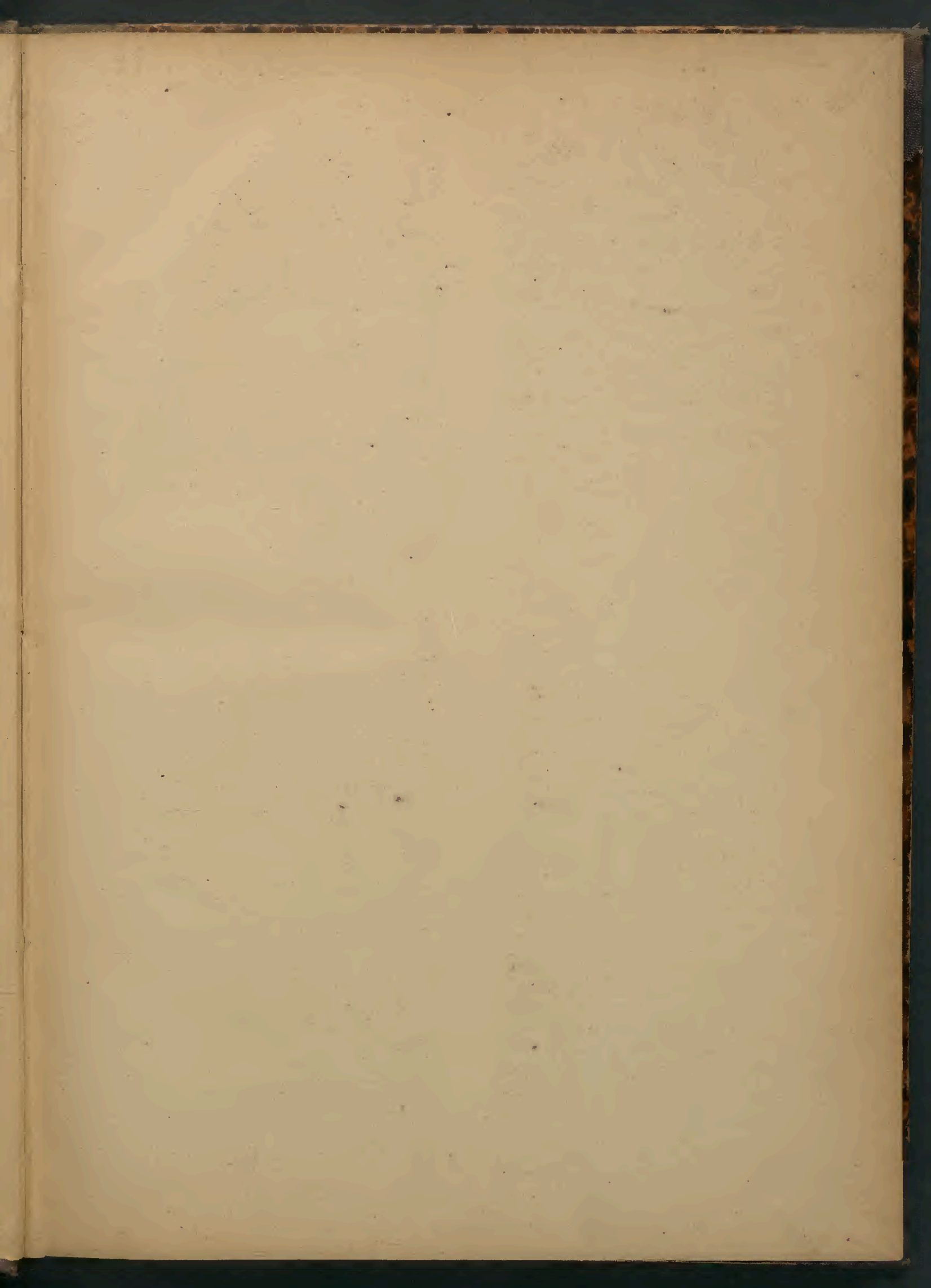
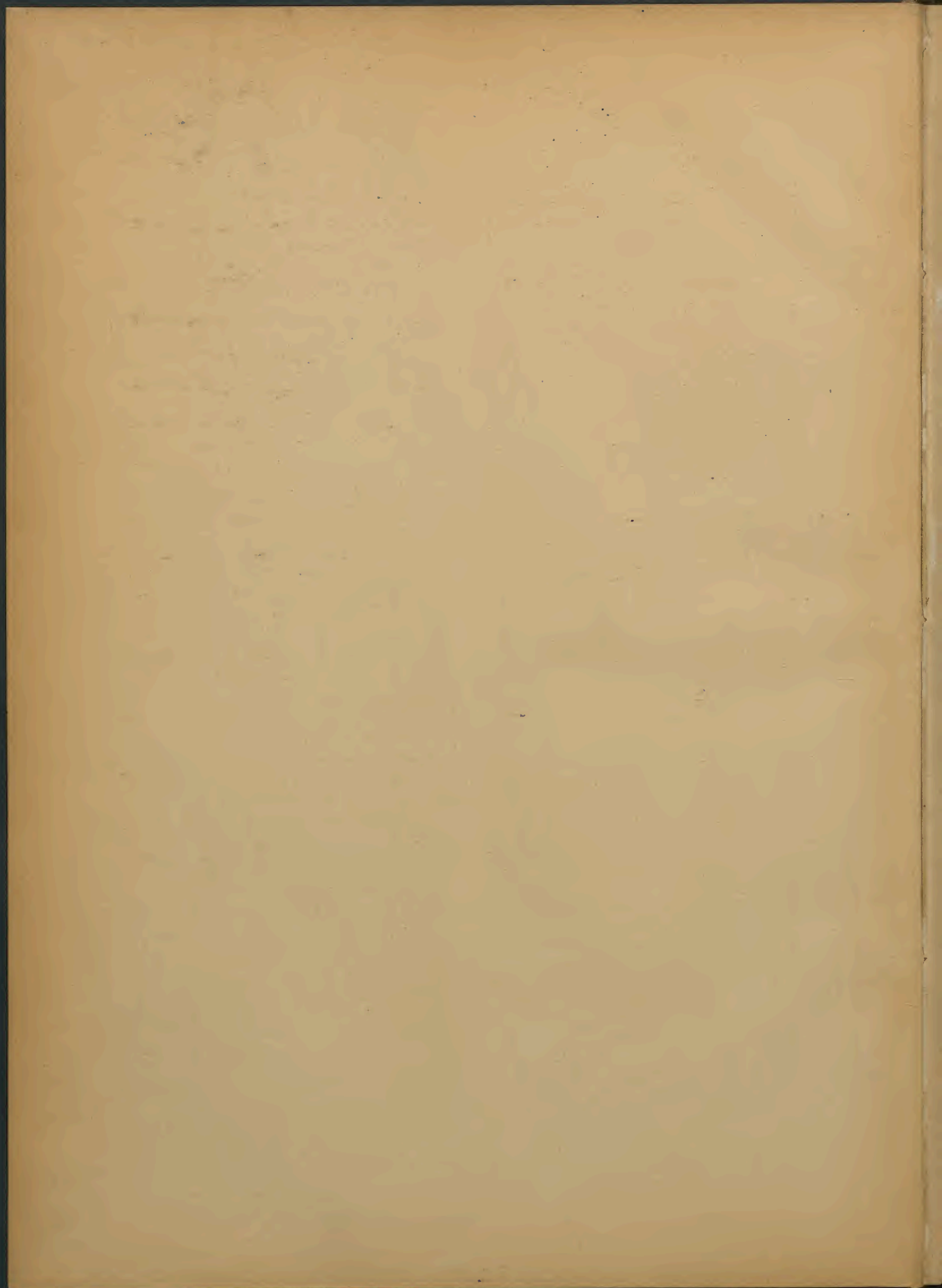

I-73

1901

ԹԻԻ Ա. ՅՈՒՆՈՒԱՐ

ՄԱՐԿ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

1. Բեթլէհէմի ծաղիկ 3
2. Մարգկային կենաց վախճանական նպատակը (Հարունակելի) 7

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

3. Օրթոդոքս, Կաթոլիկ և Բող. եկեղ. 14
- ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅ.
4. Մայր Աթոռի մատենադարանը Գ. Վ. Յովսէփեան 18
5. Մայր աթոռ 25
6. ՏԱՃԿԱՀԱՅՔ 29

7. Մաքս Միլլեր և նորա լերջին գործը 32
8. Երկրագործական անհրաժեշտ գիտելիքներ (Հարունակելի) Գ. Ղ. 34

9. Հերբերդ Սպենսերի կարծիքը ժողովրդական կրթութեան մասին. (Թագմ. ռուս. Բ. լոար. ռուս.) Ս. Մելիքեանց. 43
10. Յովհաննէս Ը. Կարբեցի կաթողիկոսի ազգաբանութիւն. Յ. Վ. Տ. Մովսիսեան 47

ՅԱՒԵԼՈՒԹՅԱՆ ԱՐԱՐԱՍԻ

12. Թուղթ Միլիթար վարդապետին, որ Գոշն կոչուէր 55

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

ՍՏԱՅՈՒԱԾ ԳՐԱԿԱՆ.

1. * Ազգային մատենադարան. ԼԷ. — մատենադարանի մասն ուսումնասիրութիւն. Յ. Յակովբոս Վ. Տալին. վերնա 1901. գինն է 4,50 Ֆր.
2. * ընդարձակ Օրացոյց ազգային հիւանդանոցի 1901 թ. գինն է 10 գրուշ. Կ. Պօլիս տպագ. Յ. Մատթէոսեան. Մատենախօսութիւն գրեւորաց առաջ յանձնարարում ենք, մանաւանդ որ բարեգործական նատակով է

3. Յիշողութիւններ Վարդանանց ձօնի առիթով. Սմբատ Հաճազիզեան. Մոսկուա 1901 թ. գինն է 75 Կ.
4. Յուցակ հայերեկ Ձեռագրաց Սանասարեան վարժարանի Ի Կարին, Հրաչեայ Յ. Աճառեան Վ. Լ. Երնա, 1900. Միլիթարեան տպարան:

* Ստացուած բոլոր գրքերի մասին տարուայ ընթացքում տեղեկութիւն կ'ստանա ընթերցողներէ: Նշանակում ենք գրքերի տպագրութեան տեղն ու գինը՝ գնողներին դիւրութիւն տալու նպատակով. եմք.

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԴԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ
Ս. Է. ԶՄԻԱԾՆԻ.

ՌՅԻԹ. ԼԴ. ՏԱՐԻ

ՀԱՄԱՐ ԱԴԱՋԻՆ

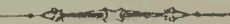
ՅՈՒՆՈՒՐ. 1901 Թ

ՀԻՄՆԱԿԱՆ

Տ. Տ. ՄԿՐՏՉԻ Ա.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷԶՄԻԱԾՆԻ

1901

Дозволено цензурою. 19 Января 1901 г. Г. Тифлисъ.

ԿՐՕՆ Ա. ԿԱՆ

ԲԵՐԼԵՀԵՄԻ ԾԱՂԻԿ

«Եւ քիլեսցի Դաւազան յարմատոյն Յե-
սեայ եւ կցի ծաղիկ յարմատոյ անոխ»:

Եսայի ԺԱ. 1.

Մեծահանգէս ասնի ծննդեան
Խորենացին է երգահան,
Որ զքնար հոգւոյն առեալ
Թռչի երթայ Երուսաղէմ,
Բեթլէհէմի սուրբ այրին զուռ
Նստի, երգէ զՓրկչին ծնունդ:

Եւ զիմ հոգիս, երգիչ սուրբ Հայր,
Տար ընդ հոգւոյդ ի Բեթլէհէմ:
Ես ձայն առնում եւ զու երգէ
Քաջահնչիւն քո շարական,
Զոր քո մատուներ բանահիւսեր.
«Խորհուրդ Մեծ եւ Աքանչեկի,
Որ յայսմ աւուր յայանեցաւ»:

Ո՛ւմ յայանեցաւ, զարմանաց բան.
Ո՛չ իմաստնոց աշխարհիս այս,
Այլ հօտարած հովիւներուն:
Թողուց Աստուած Երուսաղէմ,
Թողուց տաճար Սողոմոնին,
Անշուք այրին միջ յայանեցաւ.
Թողուց բանդէս մեծ բարունիք,
Աստուածաշունչ զրոց նօտարբ,
Հաղա զպիւրք փարիսեցիք,
Որ պանծային յանձինս իւրեանց:

Սքանչելի և մեծ խորհուրդ
Անդէա հովուացն ծանուցաւ:
Վասն էր այսպէս կամեցաւ Հայր,
Լ'ուր, քեզ Պօղոս տայ պատասխան,
Թէ՛ զյիմարս ընտրեաց Աստուած,
Որ իմաստունս ամօթ առնէ:
Աթենական յԱրիսպագին
Հովիւ Պօղոս բանախօսեց,
Զխաչի ճառէն և զխաչելոյն,
Զնոյն մեռեալ և յարուցեալ,
Շնորհն Աստուծոյ երեւցաւ,
Փրկիչ եղև Ազգի մարդիկան:
Գիտնոց կաճառք Աթենացւոց
Ասէն ընդ ծաղր և զարմանան.
Զի՞նչ նորալուր բան խօսի մեզ,
Սերմանաքաղ մշակաւ այս:

Եթէ ասէն անհաւան միտք,
Հովիւ վկայք մեզ չեն յարգի,
Աստուած հանեց տարաշխարհէն
Իշխանաւոր այն մեծ մոգեր,
Որ տեսնեն աստղ մի յԱրեւելս,
Լուսապայծառ էր իւր ծագումն:
Մի տաղասաց բան ստեղծէ.
Ի մէջ աստղին տեսայ մի Կոյս
Եւ Կուսին գիրի մանուկ Յիսուս:
Գուշակելով Փրկչին ծնունդ,
Մոգերն եկան լի հաւատով,
Երկրպագին Փրկչին մերոյ:
Լոյս ծագեցաւ Երուսաղէմ,
Զտեսաւ անբաղդ Երուսաղէմ,
Ո՛հ ծածկեցաւ նորա աչքէն.
Ազգ հեթանոս տեսաւ հեռուս,
Երկրպագեց և հաւատաց,
Ազգ հեթանոս վկայ եղև,
Փառաւորի Փրկչին ծնունդ:

Եսայեաս կանխաձայնէր.
Յուշ առնեմ՝ Քեզ, ծառայ Յակոբ,
Երբ տեսնաս զու Լուսոյն ծագումն,
Դու բուռն հարս բռնէ զլոյսն,
Այդ քո փառքն է, մի՛ տար այլում,
Որ օտար է և անծանօթ:
Ո՛հ թուլացաւ Յակոբայ ձեռք,
Ազգ հեթանոս բռնեց զլոյսն,
Սոսկ փառք մնաց Յակոբայ տան.

Ծեր Աբիմ, ի տաճարին
Լոյսն ի զրկին ասաց այս բան:
Թողով զկարգ նախաերդոյս
Արդ ըսկսիմ զծնունդն սուրբ,
Մարիկ ծաղկեալ Գաւթի արնէն,
Նախասկզբէն պատմել ոճով:

Բեթլէհէմէն հեռու մի ժամ,
Կայ մի տեղի արօտախայր,
Կանաչաւառ ու ծաղկաղարդ:
Անդ է աւրեօք ծաղիկ զաշտաց
Եւ կամ չքնաղ շուշան հովաց,
Զոր Սողոմոն առնու ի յերդ,
Երգ փեսային և իւր հարսին:
Ուր ասէն թէ հովիւ Գաւթի
Յեսսէի տան արածէր հօսն.
Եւ այն օրէն մինչև այսօր
Տեղն այն կոչի հովուաց անուն,
Ուր հօտերուն հովիւներուն
Մի հանդրուան է գիշերուն:
Անդէա, տգէտ մեր հովիւներ
Երբ ժողովին ի միասին,
Նստեն ժողին սարէն ձորէն.
Զունին ոչինչ հեռ քաղաքին:
Երբեմն պարծին իւրաքանչիւր
Գամբիւ հուժկու մեծ շներէն:
Ոմանք առնուն փող ու սրինգ,
Քաջ երաժիշտ են հովիւներ,
Գիտեն խօսել հեռ հօտերուն,
Հրաւէր կարգան եղանակաւ.
Նստել, հանգչել ու որոճալ.
Եւ երբ հնչեն մեղմիկ անուշ,
Այդ նշան է լինել ի քուն:
Հովիւն էլ իւր օրօրն ունի,
Ինչպէս մօր երգ օրօրոյին:
Հովիւներէն կան պսպորներ,
Որ սրտոն ճանաչող են,
Հազար հազար դառն ու ոչխար
Երբ խառնակին իրարու հետ,
Գառներ մայրեր յոյժ բառաչեն,
Մայրն զգաւնուկ, դառնուկ զմայր
Մոլոր մոլոր որոնեն,
Պսպոր հովիւ գիտէ զատել
Մէն մի դառնուկ տալ իւր մաքուն,
Այս բան հովուին մեծ հունարն է,
Ասէն նաև թէ հովիւներ

Դեռ չի ծնած գառնիկներուն
Ահա որոշել զիտեն փորձով
Ե՞գ է արգեօք, եթէ որձ:

Ե՛րջանիկ, դուք հովիւներ,
Թողէք սրինդ և ձեր փողեր,
Ձեզ աւետեաց փող տի հնչէ:
Յանկարծ երկնուց լոյս փայլեցաւ,
Դաշտեր լեռներ լուսով լըցան,
Հօտերն ամէն վրդովեցան,
Եւ հովիւներ մնացին տալած:
Ասին ի՞նչ է այս հրաշից բան,
Կէս զիշեր է, չէ առաւօտ,
Արեւուն չէ այս պայծառ լոյս:
Տեսան հրեշտակ մի լուսաւոր,
Ձայն աւետեաց հնչէ վերուստ.
Աւետիս ձեզ բարի հովիւք,
Փրկիչ ծնաւ ձեզ Բէթլէհէմ,
Այս նշանակ տամ ձեզ ստոյգ,
Վաղէք, զնացէք Բէթլէհէմ,
Մտէք այն այր, որ դուք զիտէք,
Ուր տի տեսնաք Փրկիչ Մանուկ
Խանձարուրին միջ պտտատած,
Այնպէս զրուած է ի մտուր:

Հովիւք դարձան հայեցան վեր,
Տեսան երկնուց զուռն բացուեր,
Լուսեղինաց ամբողջ դասեր
Բռնեցին ողջ երկնուց երես.
Սաւառնէին և խաղային
Եւ երգէին քաղցր ձայնով.
«Փառք ի բարձունս Աստուծոյ»:

Ասեն հովիւք ի՞նչ է այս բան,
Զոր Տէրն մեր ցոյց տուաւ մեզ:
Ելէք երթամք ի Բէթլէհէմ,
Շնորհաւորեմք Փրկչին ծնունդ:
Առէք մեզ հետ մատաղ գառներ,
Տանեմք մեր ձօն Փրկչին նուէր:
Առէք սպիտակ փափուկ բուրդեր,
Տանենք փռոց չոր մըսուրին.
Մեր դաշտերու ծաղիկներէն
Շուշան ծաղիկ և անթառամ,
Քաղեցէք, փունջ փունջ կապէք,
Տանենք շարենք մարին բոլոր.
Մեր նոր ծաղիկ մանուկ Փրկչին
Ծաղիկներով պսակ զնեմք:

Մի հովիւ էլ այս բան յիշեց.
Ասաց, անշուշտ Փրկչին ծնողք
Յոյժ աղքատ են և չքաւոր,
Որ իջեան մի չեն դաւեր
Մեր Բէթլէհէմ քաղաքին մէջ,
Եկել դաւել են մեր այրիկ
Մուծ ու մըծոտ և յոյժ փոքրիկ:
Ես էլ կուզեմ մաքին կթեմ,
Մի պուտուկ կաթ առնեմ տանեմ,
Ուտե աղքատ ծնող մայրիկ,
Շուտ շուտ ծիծ տայ մանուկ Փրկչին:

Հովիւք հասան մտին սուրբ այր,
Տեսան իրենց մըծոտ մուծ այր,
Համակ լուսով լցուած էր այն,
Եւ լուսոյն մէջ լուսածին Մայր:
Տեսան Փրկիչ խանձարուրով
Պատած, զրուած ի մտուրին,
Մի կողմ իշուկ մի էր կապուած,
Միւս կողմ եզնիկն էր պարարակ,
Եւ ի միջի Փրկիչ մանուկ,
Զոր Ամբուկում տեսաւ հողւով:

Մեր հովիւներ քաղաքավար,
Ողջոյն, ասին, ո՞վ Տիրամայր,
Մեք հովիւներս դաշտի ծառայքս,
Պարզ միամիտ շինական եմք,
Ոչ գիր գիտեմք և ոչ կարգալ,
Անբան հօտին եմք պահապան:
Չեմք ի համար մարդկան դասին,
Մարդիկ զմեզ կոչեն անբան.
Միթէ անպէտ մարդ է հովիւ.
Հովիւն էլ իւր շնորհն ունի,
Հայր Արրահամն էլ մեծ հովիւ էր,
Բոլոր որդիքն Յակոբայ
Հովիւ էին և հօտարած,
Օրհնեալ լինի Փրկչին ծնունդ,
Հովիւներու յարգ բարձրացոյց:

Զի Տէր Աստուած մեր հաճեցաւ,
Թողուց քաղաք երուսաղէմ,
Թողուց բանգէա մեծ բարունիք,
Հովիւներու յայտնեց իւր փառք:
Մի լուսափայլ հրեշտակ երկնուց
Մեզ աւետեց Քո սուրբ ծնունդ.
Ասաց, զնացէք ի Բէթլէհէմ,
Տեսէք Փրկիչ ի միջ մարին:
Ահա եկանք, տեսանք աչքով:

Երկիրս պագեմք մէք հաւատով
Մանուկ Փրկչին և ծնող մօրդ:

Մէք ուրախ եմք և շատ ուրախ,
Հովիւներուս անշուք այս այր
Ասպնջական եղաւ Քեզ, Մայր:
Մէք ինչ ընծայ տամք մեր Փրկչին,
Զուսիմք ոսկի և թանգ բաներ,
Դաշտի վաստակն է մեր ընծան:

Ահա բերենք մենք գառնուկներ
Մատաղացու Հայր Յովսէփին,
Բերենք փափուկ գառանց բուրդեր,
Փռոց արա խեղճ մանկիկիդ,
Որ դրեր ես ի մէջ մարին,
Վեր չոր գեանին և չոր յարդին:

Դու ձեռահիւս գիտես, Մայրիկ,
Մեր բուրդերէն մանէ հիւսէ
Անկարանի մի պատմութիւն,
Տաքուկ, տաքուկ հաղնէ մանկիկ:

Մեր ծաղկաբեր հովիտներէն,
Ծաղիկներու փունջեր բերենք,
Դիր ի մուր խանձարուրին,
Ծաղիկ ծաղիկն քո զարդարանք:
Բերենք սափոր մի մաքու կաթ,
Անուշ արա, առատ առատ:
Քանի մնաս մեր այրին հիւր,
Մենք տի բերենք քեզ կաթ մածուն,
Դու միշտ կաթ տուր երեսային,
Որ շուտ աճի և զօրանայ,
Եւ մեր Փրկչի զոր դու ծնար,
Ողջ աշխարհիս հովիւ լինի:
Մենք հովիւներս լեռնացի եմք,
Պարտաւոր եմք հօտեր պահել,
Դիշեր ցորեկ հսկել հօտին,
Դուցէ չկարեմք կրկին անգամ
Դալ համբուրել մեր Փրկչին ոտք:
Թոյլ տուր, ո՞վ Մայր, վերջին անգամ
Մօտիմք մարին և համբուրեմք
Սուրբ խանձարուր մեր Փրկչին:
Օ՛խ, ինչ անուշ հոտ է բուրում,
Մի երկնաբոյս ծաղիկ է Սա:
Մեր գաշտերուն ծաղիկ չէ այս,
Մեր ծաղիկներ ծաղիկն գարուն,
Երբ գայ աշուն թռումն թափեն.
Իսկ այս ծաղիկ անթառամ է,
Հոտով, գունով անմահ է:

Մնաս բարձր, Մայր երջանիկ,
Աստուած պահէ որդւոյդ արեւ:

Հարցէք թէ ինչ արաւ Յովսէփ,
Հովիւների բերած գառներ,
Բոլոր մորթեց, մատաղ արեց,
Բեթլէհէմի կարօտ մանկալին
Երբ լսեցին թէ մատաղ կայ,
Ողջ թափեցան սուրբ այրին դուս,
Կերան կուշտ, կուշտ գառանց մատաղ:
Հարցին՝ ո՞ւր է մանուկ Յիսուս.
Մէք համբուրեմք Նորա սուրբ ոտք,
Որ ի շնորհս իւր ծննդեան
Քաղցած մանկալին կերաւ մատաղ:
Շնորհակալ ենք, Հայր Յովսէփ,
Աստուած պահէ քո երեսէն.
Նա մեծանայ և զօրանայ
Իշխան լինի Բեթլէհէմին:

Ես աստ յիշեմ երուսաղէմ,
Զ'կարեմ մոռնալ երուսաղէմ:
Յիշեմ սուրբ ծնունդ և Բեթլէհէմ:
Ո՞վ միարանք սուրբ Մաղիմայ,
Զոյգ Յակոբեանց մեծ Աթուռն,
Որ ի տօնի սուրբ ծննդեան,
Երթայք խմբով ի Բեթլէհէմ,
Տօն կատարէք մեծահասակէս,
Եւ մեծամեծ կաթմաներով
Դուք պատրաստէք զհարիսէն.
Ողջ Ժողովուրդ Բեթլէհէմի
Ուտեն կուշտ կուշտ զհարիսէն.
Դուք յիշեցէք, զիս մի մոռնար.
Փոքրիկ պուտիկ մի հարիսայ
Տուէք հրեշտակին Ամբակումայ.
Առնէ բերէ ի յԱյրարատ,
Ուր տքնում է Հայոց Հայրիկ:
Ես կարօտ եմ և յոյժ կարօտ
Բեթլէհէմի հարիսային:
Հայր Յովսէփայ մատաղի բուն
Դուք փոխեցէք զհարիսա,
Պինդ պահեցէք դուք այդ աւանդ
Ի յիշատակ Փրկչի ծննդեան:

ՄԱՐԿԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԻ ՎԱՌՃԱՆԱԿԱՆ ՆՊԱՑԱԿՐ*.

Գ.Լ.ՈՒԽԱՆՔԻՆ.

I

Կեանքը մարդու համար մի մեծ բարիք է, անգնահատելի մի գանձ: Կեանքի և նրա վիճակների մէջ, նրա գաղտնիքների ու բազմազան արտաքին հանգամանքների մէջ, նրա ոյժերի ու իրան յատուկ գործողութիւնների մէջ՝ պարունակում է մարդու համար բաւականութեան, ուրախութիւնների և վայելչութեան մի անսպառելի աղբիւր: Մարդուն ուրախացնում են նոյն իսկ զուտ մարմնական հանգամանքներ, որոնք նա զգում է շօշափում է, ինչպէս օրինակ՝ պատանկութեան կենսական ոյժերի կատարեալ բողբոջիլը, կատարեալ առողջութիւնը և հանգըստութեամբ ամրապնդած կազմուածքի զուարթութիւնը: Գոյութեան տպաւորութիւնները, որ ստանում ենք մեզ շրջապատող բնութիւնից, պատճառում են շատ պայծառ, թէ և անյողական զգացմունքներ: Բնութիւնը մերթ մարում-թալկանում է, մերթ նորից կենդանանում և արտայայտւում բազմապիսի երեւոյթներով, որոնք հիացնում են մարդուն կամ իրանց վսեմութեամբ, կամ թէ զերում են իրանց խաղաղ չքնադութեամբ և զիւթիչ գեղեցկութեամբ: Այնուհետև մարդս վայելում է մի շարք անընդհատ յաջորդող բաւականութիւնների, ձգտելով զանազան նպատակների և որոշ կերպով պատկերացնելով իւր ձգտումների առարկաները և յաջողութեամբ հեռացնելով արգելք լինող բոլոր խոչընդոտները՝ վերջապէս հասնում և տիրապետում է նրան: Սակայն մեզանից իւրաքանչիւրի ուրախութիւնները կարող են լինել էլ աւելի մաքուր և կայուն այն ժամանակ, երբ մենք անջատուելով մարմնական և առհասարակ արտաքին աշխարհից, խո-

* Մոսկուայի գիտաճեմսական Բարձրագոյն ձեմարանի Աստուածաբանութեան պրոֆեսոր՝ Նիկողայնոս Բախանայ Ե Ե ռ Ե ւ Ե ր Ե ր :

րասուլուենք մեր մէջ և կենդրոնանալ մեր հոգեւոր կեանքի շրջանակում: Այստեղ, յիշողութեան պահպանութեամբ, մտաւոր հայեացքի առաջ, ծագում են անցեալի պատկերները, պատկերներ՝ որոնք թանգ են մեր սրտի համար, որոնք լուսաւոր են և ժամանակի ընթացքում մարքորւած ու զտուած ամեն պակասութիւններից: Նրանք պատկանում են անդարձ անցեալին, որի մասին մտածելիս՝ մարդու սիրտը լցւում է տրիւրութեամբ, իսկ նրա հետ շփուելուց՝ մարդու հոգին աւելի զտուում ու քնքշանում է: Այստեղ՝ հոգեւոր կեանքի մէջ, երեւակայութիւնն ստեղծում է ապագայի իդէալները, որոնց մէջ պարունակում է այն ամենը, ինչ որ ծանօթ են մարդուն, այն է՝ ամենալաւը և ամենագեղեցիկը: Այդ գաղափարների իրագործումը հեռու է, աւելի հաւանականը՝ անհասանելի: Բայց հէնց նրանց պարզ կերպով միայն մտաբերելն էլ մարդու հոգին լրջնում է քաղցր յուզմունքով: Այստեղ, վերջապէս գործում է խելքը և միտքը կատարում է իւր գործը: Բայց խելքի գործունէութիւնը և մտքի կենդանի ու անդադրում աշխատանքը, ինքն ըստ ինքեան, կեանքի միւս կողմերից անկախ, ամենամեծ վայելչութեան մի անսպառ գանձ է: Գտնել հատ հատ փաստերի և երեւոյթների մէջ եղած կապը, հզորացնելով ինքններ հանել, թափանցել մարդկանց գործողութիւնների ու յարաբերութիւնների մէջ, գուշակել այդ գործողութիւնների և յարաբերութիւնների գաղտնի զսպանակները, տեսնել, — հազիւ ձեռք բերած փաստերի հիման վրայ՝ անձնական բարեկամութեան, մասնակցութեան և ընկերական պարզամտութեան շնորհիւ, — պատրանք, կեղծիք և թաղցրած ամենաչնչին չարիքը, իսկ ցամաք, կոպիտ բնութեան մէջ, որից մեծամասնութիւնը խորշում է, — ոսկէ սիրտ, հետեւ հոգու իսկական շարժողութիւններին, — այս բոլորն այնպիսի վսեմ զուարճութիւններ են, որպիսիք չի կարելի համեմատել ոչ մի բանի հետ և որ ոչ մի բանի հետ չի փոխիլ այն մարդը, ով ճաշակել է այսպէս աւաճ, մտածողութեան քաղցրութիւնը, թէ և այդ քաղցրութիւնը յա-

ճախ թուղանորում է սրտի կծու խայթոցով՝ մանաւանդ մի քանի անսպասելի յայտնագործութիւնների ժամանակ։ Այստեղից էլ ծագում է մարդու մէջ ոչ մի բանով չոչնչացող ծարաւ և մեծ սէր դէպի կեանքը։ Այդ ծարաւի առաջ ամենածանր տանջանքներն անգամ անգոր են թուում։ այդ սէրը չի թուլանում նոյն իսկ բաց գերեզմանի առաջ։ Մարդն արդէն վայելել է կեանքը, նրա դժերը վերջնականապէս սպառուել են, նա հասել է երկրային գոյութեան սահմանին, սակայն նրա մէջ դեռ վառ է նախկին սէրը դէպի կեանքը։ Նա կամենում է գէթ մի անգամ ևս տեսնել նոր օտար արշալոյսը, նայել Աստուծոյ աշխարհին, լսել ծանօթ ձայներ ու խօսքեր, կամ առ նուագն՝ մի անգամ ևս զգալ և հասկանալ, որ նա դեռ կենդանի է նախկին կեանքով։ Մարդու մէջ այդ սէրը դէպի սեպհական կեանքը շարունակուում է առհասարակ ամբողջ կեանքի ընթացքում։ Նրան ուրախացնում է ամեն-մի կենդանի իր, ըստ որում կենդանութիւն ունի, և ամեն-մի անգամ մի աննշան կեանքի քայքայումը, օրինակ՝ մի համեստ ծաղկի կեանքից կտրուիլը, թառամիլը, ցուաղին կերպով արձագանք է դնում նրա սրտում։

II

Այնու ամենայնիւ՝ հնարաւոր են և յաճախ լինում են այնպիսի բուռներ, երբ այդ մի և նոյն կեանքը իւր բազմազան ձգտումներով ու շահերով, ուրախութիւնների ու վայելչութիւնների այդ անսպասելի աղբիւրը մեզ համար կարող է կորցնել իւր բոլոր արժէքն ու բոլոր իմաստը։ Եւ մեզանից իւրաքանչիւրը, եթէ նա անասնական կեանքից մի քանի աստիճաններով բարձր է կանգնած, իմացել է և զիտէ նմանօրինակ բուռներ։ Այդ այն բուռներն են, երբ մենք հակառակ մեր կամքի, ձանձրացուցիչ այս հարցերի աղբեցութեան տակ՝ «ինչո՞ւ» ինչո՞ւ համար է այդ» սկսում ենք վերստին գնահատել այն ամենը, ինչ որ մենք կատարել և կատարում ենք, ինչին ձգտել և ձգտում ենք։ Ենթադրւո՞ւնք՝ թէ երկար նեղութիւններից ու ջանքերից յետոյ՝ մենք մի որոշ աստիճանով մտնեցինք ևս արդեօք սեղանի վրայ մի աւելորդ կերակուր։ Հանգերձի մի աւելորդ փոխնորդ։ Թէ՞ բնակարանի մէջ մի քանի յարմար սենեակներ։ Բայց արժէ՞ր արդեօք այդ բոլորը գնել երկարամեայ լարուած աշխատանքի գնով, թերեւ յաճախակի և ստորութիւններով։ Միլիոնաւոր մարդիկ շրջում են առանց նմանօրինակ կասկածաւոր բարիքների, միւս կողմից՝ շատերն ունենում են աւելի մեծը, բայց չի նշմարուում, որ ուրախութիւնը նրանց կեանքի մշտական ուղեցոյցը լինի։ Կամ թէ՞ մենք լարուած ուժով որոնել ենք հոգակ ստանալ և հասել ենք նրան մի որոշ չափով, և մեր դիմին փառքի պսակ են դրել։ Բայց ինչո՞ւ համար է այդ։ Ո՞րքան կարճ ժամանակեայ է այդ պսակը։ Առաւօտեան, երբ դնում էին պսակը, նրա վրայ դեռ կար ջերմանոցի վախ խոտը, բայց երեկոյեան նա արդէն թառամեց։ Ընդ սմին երևում է, որ այդ համանման պսակների համար շատ շատ զուլաներ կային և կան և որ այդ պսակագիրներից շատերը իսպառ մոռացուած՝ տըրտմութեամբ քարշ են տալիս իրանց օրերը։ Ամօթալի է թուում մեզ համար ունայն սնափառութիւնը։ Կամ թէ՞ մենք ձեռք ենք բերել զիտութեան որ և է նշանաւոր ծիւղ և անուանուում ենք զիտական։ Նորից հարց՝ ինչո՞ւ է պէտք այդ։ Զէ՞ որ մեր զիտութիւնները համեմատած ընդհանուրի զիտութեանց հետ՝ մի կաթիլ ջուր է ծովի մէջ, Եւ ճրքան անկայուն, անհաստատ է այն ամենը, ինչ որ մենք իւրացրել ենք։ Այն տեսութիւնները, որոնք մենք ընդունել ենք որպէս ամենաստոյգ՝ համարուում են շատ միակողմանի և խախտու, որոնց տեղ յետագայում բռնում են ուրիշները։ Այդպիսով՝ ուրեմն, նրանք ի՞նչ են տալիս մեզ, Բայց նայեցէք. ահա այս կամ այն անձն, որ ոչինչ չէ իմանում կամ չէ կամենում իմանալ, այնուամենայնիւ ի՞նչպէս գոհ է իրանով և ամեն բանով, ի՞նչպիսի երանական ժպիտ է խաղում նրա երեսին։ Եւ վերջապէս՝ ի՞նչ բան է հէնց ինքը կեանքը, ինչացո՞ւ է նա։ Ես ապրում եմ որպէս առանձին մի անհատ՝ ըստ երևոյթին՝

քերից յետոյ՝ մենք մի որոշ աստիճանով մտնեցինք ևս արդեօք սեղանի վրայ մի աւելորդ կերակուր։ Հանգերձի մի աւելորդ փոխնորդ։ Թէ՞ բնակարանի մէջ մի քանի յարմար սենեակներ։ Բայց արժէ՞ր արդեօք այդ բոլորը գնել երկարամեայ լարուած աշխատանքի գնով, թերեւ յաճախակի և ստորութիւններով։ Միլիոնաւոր մարդիկ շրջում են առանց նմանօրինակ կասկածաւոր բարիքների, միւս կողմից՝ շատերն ունենում են աւելի մեծը, բայց չի նշմարուում, որ ուրախութիւնը նրանց կեանքի մշտական ուղեցոյցը լինի։ Կամ թէ՞ մենք լարուած ուժով որոնել ենք հոգակ ստանալ և հասել ենք նրան մի որոշ չափով, և մեր դիմին փառքի պսակ են դրել։ Բայց ինչո՞ւ համար է այդ։ Ո՞րքան կարճ ժամանակեայ է այդ պսակը։ Առաւօտեան, երբ դնում էին պսակը, նրա վրայ դեռ կար ջերմանոցի վախ խոտը, բայց երեկոյեան նա արդէն թառամեց։ Ընդ սմին երևում է, որ այդ համանման պսակների համար շատ շատ զուլաներ կային և կան և որ այդ պսակագիրներից շատերը իսպառ մոռացուած՝ տըրտմութեամբ քարշ են տալիս իրանց օրերը։ Ամօթալի է թուում մեզ համար ունայն սնափառութիւնը։ Կամ թէ՞ մենք ձեռք ենք բերել զիտութեան որ և է նշանաւոր ծիւղ և անուանուում ենք զիտական։ Նորից հարց՝ ինչո՞ւ է պէտք այդ։ Զէ՞ որ մեր զիտութիւնները համեմատած ընդհանուրի զիտութեանց հետ՝ մի կաթիլ ջուր է ծովի մէջ, Եւ ճրքան անկայուն, անհաստատ է այն ամենը, ինչ որ մենք իւրացրել ենք։ Այն տեսութիւնները, որոնք մենք ընդունել ենք որպէս ամենաստոյգ՝ համարուում են շատ միակողմանի և խախտու, որոնց տեղ յետագայում բռնում են ուրիշները։ Այդպիսով՝ ուրեմն, նրանք ի՞նչ են տալիս մեզ, Բայց նայեցէք. ահա այս կամ այն անձն, որ ոչինչ չէ իմանում կամ չէ կամենում իմանալ, այնուամենայնիւ ի՞նչպէս գոհ է իրանով և ամեն բանով, ի՞նչպիսի երանական ժպիտ է խաղում նրա երեսին։ Եւ վերջապէս՝ ի՞նչ բան է հէնց ինքը կեանքը, ինչացո՞ւ է նա։ Ես ապրում եմ որպէս առանձին մի անհատ՝ ըստ երևոյթին՝

ինձ յատուկ առանձնայատկութիւններով: Եւ յիրաւի՝ ես մի անհատ եմ ուրիշ միլիոնաւոր կեանքերի և անձնաւորութեանց շրջանում և շատ նման նրանցից շատերին, և և նրանք ամենքն էլ շատ նման են միմեանց: Տեսար մէկին, պատահեցար այնուհետեւ երկրորդին և բացականում ես՝ «Հայ թուում է թէ մենք ծանօթ ենք»: Յայտնի շրջանում ես որոշ տեղ եմ բռնում, որոնում և գրտնում եմ ծանօթներ, որոնում եմ ինձ հետ սրտով մտերիմներին. նոյնը հատուցանում եմ նրանց և մտածում. իմ ներկայութիւնն այստեղ անհրաժեշտ է և իմ բացակայութիւնը մեծ կորուստ պիտի նշմարուի: Բայց ահա հանդամանքները քշեցին ինձ մի այլ հեռաւոր շրջան: Իսկոյն և եթ իմ տեղ պատրաստի կանգնած են տասնեակ դործիչներ, որոնցից մէկն ու միւսն արդէն բռնել է իմ տեղը: Իմ ծանօթները շուտով գտան իրանց համար նոր ծանօթ, և այն մարդիկ, որոնք իրանց սրտի դադանիքը բանում էին իմ առաջ, արդէն ուրիշների առաջ են բանում իրանց հոգին — սիրտը: Իսկ ես բոլորովին մոռացուած եմ ամենքից, և նշանակում է՝ որպէս յայտնի և որոշ անձնաւորութիւն՝ ոչինչ եմ կոչու անպէտք եմ եղել: Եւ ահա կեանքի այդպիսի վերստին գնահատութեան և վերստուգութեան բուռններում, ի պատասխանի այս հարցմունքին՝ «Ինչ է, ինչո՞ւ համար է այդ ամենը» — մեր կեանքը թռչում է մեր առաջ որպէս փոշի, կորցնում է մեր աչքում իւր բոլոր արժէքն ու իմաստը, որպէս մի դատարկ և յիմար կատակ, և մենք ակամայ կրկնում ենք հին իմաստունի ամենքին յայտնի խօսքերը՝ «Ունայնութիւն ունայնութեանց, զի ամենայն ինչ ընդունայն է»: Այս ծանր են այդ բուռնները: Միտող լցում է անվերջ կարօտով, անհետանում է ամեն մի եռանդ. չափազանց ուժեղ կամք պէտք է ունենալ, որպէս զի հարկադրէ քեզ որ և է դործի կաշիլ երեւալ հասարակութեան մէջ: Եւ հաստատապէս մնում է միայն մի ցանկութիւն՝ հեռանալ ամեն բանից և ամենքից, և որ գլխաւորն է՝ ինքն իրանից, այսինքն՝ կեանքից: Բայց այս ի՞նչ զրուծիւն է: Այս մի տեսակ ցաւալի հեռանք չէ՞ արդեօք

ցնդուած և խորտակուած սրտի վշտի: Արդեօք այս խելքի, մտածողութեան վերջին ծայր միակողմանի ուղղութեան հեռանք չէ՞, որը յաճախակի աշխատում է գտնել որ և է հիւանդոտ զուարճութիւն, որպէս զի կարողանայ զրորել և խորտակել ամենը, ինչ որ սուրբ է և թանկագին, և բոլորի խորտակման մէջ, տեսնել իւր ոյժերի երեւան զայլ և իւր որ և է բանից անկախ լինելն արդեօք: Այո՛, այդ հիւանդոտ և անբնական դրուծիւն է, և բարեբաղդաբար, շատ դէպքերում, արագ անցողական: Այնուամենայնիւ՝ նա յառաջանում է ոչ պատահական պատճառներից: Նա ինքն ըստ ինքեան պայմանաւորում է այն հարցը, որն սկսուել է մեր մտածողութեան մէջ, որը մի առ ժամանակ մնացել էր անպատասխան. առհասարակ մարդկային կեանքի վերջին, վախճանական նպատակի հարցն է այդ, որի մասին մտածելը գուրս է վանուում մեր գիտակցութիւնից, առհասարակ, մասնաւոր նպատակների երեւոյթներով, որոնք իրանց դոյութեամբ ոչինչ են, բայց և որին հասնելու ձգտելու համար ներկայումս ուղղում ենք մեր բոլոր ոյժերը: Մի և նոյն ժամանակ մեր բանականութիւնը չի կարող բաւականութիւն գտնել մասնաւոր, ժամանակաւոր և չնչին նպատակների մէջ, Հասնելով որոշ աստիճանի զարգացման՝ նա սկսում է որոնել ընդհանուր և անանց նպատակներ, որ մշտական լուսով լուսաւորէր ամբողջ մարդկային կեանքը, որ մասնաւոր նպատակներին մի նշանակութիւն տար, ուղղելով նրանց դէպի մի կէտ, որ ամենքին մօտեցնէր ու միաւորէր իւր մէջ և իւրաքանչիւրին հընարաւորութիւն տար ամբապէս և առանց կանգ առնելու յառաջ ընթանալ և լուսաւոր յոյսերով նայել ապագային: Եւ մինչդեռ այդպիսի նպատակ չի գտնուած և ընդունուած, մեզ համար անխուսափելի կը լինի մեծ թէ փոքր չափով, այն ծանր դրութիւնը, որպիսին մենք նկարագրեցինք վերեւ: Բայց այդ օրինակ նպատակի մասին հարցն արդեօք բանականութեան համար մի դատարկ հարց չէ՞, որ ընկնում է պարապ վերացականութեան մէջ, որ անջատուում է իսկական կեանքից և ամենօրեայ խնդիրներից: Ո՛չ, արդ՝ մտածո-

դուրժեան և կեանքի արմատական և օրհասական հարցն է, առանց որի վճռի և որի հեռանալով միտքը շղթայուում թուլանում ու փոքրանում է, և կեանքը դառնում է այդպիսով անասնական և ոչ մարդկային զիտակցական կեանք։ Ուստի և մարդկային կեանքի վերջին նպատակի մասին եղած հարցը ամեն ժամանակ վճռուել է և այժմ էլ վճռում է մարդկութիւնը, և այդ մասին բաւական թւով վճիռներ է տուել։ Մեզ զբաղեցնող հարցը մարդկային կեանքի համար անչափ կարեւոր լինելով, միևնոյն ժամանակ պատկանում է և ամենադժուարների թուին։ Այս է պատճառը, որ այդ հարցն այնքան բազմազան վճիռներ ունի, որոնք տեսականի կողմից անբաւարար են և ցաւալի ազդեցութիւն ունին իրական և գործնական կեանքի վրայ։ Ժանօթանանք այդ վճիռներից մի քանիսի հետ, օրինակ այնպիսիների, որոնք ըստ իրանց տարածման այս կամ այն ժամանակում և ըստ իրանց փոխադարձ ազդեցութեան՝ մարդկանց կեանքի և գործունէութեան վրայ կարող են համարուել և իրօք համարուում են ամենից նշանաւորները։ Այնքան նպատակի մասին հին վարդապետութիւններից նշանաւոր են և ուշադրութեան արժանի Հընդկաց և Յունաց վարդապետութիւնները, որոնց վրայ և մենք ամենից առաջ կանգ կառնենք։

III

Հնդկաց վարդապետութիւնը կեանքի նպատակի մասին, կցորդուած լինելով առ հասարակ հնդկական աշխարհաստեղծութեան հիմնական գրութեանց հետ, հետեւեալն է. «Թիրաւի՝ ճշմարտապէս գոյութիւն ունի միայն Բրահման, այն մեծ հոգին, որ միակ և յաւիտենական է, անըմրոնելի և անտեսանելի, առանց որ և է մեծութեան և չափի և առանց որ և է յատկութեանց. Հոգի՝ որի մէջ չը կան ոչ առաքինութիւն, ոչ մոլութիւն և ոչ գիտութիւն. որը նման է ջինջ տարածութեան, որի մէջ ոչինչ չըկայ և որը ամենամեծ գատարկութիւնն է։ Այդ Հոգու գոյութիւնը միայն և եթ ճշմարիտն է և իսկականը, ինչ վերաբերում է աշխար-

հին, որ շրջապատած է մեզ, ոչ մաւածող մարդկանց միայն թուում է որպէս գոյութիւն ունեցող։ Եւ յիրաւի՝ աշխարհս, որ անկայուն է և անշարժ, ունի գոյութեան մի ձև, նա ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ մի կրկնութիւն, ջրի մի տեսիլք անջուր անապատում, որ գրաւում է դէպ իրան անցորդին։ Նոյնպիսի մի ցնորք է և իւրաքանչիւր առանձին էակի կեանքը, ընդ նմին և մարդկային կեանքը։ Նա մի իսպ է, մի ցնորք, ունայնութիւն և ոչնչութիւն։ Մահկանացուի օրերն անհետանում են, որպէս ջրի դողդոջուն կաթիլը լոտոսի տերևի վրայ, որպէս հեղուկ, որ չորանում է տապից։ Կեանքը լինելով մի տեսիլք, ուստի և անկատարելութեան և տաքնապնդի աղբիւր է։ Ով ապրում է, նա չի կարող չը տանջուել, բայց այն՝ ինչ որ մարդու մէջ գլխաւորապէս դառնում է չարութեան աղբիւր, այդ միայն նրա անձնական «եսն» է, որ ձգտում է դէպի առանձնութիւն և կռիւ է մղում իւր անկախ կեանքի համար։ Եսը բոլոր կրքերի աղբիւրն է, նա հեռացնում է Մարդուն Աստուածանից, միակ ճշմարիտ աստուածային կեանքից, աշխատելով յետ կասեցնել այն ցնորական գոյութիւնը, հաստատել նրա դէպի Աստուածութիւնը եղած յարաբերութեան անկախութիւնը, որը ճշմարիտ գոյութիւն է։ Աշխարհում գտնուող հենց այդպիսի ցնորքների տեսակէտից՝ մարդկային կեանքի վերջին նպատակն է և պէտք է լինի՝ ի մի ձուլուիլ միակ և յաւիտենական իրական հոլութեան հետ, այն նմանութեամբ, ինչպէս որ կաթիլը ձուլուում է ովկիանոսի հետ, և ձուլուելով՝ անհետանում է անդառնալի կերպով։ Ես իտեան կորցնելով նրա մէջ իւր երեւակայական անկախութիւնը, Ամենից ուղիղ և միակ ճանապարհը դէպի այդ նպատակը հետեւեալն է. ոչնչացնել իւր մէջ դէպի աշխարհը ձգտող ամեն մի երեւոյթ և բոլորովին մոռացութեան տալ նրան. սպանել իւր մէջ միտքը, ցանկութիւնը և ամեն տեսակ զգացումն։ Միանգամ որ հասար գրան, հասած ես և կեանքի նպատակին։ Այստեղից հետեւում է, որ ճշմարիտ իմաստունը նա է, որ կանգնած է իւր էութեան վախճանական նպա-

առաջի առաջ, ով որ իրանից ոչ առաջ ու
յիտոյ, ոչ յաջ ոչ յահեակ ոչինչ չէ տեսնում
և ոչ մի բանով չի յուզուում չի հետաքրքր-
ուում ով չի զգում ոչ զայրոյթ, ոչ քաղց և
ոչ զրկանք. ով ազատ է անկախութեան զգա-
ցումից, ոչ բարութիւն է, ոչ չարութիւն,
որ միակերպ անտարբերութեամբ է նայում իւր
որդկերանց վրայ, ինչպէս և վայրենի գաղան-
ներէ վրայ: * Այսպէս է հին և ժամանակա-
կից հնդկացիների վարդապետութիւնը մարդ-
կային կեանքի վախճանական նպատակի մասին:
Բայց արդեօք զոհացուցիչ է այն, Ընդունակ է
արդեօք հասկանալ կեանքը և հասկանալով
հանգստացնել և ուրախացնել մարդկային սիր-
տը, առ նրան առաջութիւն և եռանդ կամ
քին: Ո՛հ, ո՛չ. ընդհակառակն՝ նա մարդկային
կեանքը դարձնում է աննպատակ և խլում է
նրանից ամեն մի ուրախութիւն: Եւ յիրաւի՝
եթէ մարդու կեանքը ինչպէս առանձին էակ,
մի խաղաղիկ է (ФАНТОМ), երեւկայութիւն է,
այն ժամանակ, հենց այդ պատճառով էլ,
նա ոչ մի նշանակութիւն չունի, և այդ նշա-
նակութիւնը ոչ ոք էլ հնարաւորութիւն չու-
նի առ նրան: Եթէ կեանքը ցնորք է, ուստի
նա չի կարող ունենալ որ և է խելացի նպա-
տակ, ապա ուրեմն և այդ նպատակի հետ կա-
պուած ամեն մի խորհրդածութիւն ոչ այլ ինչ
է, եթէ ոչ՝ մի դատարկարանութիւն: Այնու-
հետեւ եթէ գիտակցութիւնը ինքնաձանաչու-
թիւնը և զգացմունքը ծառայում են որպէս
ազդիւր անկատարելութիւնների և տանջանք-
ների որպէս ազդիւր չարութեան, այն ժամա-
նակ պարզ է, որ քանի որ մարդս այդ կա-
րողութիւններն ունի, մաքուր և հաստատուն
ուրախութիւնները նրան անմատչելի են: Վար-
դապետութիւնն ասում է, որ մարդս պէտք
է մեռցնէ և վերջապէս սպանէ ինքն իր մէջ
ամեն մի միտք, զգացողութեան ամեն մի շար-
ժում: Այդպիսի գէպքում նա չի կարող հա-
շուի առնել ուրախութիւնը և ապագայում
ըստ որում գիտակցութիւնից և զգացմունք-
ների աշխարհից դուրս՝ մեղ համար անհա-

րին է դառնում, մինչև իսկ աներեւակայելի,
որ և է ուրախութիւն: Այսպիսով հնդկաց վար-
դապետութիւնը մարդկային կեանքի վախճա-
նական նպատակի մասին խլում է այդ կեան-
քից այն ամենը, ինչ որ նրա արժէքն է
կազմում, ոչնչացնում է այն ամենը, ինչից
յօրինուած է. և աւելի լաւ կլինէր, եթէ
այդ վարդապետութիւնը բոլորովին զոյգու-
թիւն չունենար: Բայց նա սկիզբն առաւ
հնդկաց մէջ, և իւրացրին այն և մացրին
կեանքի մէջ և որը կարելւոյն չափ, դարիւրի
ընթացքում իւր դործը կատարեց: Հնդկա-
ցիք զոյգութիւն ունին ցարդ ևս, կեանքի
նպատակի մասին ունեցած նրանց վարդապե-
տութեան գործնական եզրակացութիւնը ա-
մենքի աչքի առաջ է դրուած և այդ եզրա-
կացութիւնների հիման վրայ խղճալի կերպով
ճշուում է մարդու սիրտը: Աշխարհիս ամե-
նաբարբեր երկիրը Հնդկացուն բաժին ընկաւ,
բայց նրա բաժինն այստեղ աւելի փխրալի է,
քան աշխարհիս երեսին մի որ և է թշուառ
երկրի չքաւոր բնակչի բաժինը: Հիանալի է
իւր բազմատեսակութեամբ, արտասովոր գե-
ղեցիկ բնութիւն է շրջապատել Հնդկացուն.
բայց նրա հոգին մնում է փակ արտաքին
աշխարհի թաւաճանոց և աժխուժացնող ազ-
դեցութիւնների առաջ և մշտական կարօտի
անջնջելի կնիքը դրուած է նրա ամբողջ գո-
յութեան վրայ: Անսպառելի հարստութիւն է
ցրուած հնդկական հողի մակերեսովի վրայ
և թաղնուած է նրա խորքերում և նրա
ամենահին բնակիչը, ըստ մեծի մասին, ազ-
քատ է և թշուառ: Եւ չնայելով հողի ար-
տասովոր արտադրութիւններին՝ յաճախ մեռ-
նում է սովից: Եւ վերջապէս Հնդկացին
չէ պատկանում վատթարածին ցեղերի շար-
քին, որոնք ստոր են կանգնած մարդկային
ազգի միւս ցեղերից: Ընդհակառակն՝ հնդկաց
ցեղը պատկանում է աշխարհի երեսին ամե-
նից ընդունակ ազգերի թուին: Բայց կեանքի
ունայնութեան մասին ունեցած մտածողու-
թեան և մարդկային կեանքի զոյգութեան անկա-
խութիւնը որպէս ցնորք, տեսիլք ընդունելով՝
նրա սլոն այլ ևս չի գործում թմբում են նրա
հոգեւոր ոյժերը և այդ երկնքի աստղերի չափ
բազմութիւն ազգը կորազուի հպատակու-

* Բրիտանոս. Հին աշխարհի կրօնները Բրիտանիա-
կան Խաղաղասուրբեանք 1. երես 203-209. 245—250
308—309.

Թեամբ, որպէս քանուոր անասուն, խոնարհեցնում է իւր զլուխն ու թիկունքը մի բուռն աներես և անկուշտ եկուորների առաջ, և մեռելային անտարբերութեամբ նայում է թէ ինչպէս այդ եկուորները կեղեքում են իւր մայրենի երկրի դանձերը: Եւ յոյս չկայ դեռ, թէ շուտով կզարթնեն այդ մեծ ազգի մեծամեծ ոյժերը:

IV

Յունաց վարդապետութիւնն ասում է. «Ամեն ինչ գեղեցիկ է տիեզերքի մէջ: Գեղեցիկ են աստուածները՝ Ողիմպոսի այդ բնակիչները: Նրանց կեանքը ինքնուրոյն մարմնեղէն ինքնութիւն է հոգու ուժեղ կորովի մի հրաշալի ներդաշնակութիւն է: Կեանքի չարութեան մասին նրանք տեղեկութիւն չունին: Իրաւ է՝ Աստուածներին էլ օտար չեն թշուառութիւնըն ու վիշտը, նրանք էլ միմեանց դէմ պատերազմ ու մարտ են մղում: Բայց այդ բուրրովին նման չէ կատաղի կռուի, այլ միայն ընտանեկան վիճաբանութիւններ, որպիսիք յաճախ վերջանում են այն անպատմելի կատակով— ծիծաղով, որն աւելի ապացոյց է նրանց պարզամտութեան և անխռովութեան: Գեղեցիկ է մեզ շրջապատող աշխարհը, ամեն ինչ նրա մէջ աստուածային է, ուրախ, ներդաշնակ, և վերցրած իբրեւ մի ամբողջութիւն՝ մարմնացած գեղեցկութիւն է: Գեղեցիկ է մարդը, որ տիեզերքի մի մասն է, ընդ նմին ինքն էլ մի փոքրիկ տիեզերք է, որի մէջ պարունակուում է այն ամենը, ինչ որ ամենալաւն է աշխարհի մէջ: Մարդու ներքին աշխարհում չըկայ երկպառակութիւն, ևս առաւել չըկայ այնպիսի մի բան, որ յիշեցնէր հոգու և մարմնու, զգայականի և գերբնականի մէջ եղած տարաձայնութիւնը, որպէս համանման երկպառակութիւն չըկայ նոյն իսկ Աստուածութեան մէջ: Այդ ներդաշնակութիւնն անկարող են վրդովել նոյն իսկ կեանքի վիշտն ու նեղութիւնը: Հէնց այդ վշտերն են, որ օգնում են միայն երեւան հասնելու, ըստ ամենայնի լիակատար կերպով, մարդկային հոգու գեղեցկութիւնն ու վեհութիւնը: Տիեզերքի մէջ երբ թաղաւորում է գե-

ղեցկութիւնն ու ներդաշնակութիւնը, այն ժամանակ երկպառակութիւն չըկայ ոչ մարդու և նրան շրջապատող աշխարհի մէջ, ոչ էլ մարդու և աստուածների: Աստուածները մարդկանց բարեկամներն են, և չկայ նրանց մէջ անանցանելի միջնորմն: Եւ եթէ այդ պարպէս է, ապա ուրեմն կեանքը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ ուրախութիւն: Իսկ կեանքի նպատակը՝ զուարճութիւնը: Չսիրել կեանքը, չզմայլել նրանով, նրա բարիքներով, նշանակում է աստուածանարգ լինել: Ահա այդպէս էր ուսուցանում հելլենացին, որոշելով մարդկային կեանքի նպատակը: Գեղեցիկ և զրաւիչ է այդ վարդապետութիւնը, պայծառ հանդարտութեամբ և անխռով ուրախութեամբ է շնչում նա, բայց ընդ նմին և վերջին ծայր թռուցիկ և մեակողմանի է այն, շատ բան կեանքի մէջ մնում է մի անբացատրելի հանելուկ, ուստի և նրա սնանկութիւնն ակներեւ է նոյն իսկ փոքր հայեացք ունեցողի համար: Ի հարկէ իրաւացի է, որ շատ բան կայ գեղեցիկ տիեզերքի մէջ, բայց և գեղեցկութեան հետ կան նոյնպէս և շատ այլանդակութիւններ, ներդաշնակութեան շարքում կայ և անկարգութիւն: Այն ևս ուղիղ է, որ մարդու մէջ կան շատ բարի և բարձրագոյն ձգտումներ, բայց քիչ չեն և չար ու ստոր ձգտումները, որոնք յաճախակի երեւալով՝ պարզօրէն վկայում են աշխարհումս զոյութիւն ունեցող բարոյական չարիքի մասին: Ուղիղ է այն վերջապէս, որ կեանքի մէջ պայծառ բուռններ ու ժամեր կան և ըստ երեւոյթին կարելի է կազմակերպել մի ուրախ պայծառ և անդորր կեանք, բայց չխօսելով արդէն իւրաքանչիւր քայլափոխում պատահող ընտանեկան վշտերի մասին, միայն անխուսափելի, անողորմ և խորհրդաւոր մահուան տեսիլը ընդունակ է նսեմացնել իւրաքանչիւր ուրախութիւն և և խռովել իւրաքանչիւր անդորր հանգստութիւն: Եւ Յոյնը, որքան էլ գեղեցիկ լինէր աշխարհը նրա հայեացքով, չէր կարող ուշադրութիւն չդարձնել կեանքի այդ վերջովոր միւս երեսի վրայ, յիշաւ՝ նա դարձրեց, մահաւանդ այն բանից յետոյ, երբ լրացել էր նրա պատմութեան ծաղկեալ շրջանը:

երբ նրա նահապետական մաքուր ու խիստ բարբերն ու սովորութիւններն աւանդութեանց կարգն անցան և երբ հասարակական շահերը զոհուեցին անձնական եսական շահերին: Եւ որքան Յոյնի ձգտումն զարգացած էր գէպի ներդաշնակութիւնը և վայելչութիւնը, այնքան նրան աւելի էր սարսափեցնում չարիքը և իրականի անհամաձայնութիւնը երեւակայականի հետ: Ուստի և Յունաստանի հանձարեզ զրոյնների արտադրութեանց մէջ մենք պատահում ենք դեղեցկութեան օրհներգութիւնների, կեանքի ուրախութիւնների և մարդկային հոգեւոյ բարձրագոյն յատկութիւնների նկարագրութեանց շարքում և՛ տխուր ողբերգական ձայնանիշներ, լսում ենք գանգաւներ կեանքի մասին, նրա ուրախութիւնների ունայնութեան մասին, մարդկային բնութեան ապականութեան մասին: Խոր վշտի արտայայտութիւնից հեռու չէր նոյն իսկ Հոմերոսը, որի նկարագրութիւնների մէջ ճակատամարտները նմանում են խնջոյքների, իսկ խնջոյքներն այնքան ճոխ և ուրախ են երեւում որ նրանց նախանձում էին նոյն իսկ Ողիմպոսի աստուածները: Հոմերոսի Իլիականի մէջ պատահում են, օրինակ՝ այսպիսի դառնութեամբ բացականչութիւններ. «Ամենազօր Աստուածները վիճակել են մեզ՝ թշուառ մարդկանց երկրի վրայ ապրել նեղութեամբ»: Եունաց աւելի յետագայ զրոյնների մէջ, ողբերգուների նման մանաւանդ ողբերգականներ աւելի յաճախ են պատահում և յաճախ դրուում են առաջին տեղը: Այսպէս՝ Սոփոկլէսի «Էդիպոսի մահը» ողբերգութեան մէջ մենք հանդիպում ենք հեռեկալ կտորին. «Երանի՛, թէ չէիր ծնուել, ո՛վ մարդ—ահաւասիկ մեծ և նշանաւոր խօսք, բայց երբ արդէն լոյս տեսար, ճշմարիտ՝ ամենից լաւն այն էր, որ ըստ կարելւոյն շուտով դնայիր այնտեղ, որտեղից եկել ես դու: Չե՛ն ալեկոծում մեզ արդեօք այլ և այլ ձախորդութիւններ, օրինակ՝ սպանութիւն, վէճ, արիւնհեղութիւն, կռիւ, քէն, նախանձ: Բայց վերջ ի վերջոյ սպասում է դաժան, միակերպ, ցաւազար և զաւամբալ ծերութիւնը, որ ամեն կողմից շրջապատուած է ձախորդութիւններով»: Բայց վերջն ու թախիծը հին Եուն-

աց զրականութեան մէջ մենակ բանաստեղծական ճիւղի առանձնաբաժնութիւնը չեն կազմում: Եունական պլաստիկան զեղահաշ ստեղծագործութիւններն անդամ կրում էին զգալի զգացմանց կնիքը: Եունական վաղեմի քանդակագործների արտադրութիւնների մէջ այդ տխուր զգացմունքն արտայայտուում է խիստ անկենդան և ճակատագրին հլու-հնազանդ անդորրութեան մէջ: Ինչ վերաբերում է յետագայ արտադրութիւններին, այստեղ նոյն իսկ այնպիսիները, որոնք կասեա հէնց ապրում են միայն կեանքի և զուարճութեան համար, նրանց խաղաղ ու գեղեցիկ դէմքերի վրայ դրոշմուած են որ և է բոլորեզադտնի կարօտ: Ընդհանրապէս նրանք արտայայտում են այն ներքին ծարաւի նշոյլը, որը երբեմն տանջում է մեզ մեր կենսական լիակատար վայելչութիւնների ժամանակ, գեղեցիկ, բայց կարճատեղ ոյութեան միջոցին, այն է՝ մշտական ծարաւ գէպի ինչ որ բարձր, գէպի երկնայինը: ² Բայց ի՞նչ են ապացուցանում այդ տխուր այնախաղերը, այդտխուր դժերը յունական բանաստեղծութեան անմահ ստեղծագործութիւնների և քանդակագործութիւնների մէջ: Նրանք պայծառ վկաներ են իրանց այն վարդապետութեան անկարողութեան մասին, թէ ամեն ինչ աշխարհում գեղեցիկ է, թէ կեանքը ուրախութիւն է և թէ կեանքի նպատակը՝ աշխարհի բարեքների վայելչութիւնն է: Նրանք, որպէս կշտամբանք այդ վարդապետութեան, բարձրաձայն յայտարարում են, թէ կեանքը իր վախճանական նրպատակով, Յոյնի համար ինչպէս եղել է, նոյնն է մնացել յաւէտ՝ որպէս անլուծանելի, չարատանջ մի հանելուկ:

(Նախ—նախէ)

2. Կարրիեր՝ Արուեստը եւ նրա կապը ֆալսիֆիկը-րոսքեան ընդհանուր գաղափարն հետ եւ մարդկութեան խղիւղութիւնը. II. հրէս՝ 214, 215, 318, 319.

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.

ՌՈՒՍԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Օրով քաղաքում կալմուել է եկեղեցական — հնադիտական մի յանձնաժողովի Ընկերութեան նպատակն է ուսումնասիրել յատկապէս Օրովի թեմի եկեղեցական հնութիւնները, պահպանել, որչափ հնար է, աւերմունքից և կորստից, երևան հանել նորերը, տալով նոցա նկարագրութիւնները, ուսումնասիրել տեղական զանազան եկեղեցական ծէսերն ու արարողութիւնները ևն. Առ այժմ յանձնաժողովի գլխավոր նպատակն է կազմել Օրովի թեմի բոլոր վանքերի, եկեղեցիների, ծխականների նիստ ու կացի տեղադիրը, Յանձնաժողովն ունի իւր առանձին եկեղեցական — հնադիտական թանգարանը, որ բացուել է տեղական առաջնորդարանում:

— Ուսումնայ քարոզչական ընկերութիւնների տարեկան տեղեկագիրը ի միջի այլոց մատնացոյց է անում, թէ որպիսի եռանդ և զոհաբերութիւն են յանձն անում միտինարները հեռու անկիւններում այլազաւան ցեղերին քրիստոնէայ դարձնելու համար: Եակուտի շրջանում, այդ շրջուն քարոզիչներից մէկը, անցեալ տարուայ ընթացքում ոտքով շրջել է 1300 վ. տարածութիւն, մեծ մասամբ անմարդաբնակ, օրական մինչև 60 վ. ճանապարհ կտրելով որ և է ծիսակատարութեան համար, գիշերելով բաց երկնքի տակ, անտանելի ցրտերի և բուքի մէջ, շատ անգամ անանջանելի ձիւնապատ խորութիւններ ճեղքելով: Մի ուրիշը, որ քարոզում էր եակուտներին և թուրքուզներին 1270 վ. է անցել ձիւնապատ անապատներով, քարոզչին միայն վիճակուած նեղութիւններ յանձն անելով: Մի երրորդը 99 թ. 3 1/2 հազար վ. աւելի է կտրել սառցային աշխարհի մոռացուած անկիւններում և ինքնադահութեան գնով այլասեռ ժողովրդի բորոտներին պահպանել: Այդ «շրջուն» քարոզիչներից մէկը իւր ճանապարհորդութեան համար գրում է, «նորագարների պահպանութիւնը, ծիսական տարրողութիւններն անթերի կատարելը, հօտի միութարութիւնը ոչինչ արգելք չեն ճանաչում». քարոզիչը ամեն բոլոր պատրաստ է անմարդաբնակ, փոքրիկ կածաններից իսկ դուրկ սառցային անապատներով առաջ գնալ որ և է Եակուտի «տայգայում» պահանջուած քրիստոնէական օգնութիւն ու սէր բաշխելու. թէևս գրում է նա սովորական է դարձած ասել, որ մենք ճանապարհորդութեանը երբեմն ոչ — ոտքով, բայց զա միայն անուամբ է. օրական տասնեակ վերստեր անցնել այդ անտանելի տեղերով սովորական բան է մեզ համար, բայց այդ ճանապարհորդութիւնը նոյն իսկ ամառն [այլ ևս չեմ ա-

սում ձմեռուայ համար, երբ սարսափելի ցրտերին մարդ զգայնութիւնն իսկ կորցնում է] անտանելի է և բաղմամբ ձախորդութիւնների հետ կապուած, — մոծակների անհամար բազմութիւն, մի կատարեալ ամպի կտոր, ամեն կողմից շրջապատում են ճանրորդին և իւր գրաստը. մեր ուտելիքն ամբողջ ժամանակը՝ միայն չոր պաքսիմաս է, թէյ (եթէ այդ էլ կայ). ջուր վերցնում ենք լճակներից, որ համարեա միշտ կանաճելի յատկութիւն ունին, անթիւ մոզակներով և մանր էակներով հարուստ. երբեմն դիչերում ենք եակուտների իւր տերում, նոցա հոտած և զագիր սենեակներում, որտեղ քնելու կամ հանգստանալու մասին մտածելը մեղք կլինէր. բոլորներն ենք հաշուում, թէ երբ այդ մքլած և անբարեհամբոյր որջից դուրս կգանք, Մեծ բաղբաւորութիւն է եթէ քարոզիչը ճանապարհորդէ ձիով, եղջերուներով, շներով կամ նաւակով:

— Նոյեմբ. 16-ին Պետերբուրգի քաղաքային խորհրդի դահլիճում գումարուել է տարրական դպրոցների աշխարհական և եկեղեցական կրօնուսույցների առաջին ժողովը՝ Նարվի Նիկոն եպիսկոպոսի նախագահութեամբ: Այսպիսի ժողովներ նորութիւններ չեն Պետերբուրգի դպրոցների համար. գեռ ևս 1881 թ. ից Պոլխագով աւագերէցի նախագահութեամբ եղած երեք այդպիսի խորհրդակցութիւնների վճիռները գործադրուած էին դպրոցներում մինչև այժմ: Քեան տարի անցնելուց յետոյ՝ նորից ծագում է նոյն խնդրի կանոնաւորութեան հարցը 95 կրօնուսույցների խորհրդակցութեամբ: Նիկոն եպիսկոպոսը ժողովի բացման ճառի մէջ յիշեց մետրոպոլիտի ցանկութիւնը այս ժողովի գումարման և խորհրդակցութեան մասին: Այս նախագահը իւր կողմից անձնակոն փորձառութեան հիման վերայ բացատրեց ժողովի գումարման առիթն ու նպատակը. Տարրական դպրոցների մէջ կրօնի դասաւանդութեան զանազան եղանակներ են նկատուում, այդ տարբերութիւններից էլ բաղմամբ տարակուսանքներ և դժուարութիւններ ծագում: Այդ տարակուսանքները վերացնելու, դասաւանդութեան միաձեւութիւն հաստատելու և ծրագիրը օգտակար կերպով գործադրելու համար կոչուած է ժողովը՝ միջոցներ գտնելու և որոշելու: Արօնի դասատուների պատրաստութեան մէջ ևս մեծ տարբերութիւններ կան. ոմանք ճամարանաւարտ են, ոմանք դպրանոցաւարտներ, ոմանք թերակատար դպրոցականներ, կան մինչև իսկ այնպիսի ուսուցիչներ, որ ոչ մի տեղ կանոնաւոր ուսումն չեն ստացել: Ժողովի գլխավոր նպատակներից մէկը պիտի լինի այսպիսի բաղմազան պատրաստութիւն ունեցող դասատուների մէջ մաքբի շփումն յառաջ բերել, որպէս զի անփորձներն ու անպատրաստները կատարելագոյնների օրինակին հետեւին:

Առաջին ժողովը միայն նախապատրաստական խորհուրդ էր. հետևեալ ժողովների համար ուսուցիչները տեղեկութիւններ պիտի հաւաքեն ընդհանրութեան մատչելի անելու համար:

— Պենզնի հոգևոր դպրանոցին կից գոյութիւն ունի չքաւոր աշակերտներին օգնելու մի ընկերութիւն: Հաստատութեան կազմակերպելու պատճառը եղել են երկու ամուսիններ պ. և տ. Ներոնովները՝ միանգամից 12000 ռ. նուիրելով այդ նպատակին: 1899 թ. հաշուից երևում է, որ ընկերութիւնը բաղկացած է 4 պատուոյ, 9 մշական և 116 իսկական անդամներից: Նոյն թուի մուտքը եղել է 1791 մ. 57 կ. և ծախս 1371 մ. 52 կ.: Չքաւոր աշակերտներին օգնում են հագուստ, կոշիկ և գրքեր մատակարարելով: Ընկերութեան դրամագլուխը 7 տարուայ մէջ հասել է 15,429 մ. 11 կ.: չհաշուելով տարեցտարի արած օգնութիւնները: Ուշադրութեան արժանի է յատկապէս մի կէտ. դասագրքեր մատակարարելուց զատ՝ ընկերութիւնը աշակերտական մատենադարան է կազմում, իւրաքանչիւր տարի հետզհետեւ ճոխացնելով այդ բարենպաստ հաստատութիւնը:

Ինչպէս օգտակար կլինէր նման հաստատութիւններ ունենալ մեր հոգևոր դպրոցների համար:

— Մոսկուացի յայտնի բարեգործ Բ. Ա. Բախրուշինը կարևոր նշանակութիւն ունեցող մի բարեգործութիւն է արել Մոսկուայի աղքատների համար: Որ արժանի է բոլոր քրիստոնեաների ուշադրութեան: Մեծ քաղաքներում աղքատութիւնը աւելի անտանելի է, քան մեր երկրում երևակայել կարող ենք. աղքատների համար ամենից դժուար է մանաւանդ բնակարանի հարցը: Աղքատ անկարող է բնակարանի վարձ վճարել, իսկ ընտանիքը ցուրտ ձմեռը դուրսը փողոցում թողնել չի կարելի: Այսպիսի թշուառների համար Եւրոպայում հիմնում են մեծ հաստատութիւններ, ուր աղքատ ընտանիքը ձրի պատսպարուիլ կարող է եղանակի խստութիւններից: Վերոյիշեալ բարեգործը ընդարձակել է վաղուց իւր ընտանիքի խնամքը վայելող այդպիսի մի հաստատութիւն, ընծայելով դարձեալ երկու մեծ շինութիւն 1750 քառ. սաժէն հողով, և 200000 ռ. գրամադիւխով: Բացի յիշեալ նուիրարներութիւնից՝ 50000 ռ. էլ նշանակել է այդ հաստատութեան համար յատուկ եկեղեցի կառուցանելու համար, խոստանալով հոգալ և եկեղեցու ներքին զարդարանքները: Հին հաստատութեան վերայ վերայիշեալ նուիրարներութեամբ աւելանում 150 սենեակ, 100-ը այրի կանանց և իրենց երեխաների համար, իսկ 50-ը այն աղջիկների համար, որ կրթւում են Մոսկուայի միջնակարգ կամ բարձրագոյն դպրոցներում: Այրիների որդոց համար նոյն հաստատութեան մէջ արհեստի և ձեռագործի դպրոցներ պիտի բացուին: Երի համար տարեկան ծախս է նշանակուած 17500 ռ.

— Նորերս Մոսկուայում եկեղեցական հնազանդական մի ընկերութիւն է հիմնուել: Այս ընկերութեան նպատակն է ուսումնասիրել և հրատարակել Մոսկուայի վանքերի և եկեղեցիների պատմութիւնները, եկեղեցական հին ծէսերը նախնի ձեռագիրների համեմատ: Հին պատկերների նկարագրութիւններ և գիտնական աշխատութիւններ: Բացի դորանից ընկերութիւնը պէտք է ստուգութեան ենթարկէ գործարաններում պատրաստուած սրբոց պատկերները, և պիտի ձգտէ բարձրացնել ընդհանրապէս եկեղեցական արուեստը, որ պատշաճաւորութեան աստիճանից շատ ցած է վերջին ժամանակների անփութութեան պատճառով:

Այս լուրը յիշեցնում է և մեր եկեղեցու անմխիթար վիճակը պատկերների և զարդ. ու զարդարանքի կողմից: Աստուածաբանական դիտութեան հետ մեր եկեղեցու գոյութեան անհրաժեշտ պայմաններից մէկն է և՛ եկեղեցական արուեստի՝ երգեցողութեան և պատկերազարդութեան բարդաւածումը:

— Հոկտեմբերի վերջերից Պետերբուրգում, Հոգևոր ճեմարանի ինսպեկտորի նախագահութեամբ սկսուած են մի շարք դասախօսութիւններ այլ և այլ անձանց կողմից կրթուած դասի համար՝ քրիստոնեական բարոյականութեան մասին: Ռուսաստանում ևս հետզհետեւ հասունանում է այն գաղափարը, թէ քրիստոնէութիւնը պէտք է քարոզել նաև եկեղեցուց դուրս: դասախօսութիւններով, տպագրուած անտրակներով և իսկ մեր եկեղեցիներում հասարակ քարոզներ անդամ չեն խօսում, ուր մնաց դասախօսութիւններ կառարուին: Քարոզելու համար սակայն պէտք է նիւթ և գաղափար ունենալ. ապա ուրեմն մինչև որ քրիստոնեական գիտութիւններով փոքր ի շատե օժտուած մարդկանց քահանայութեան չկոչենք, ի դուր է այդ մասին երազել: «Հունձք բաղում են և մշակք սակաւ, արդ. աղաչեցէք զՅէր հնձոց, զի հանցէ մշակս ի հունձս իւր»:

— Հոկտ. 15-ին Պորէչիէ գիւղում Վլադիմիր Մետրոպոլիտն օծել է աղքատանոցի համար շինուած եկեղեցին: ապա նոյնտեղը հաստատուած աղքատանոցն ու ասպնջանոցը: Այս հաստատութիւնների հիմնադիրն ու խնամակալուհին Մեղովեցիկովան է, որ իւր ամբողջ կալուածը շինութիւններով, անտառներով, 300 դեսեատին տարածութեամբ, ղթութեան գործին է նուիրել, աւելացնելով և 400000-ի մի գումար նորա պահպանութեան համար: Բացի այս նուիրարներութիւնից իւր կտակի մէջ խոստանում է թողնել դարձեալ 300000 ռ. վախենալով, որ իւր հաստատութիւններն իրենց եկամուտներով կը ժուարանան կառավարուիլ: Ահա այս կալուածների վերայ է շինուել վերոյիշեալ եկեղեցին և աղքատանոցը ամեն կարգի չը.

քաղաքների համար, իսկ առանձին ապաստանարան էլ հիմնել է ծերացած և այլ ևս գործելու անընդունակ հոգևորականների համար:

— Օրինակելի են Երասխալ թեմի Բոստով գաւառի Վեսկա գիւղի հաստատութիւնները: 1877 թ. գիւղացիք Սեկին վաճառականի օժանդակութեամբ քարուկրեայ գեղեցիկ մի դպրոց կանգնեցին 60 հոգու համար 5500 ռ. արժողութեամբ: Դըպրոցի պահպանութեան համար նոյն վաճառականը կտակել էր 12500 ռ. իսկ գիւղացիք դպրոցին ընծայեցին մի դեսնատին հող: Քսան երկու տարուանից ի վեր նոյն գիւղում աշխատում է հոգևոր կոչում ունեցող մի փորձառու վարժուհի և նորա շնորհիւ դպրոցի յարգը գիւղացիների աչքում այնքան բարձրացաւ, որ այժմ այդ գիւղում բացի ծերունիներից չկայ ոչ ոք, որ գրել կարգալ չիմանայ: Նոյն ուսուցչուհուն յաջորդել է այժմ հաւասար եռանդով մի ուրիշ ուսուցիչ, որ տեղական բժշկի և քահանայի հետ համոզել են գիւղացիներին եկեղեցուն և դպրոցին կից մատենադարան ընթերցարան բանալ: Հենց առաջին տարին կարողացան 300 հատոր գիրք ձեռք բերել: մատենադարանապետի պաշտօն կառարում է տեղական քահանան: Բաղդաւ օր գիւղ:

ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵՎԱՆԵՅԻ.

Վատիկանի և Փրանսիայի յարաբերութիւնները հետզհետեւ աւելի և աւելի լարուել են սկսում: Քանիցս առիթ ենք ունեցել մեր ընթերցողներին տեղեկութիւններ յայտնել «Օտար եկեղեցիների» բաժնում, բայց այժմ աւելի սուր կերպարանք է ստացել քան առաջ, և երկիւղ կայ, որ այդ լարումը Փրանսիայի համար մեծ գոհարութիւններ յառաջ բերէ: Երրորդ հասարակապետութեան և Վատիկանի յարաբերութիւններն ընդհանրապէս այնպէս մտերմական չեն, ինչպէս եղել է առաջ Փրանսիայի և Վատիկանի մէջ: Փրանսիան կաթոլիկ երկրների մէջ միակն է, որին Հռոմը միշտ յարգանքով է վերաբերուել և համարել է նորան իւր նեցուկներից մէկը: Բայց երրորդ հասարակապետութիւնը նախկին բարեկամական յարաբերութիւնը խախտեց նորանով, որ պետական ուսումնարաններից վերացրեց կրօնի պարտաւորեցուցիչ ուսումը: Այդ կարգադրութիւնը ոչ միայն կառավարութեան օգուտ չբերեց, այլ մեծ վնաս: Փրանսիայում զօրացած անբարոյականութիւնը մասամբ վերագրուում է այդ հանգամանքին: առանց կրօնի և կրօնական կրթութեան ժողովրդի մեծամասնութիւնը անտարբեր է դառնում նաև դէպի կենդանի բարոյականութիւնը: Միւս կողմից հասարակապետութեան նոր օրէնքը խթան եղաւ կաթոլիկ հոգևորականութեան բազմացնելու և կա-

նոնաւորելու իւր «մասնաւոր» կաթոլիկ դպրոցները, ուր այժմ ուսանում են ֆրանսիացիների մեծագոյն մասը: Այս իրողութիւնը յայտնում են ոչ միայն արտասահմանեան թերթերը, այլ ֆրանսիացիք իրենք: Պորանով հոգևորականութիւնը անկախ գործունէութեան աւելի մեծ շրջան ձեռք բերեց, և զօրացաւ նորա նիւթական և բարոյական ազդեցութիւնը ժողովրդի վերայ:

Այս անյաջող փորձից խրատուելու փոխարէն, ինչպէս յայտնում է C. II. B. թերթը, Վալդէկ Բուսոյի նախարարութիւնը կամենում է աւելի համարձակ քայլեր անել Վատիկանի դէմ, չմտածելով, որ գորանից Փրանսիայում ներքին, մեծ երկպառակութիւններ կարող են յառաջ գալ: Պապն արդէն սպառնացել է, որ քրիստոնեաների պաշտպանութեան գործը արեւելքում և Զինաստանում կյաննէ մի ուրիշ պետութեան, եթէ Փրանսիան չփոխէ իւր ընթացքը կաթոլիկ հոգևորականութեան վերաբերութեամբ: Իսկ արեւելեան քրիստոնեաների պաշտպանութեան գործը Փրանսիայի համար քաղաքական ահագին նշանակութիւն ունի: Գորանով իւր քաղաքան ազդեցութիւնը զօրացնելու և գործադրելու աւելի միջոց ունի արեւելքում, քան միւս պետութիւնները: Փրանսիայի համար արեւելեան քրիստոնեաների պաշտպանութեան գործը պատուոյ և հեղինակութեան մի հանգամանք է միանգամայն, որ միջին դարերից նուիրագործուել է պատմութեան մէջ: Խզել արեւելեան քրիստոնեաների հետ ունեցած բարեկամութիւնը, իւր դէմ գրգռել պապի իշխանութեան ենթարկուած արեւելքում գործող բազմաթիւ միաբանական կարգերը, որոնց օգնութեան կհասնեն անշուտ բուն Փրանսիայի կարգերն ու միաբանութիւններն իրենց դրամով և հոգևոր զինուորներով, արդարեւ մի վտանգաւոր խաղ է Փրանսիայի ներկայ կառավարութեան համար, որ պէտք է լրջութեամբ ի նկատի ունենայ: Այս պատճառով էլ յիշեալ թերթը, որի սրտին մօտ է Փրանսիայի հեղինակութիւնն ու զօրութիւնը, որպէս Ռուսաց դաշնակից պետութիւն, խորհուրդ է տալիս, թողնել ֆրանսիայի հոգևորականութեան դէմ սկսած սխալ և բռնի քաղաքականութիւնը, աշխատելով աւելի սերտ կապել կառավարութեան հետ եպիսկոպոսութիւնները, քանի որ ինքն է առաջարկում առաջնորդներին և պապը ձեռնադրում: Ապա առաջարկում է նրանց իշխանութեան ենթարկել Փրանսիայում կաթոլիկ միաբանութիւններն ու կարգերը, որոնց դէմ է լարուած իսկապէս կառավարութիւնը: Փրանսիայում եղած կաթոլիկ միաբանութիւններն իրենց բազմաթիւ դպրոցներով, բարեգործական հաստատութիւններով, քաղաքական թերթերով և ընկերութիւններով ներկայ կառավարութեան թշնամիների մէջ անշան տեղ չեն բռնում:

ձիզուրիների մասին. Սորբոնի (Փարիզի համալսարանը) կաթոլիկ աստուածաբանութեան փակուղւտաւ 1554 թ. ճիզուրիներին Ֆրանսիա թողնելու դէմ հետեւեալն է յայտարարել. «Այս կարգը որ մեծախօսութեամբ իրեն «Երեսնական կարգ» անձառելի անունն է տալիս և յանդուգն կերպով ամեն տեսակ մարդիկ նոյն իսկ ստահակներին և յանցաւորներին առանց տարբերութիւն զնեւու ընդունում է իւր միաբանութեան մէջ . . . որը անսահման արածութեամբ թողութեան և խոստովանութեան և սրբազնագործութեան մէջ այնքան ազատութիւն է վայելում, տէր է քարոզչական ամբիոնների և մատաղ սերնդի կրթութեան գործին, անարգելով համալսարանների (գիտութեան տեսակէտով), եպիսկոպոսների, թագաւորների և աշխարհիկ անձանց իրաւունքները, այս միաբանութիւնը ակնյայտի կերպով արատաւորում է վանականութեան պատիւը, մէկ դի է զնում բարեպաշտութեան համար այնքան կարեւոր պահանջներովն ու եկեղեցական ծէսերը, անհնազանդութիւն է սերմանում եպիսկոպոսների, աշխարհիկ և հոգեւոր իշխանութիւնների դէմ, շփոթութիւն է ձգում սոյն երկու դասակարգի մէջ, ժողովրդի մէջ տրտունջ, երկպառակութիւն, դատաստանական զանգատներ, նախանձ և ապստամբութիւն յարուցանում, Ուստի և հասուն դատողութեան և քննութեան հիման վերայ յայտնում ենք, որ այս միաբանութիւնը վտանգաւոր է հաւատոյ վերաբերմամբ, որ նա խանգարում է եկեղեցու խաղաղութիւնը, որ նա միաբանական կեանքը ոչնչացնում, կարճ այդ ընկերութիւնը աւելի կործանման է ծառայում, քան շինութեան, Հազիւ 15 տարի էր անցել ճիզուրիների կարգի հաստատութիւնից և արդէն այսպիսի դժգոհութիւն էր յառաջ բերել եկեղեցու գիտութեամբ օժտուած բարեկամների մէջ:

Այս տրտունջներն ու դժգոհութիւնները ազգերի մէջ այնքան զօրացան, որ Վրեմէս ԺԳ. պապը 1773 թ. օգոստոսի 16-ին ստիպուած էր լուծել այդ կարգը Dominus ac Redemptor noster թղթով, Պապը նախ պարզում է, որ իւր պարտքն է եկեղեցու խաղաղութիւնը պահպանել, ոչնչացնել այն ամենը, որ մինչև իսկ խիստ փոքր չափով վրնասակար կարող է լինել քրիստոնէութեան, Երեսնական կարգն այլ ևս այնպիսի մեծ արդիւնք և օգուտ չէ տալիս, որի համար հիմնուած է և այնքան արտօնութիւններ է ստացել նախկին պապերից, «Որովհետև դեռ նոր էր հիմնուել Երեսնական միաբանութիւնը, գրում է Վրեմէս իւր թղթում, որ երկպառակութեան և նախանձի սերմեր ցանց ոչ միայն իւր անդամների մէջ, այլ և միւս միաբանութիւնների և աշխարհիկ քահանաների համալսարանների, նոյն իսկ այն իշխանների

վերաբերութեամբ, որ ընդունում էին նրանց, Ամբողջ աշխարհը խռովութեան մէջ է նրանց պատճառով, Հատ անդամներ աղղափառ հաւատոյ և բարի սովորութիւնների դէմ վտանգաւոր վարդապետութիւններ են տարածել (ճիզուրիական բարոյականութիւններով), մանաւանդ նոցա ազահուութիւնը դեպի երկրաւոր բարիքը հակառակ է հոգեւոր կոչման: Մեր նախորդների գործ զրաժ բոլոր միջոցներն ի զուր անցան ոչնչացնելու այն սկզբունքներն, որ իրաւամբ Ս. Աթոռը դայթակղեցուցիչ և բարոյականութեան դէմ էր համարում: Ուստի և աչքի առաջ ունենալով, որ քանի Երեսնական կարգը գոյութիւն ունի, եկեղեցին ճշմարիտ և տեական խաղաղութիւն չի ունենալու, այսու լուծում ենք այն մինչև յաւիտեան, ոչնչացնելով նորա արտօնութիւնները և կապը Աթոռի հետ»:

Չնայելով ex cathedra հրատարակուած այս լուծման և եւրոպական պետութիւնների մէջ դուրս հետ կապուած հալածանքներին, ճիզուրիները պահպանեցին իրենց գոյութիւնը և մեծ ազդեցութիւն ձեռք բերին հէնց Վրեմէսի յաջորդի Պիոս Զ.-ի ժամանակ:

ԲՈՂՈՒԹԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Վերջին հինգ տարին Գերմանիայում 2860000 օրինակ Ս. Գիրք է տարածուել, հէնց միայն 1898թ. 954,482 օրինակ, Այս նպատակով Գերմանիայում գործում են այլ և այլ բիրլիական ընկերութիւններ, բայց ամենից ազդեցիկը բուն գերմանական ընկերութիւնն է: Վերջին 90 տարուոյ ընթացքում բիրլիական բոլոր ընկերութիւնները միասին 29 միլիոն Ս. Գիրք են տարածել, Բողոքական ընդհանուր բիրլիական ընկերութիւնների մէջ ամենից նշանաւորը բրիտանական է, որ 1898 թուին 5,047,792 օրինակ Ս. Գիրք է տարածել ամբողջ աշխարհում, եկամուտ է ունեցել 4½ միլ. մարկ, որից 2½ միլիոնը նուէր զանազան անձանց կողմից, Ընկերութիւնը իւր գոյութեան օրից մինչև այժմ 165 միլ. Ս. Գիրք է տարածել, ԺԹ. գարում բոլոր ընկերութիւնների տաքածած Ս. Գիրքի թիւը հասնում է 200 միլիոնի:

— Բերլինի ուսանողների քիւր. Համալսարանի ուսանողների թիւը 6673 է, որոնցից 366 աստուածաբանութեան, 2359 իրաւաբանութեան, 1312 բժշկութեան և 2636 փիլիսոփայութեան ճիւղերին են պատկանում, Բացի համալսարանից, միւս բարձրագոյն դպրոցներում ուսանում են 5466 հոգի, որ իրաւունք ունեն համալսարանում ևս լսել, եթէ կամենան, այսպիսով Բերլինի բոլոր ուսանողների թիւը 12,139 է, ուսանողուհիների թիւը 439:

Վերջին տարիները Գերմանիայում սովորու-

Թիւն է գարձել համալսարաններում կամ մասնաւոր կերպով միտինարութեան մասին դասընթացքեր կարգալ: Այդպիսի դասախօսութիւնների մասնակցում են պատուոճներ, ուսուցիչներ, աստուածաբանութեան կանդիտատներ (աւարտած) և ուսանողներ և ընդհանրապէս այնպիսի մարդիկ, որոնց սրտին կամ մօտ է քրիստոնէութեան տարածման գործը կամ ցանկութիւն ունին գործնականապէս ծառայել այդ նպատակին: Այդպիսի մի դասընթացք որոշուած է բանալ եկող մայիսին Լայպցիգին մօտ եղած Լաուզիգ քաղաքում: Լայպցիգի միտինարական ընկերութիւնը խոստանում է բնակարանի և կերակրի կողմից ամեն տեսակ զիւրուութիւններ տալ դասընթացքին մասնակցող անձանց:

— Անցեալ տարուայ ընթացքում Վիեննայի բողոքական համայնքը ստուարացել է 1107 նորագարձներով, որոնցից 937 կաթոլիկ են եղել և 170 հոգի հրէայ, Յամենայն դէպս Աւստրիայում սկըսուած հակակաթոլիկական շարժումը հետզհետե կարծես թուլանում է:

— Ներկայ թուականից Վիեննայի բողոքական աստուածաբանական փակուլտետը մի մի մեծ զիւրութիւն պիտի ստանայ աստուածաբաններ պատրաստելու գործի նկատմամբ: Վաղուց արժարժում էր աստուածաբանութեան ուսանողների համար առանձին բնակարան ունենալու միտքը: Բուն Գերմանիայում համալսարանական քաղաքներում շատ կան այնպիսի հաստատութիւններ, որոնց նպատակն է աստուածաբանութեան ուսանողներին նվաճապէս և բարոյապէս նպաստելու հիմնաւոր կրթութիւն և գիտական պատրաստութիւն ձեռք բերելու համար: Այդ հաստատութիւնները յայտնի են զանազան Convict, Theologenheim անուններով, ուր աստուածաբանութեան ուսանողները ձրի բնակարան և վառելիք են ստանում, մի տեսակ համայնական ուսանողական կեանք են վարում այն ուսուցչապետի առաջնորդութեամբ, որին յանձնուած է հաստատութիւնը: Ուսանողներն իրենց շաբաթական գիտական ժողովներն ունին ուսուցչապետի նախագահութեամբ, կարգով շաբաթաբարութիւններ են կարգում և քննադատութեան ենթարկում կամ քարոզներ են խօսում և այսպիսով գործնականապէս վարժում ապագայ քահանայական պաշտօնի համար: Այդպիսի հաստատութիւններն իրենց մասնաւոր մատենադարաններն ունին, որից օգտուել կարող են ուսանողները: Վան հաստատութիւններ ևս, ուր վերոյիշեալների հետ նաև համայնական ճաշ ունին բոլորովին ձրի կամ շնչին վճարով:

Ահա այսպիսի մի հաստատութիւն է հիմնըւում այս տարուանից բողոքական աստուածաբանութեան փակուլտետի հսկողութեան ներքոյ՝ արժանաւոր հոգեւորականներ պատրաստելու համար: Հակակաթոլիկ շարժմամբ վերջին տարիներս բողո-

քականութիւնն սկսել է զօրանալ Աւստրիայում և մեծ կարիք է զգացւում պատրաստուած պատուոճների. նոր հաստատութիւնն անշուշտ շատ նպաստաւոր կլինի այս կարիքը լրացնելու համար:

Բողոքական և կաթոլիկ եկեղեցիների օրինակին հետևում է այդպիսի բարենպատակ ձեռնարկութիւնների մէջ նաև Ռուսոց եկեղեցին, սեմինարիստներին օգնող ընկերութիւններ և «ընծայարաններ» հիմնելով: «Ընծայարան» կարելի է կոչել այն հաստատութիւնները, ուր կաթոլիկ, օրթոդոքս և բողոքական եկեղեցիների համար սպասաւորներ են պատրաստում գործնականապէս վարժեցնելով մասնակցողներին եկեղեցական պաշտամունքի և քարոզութեան մէջ: Այդպիսի «ընծայարանների սաններ ընդունում են միջնակարգ և բարձրագոյն հոգեւոր դպրոցներն աւարտած երիտասարդներից:

Մենք ևս պարտաւոր ենք օրինակ վերցնելու մեր հանգամանքների համեմատ. առանց կոչման պատրաստ սպասաւորութեան եկեղեցին անգոր կլինի իւր դաստիարակչական նպատակին ծառայելու և Աւետարանը մեռած տառ կմնայ մեր ժողովրդի համար:

ԵԿԵՂԵՅԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ.

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ.

Ա.

Գիտնութիւն և ԵԿԵՂԵՅԻ՝ վերնադրով մի յօդուածի մէջ «Արարատ»-ի ընթերցողներին փորձել էինք պարզել այն խնդիրը, որ տարաբաղդարար գեւ շատերի համար վիճելի է, թէ գիտութիւնը, յատկապէս եկեղեցական կամ տուած արանական գիտութիւնը, ինչպէս ընդհանուր, այնպէս էլ մեր եկեղեցու գորդացման, բարոյական հեղինակութեան բարձրացման անհրաժեշտ պայմաններից մէկն է: Տգիտութիւնը, մտքերի շփոթութիւնը, քրիստոնէական լուստուր գոյափարները բացառելով վերջին տարիներ համար նոյնչափ

վտանգուար են ներկայում, ինչպէս Պարսից, Արաբներն, Մանգոլներն և Մելճաղներն վայրենի հալածանքներն անցեալում: Մայր Աթոսը վարչական կեդրոն լինելուց զտա՝ պէտք է գիտնական հեղինակութիւն դառնայ ամբողջ հայ ժողովրդի աչքում, այս էր մեր յօդուածի էական խնդիրը: Ներկայիւ մեր ընթերցողների և բանխմաց հասարակութեան ուշադրութիւնն ենք հրաւիրում մի ուրիշ կարեւոր հարցի վերայ, որ շատ սերտ ասնջութիւն ունի վերայիշեալի հետ: Մեր խօսքը վերաբերում է այն խնդրին, թէ անհրաժեշտ է Մայր Աթոսի մատենադարանը ծոխացնել և կեդրոնական, հայագիտական, լիակատար մատենադարան կազմել:

Գիտութեան բարդաւածման համար կարեւոր հաստատութիւն է մատենադարանը: Առանց մատենադարանի ոչ միայն գիտութիւն, այլ և ընդհանրապէս մարդկային հագեւոր կեանքի անգլխատ զարգացում լինել չէ կարող: Անցեալ սերնդի մտքի արդիւնքը անօգուտ և մեռած գանձ կլինէր մեզ համար, եթէ հնարաւորութիւն չունենայինք օգտուելու նորա մտքերը բովանդակող գրքերից: Տպագրութեան արտեռախ հիմնադիրը մարդկութեան ամենամեծ բարեբարներն կարգն է անցել այն պատճառով, որ միջոց է գտել համեմատաբար էժան գնով մատչելի դարձնել ընդհանրութեան անհասներն մտքի արդիւնքը: Բայց գծաւորութիւնները դարանով չեն վերանում: Ընթերցող հասարակութիւնից շատ քիչ տալիս հնարաւորութիւն ունի ձեռք բերելու այն իսկ իւր սիրած ամենակարեւոր գրքերը: Այս գծաւորութիւնը վերացնելու համար են հաստատում հասարակաց ընթերցարանները, մատենադարանները, ընթերցողը մի չնչին տուրք վճարելով՝ իրաւունք է ստանում ընթերցանութեան համար օգտուելու հարիւրաւոր պարբերական թերթերից և հաղորտոր գրքերից: Քաղաքակիրթ ազգերի մէջ հասարակաց կամ ժողովրդական մատենադարանները նայնչափ անհրաժեշտ հաստատութիւններ են համարուում, ինչպէս պարսիկները մեր քաղաքների հասարակութեան համար:

Բայց մեր խօսքը գիտնական մատենադարանի մասին է, որ շատ աւելի մեծ դահլորութիւններ է պահանջում: Ինչպէս հասարակ ժողովուրդը հնարաւորութիւն չունի առանց հանրական մատենադարանների իւր ընթերցանութեան յաղուրդ տալ, ինչպէս առանց հասարակաց մատենադարանների հագեւոր քաղաքակիրթութեան պատշենքը շատ գծաւորութեամբ կամ շատ չնչին չափով կարելի է մատչելի դարձնել հասարակութեան, այնպէս էլ առանց գիտնական մատենադարանի ցնորք է երազել գիտութեան բարդաւածման մասին: Թոյ հարիւրաւոր մարդիկ պատրաստուած լինին գիտութեամբ պատուելու, առանց մատենադարանի անընդունակ կլինին իրենց նախապաշարաստութեան համապատասխան արդիւնք տալ: Գիտութեան զարգացումը և մատենադարանների ծաղումը երկու ամենատեղաւ անջութեամբ կապուած գաղափարներ են, կորած է գիտնականը առանց մատենադարանի, մեռած, անօգուտ գանձ է մատենադարանն առանց գիտնական աշխատաւորների: Բայց մատենադարանի գոյութիւնն ինքնըստինքեան խթան է դառնում գիտութեան մասին փոքր ի շատե գաղափար ունեցող մարդկանց զբաղուելու և իրենց մտաւոր կարողութիւնը արդիւնաւորելու ընդհանրութեան համար: Այն ժողովուրդը, որ գեռ ևս մատենադարան չունի գիտութեան պահանջների համեմատ, որ գեռ ևս այն գիտակցութեան չէ հասել, թէ մատենադարանը ազգային ամենակարեւոր հաստատութիւններից մէկն է, որի համար ոչ մի ջանք և զոհաբերութիւն չպէտք է լինայել, իրաւունք չունի քաղաքակիրթութեան անունով խօսելու: Ազգերի հասունութեան բաւալայն նշանը ազգային մատենադարանի և թանգարանի գոյութիւնն է: Հոգեւոր կեանքով վերածնուող ազգերի պատմութիւնը պարզ կերպով ցոյց է տալիս մեզ այս իրողութիւնը, նախնեաց թողած քաղաքակիրթութեան մնացորդներն ու հնութիւնները հաւաքելուն հետեւում է անցեալի և ներկայի ուսումնասիրութիւնը, իսկ այս ամենի արդիւնքը հոգեւոր նոր կեանք, նոր քաղաքակիրթութիւնն է:

Բ.

Բայց ոչ միայն հողերը նոր կեանքով վերածնունդ, այլ եւրոպական բարձրագույն յատուկ է այս երկայթք։ Օտարականը մնում է զարմացած, տեսնելով եւրոպական ազգերի գործ դրած նիւթական և բարոյական զոհողութիւններն արտեստի, հնութեանց թանգարանների և մատենադարանների համար։ Մի քանի տեղեկութիւններ, որ մենք բազմ քանի գիտնական թերթերից, այլ և այլ պետութիւնների ազգային մատենադարանների մասին, բաւական են պարզելու այդ տեսակ հաստատութիւնների գնահատութիւնը քաղաքակիրթ ազգերի կողմից։ Աշխարհիս ամենանշանաւոր մատենադարանը, եթէ չենք սխալւում, քրիտոսական թանգարանն է։ Բազմաթիւ գիտնականներ մատենադարանապետի պաշտօն են կատարում՝ ձեռքի տակ ունենալով համալսարանաւարտ օգնականներ, որոնք կարգաւորում են ապագրւած գրքերն ու ձեռագիրները, գիտութեան պատահանքների համեմատ ցուցակներ են պատրաստում և ընդհանրապէս ամեն տեղեկութիւններ ստեղծում գիտութեամբ զբաղւողների համար։ Մատենադարանի գիտնական ցուցակը, որի պատրաստութեան համար աշխատել է հաստատութեան ամբողջ կազմը, ապագրւում է 1880 թուից և միայն այս տարի է վերջացել։ Ամբողջ ցուցակը կազմւած է 800 մեծ հատորներից, այն ինչ առաջ ձեռագիր ցուցակները 2000—3000 հատորից էին բաղկացած։ Բրիտանական մատենադարանը ընդհանուր մարդկային մտքի արտադրութեան թանգարան կարելի է անուանել, որովհետեւ այնտեղ հաւաքւած են ոչ միայն նոր լեզուներով հրատարակւած բարձր գրքերը, այլ և ամենահին ազգերի՝ Եգիպտացիների, Ասորեստանցիների, Բաբելոնացիների հնութիւններն ու աղիւտէ մատենադարանները, յանաւական, լատինական, ասորական, հայոց և միւս ազգերի ձեռագիրներն ու պապիրուսի մատյարգները։ Հէնց միայն ասորական ձեռագիրների թիւը 1200-ի է հասնում։ Այս հաստա-

տութեան մասին ընթերցողներին կարճ գաղափար տալու համար կտեսնք, որ ասորական միջին թուով 100000 գիրք և 25000 որսքերական թերթ է ստացւում։ Այսպիսով նշանաւոր է Փարիզի ազգային մատենադարանը, որի ձեռագիրների բազմահատոր ցուցակը ստացւում է 1895 թուից։ Հէնց միայն յունարէն ձեռագիրների թիւը հասնում է 4700-ի։ Միւնխենի մատենադարանը մի միլիոնից աւելի գիրք ունի, Բերլինի և Վիեննայի արքայական մատենադարանները նոյնպէս աշխարհիս առաջնակարգ հաստատութիւններից են։ Գերմանիայում իւրաքանչիւր հասմաւորան և իշխանական տուն իւր մատենադարանն ունի, չհաշուելով անթիւ բազմաթիւ և մասնաւոր անձանց մատենադարանները։ Անցեալ տարի գիտնական թերթերը մեծ գովազդութիւն էին յայտնում Խաղաղական պետութեան դէմ, որովհետեւ շատ քիչ է ծախսւում մատենադարանների համար։ Վիկտոր Էմանուէլի անունով հիմնւած Հոսիմի մատենադարանը տարեկան 100000 լիւրաց էր ծախսւում և այդ համարւում է շատ քիչ։ Խաղաղայի ամենից նշանաւոր մատենադարանը, բացի վերոյիշեալից, Ֆրանկֆրայկինն է, որ միայն 18000 ձեռագիր ունի, երաժշտութեան վերաբերեալ գրւածքներ միայն 23000։

Այս թեթեւ տեղեկութիւնները յայտնում ենք ցայց տալու համար, թէ Ինչքան մեծ ուշադրութիւն են դարձնում եւրոպական քաղաքակիրթ ազգերը մատենադարանների պահպանութեան և ծախսութեան վրայ։ Ազգերի պարճանքը նոյս մատենադարաններն ու հնութեանց և արտեստից թանգարաններն են կազմում։ Իւրաքանչիւր տարի Գերմանիայում մատենադարանապետների ընդհանուր ժողով է գումարւում, ուր սկզբունքներ են որոշւում ընդհանուր խորհրդակցութեամբ մատենադարանները հարկատուների, լուս պահպանելու և գիտնականների մատչելի դարձնելու համար։ Անցեալ տարի Մարբուրգում գումարուեցաւ գերմանական մատենադարանապետների ընդհանուր ժողովը, որին մասնակցում էին 65 հոգի, որպէս ներկայացուցիչ այլ և այլ մա-

տեհնադարաններէ: Դիտութեան մէջ մատենադարանապետութիւնը մի մասնաճիւղ է այժմ, նոյն իսկ մատենագիտական թերթ կայ այդ նպատակի համար:

Գ.

Սակայն մատենադարանի գաղափարը նոր չէ, նախաքրիստոնէական ժամանակներում ևս քաղաքակիրթ ազգերը մեծ խնամք էին տանում մատենադարանները կազմութեան և պահպանութեան համար: Նինուէի տղիւսէ սեպտձե արձանագրութիւնների մատենադարանը յիշեցինք առաջ, որ բրիտանական թանգարանի զարդն է կազմում այժմ: Պաղստէոս Ստեբի (+280թ.) հիմնած ճոխ մատենադարանը յայտնի է ամենքին պատմութիւնից: Բայց Մատենադարանի գաղափարը շատ էական նշանակութիւն է ունեցել նաեւ քրիստոնէական եկեղեցու համար: Եկեղեցական մատենադարանի ծագումը կապուած էր քրիստոնէական գիտութեան ծագման հետ: Եկեղեցու զարգացման հետ անհրաժեշտ էր դարձել քրիստոնէական գիտութիւն մշակել՝ մասամբ զնոսաիկեան փրկիտփայական շարժումների դէմ մարտերը և մասամբ հելլենական փրկիտփայութեամբ կրթութեամբ նորադարձ քրիստոնէականներին բուսականութիւն տալու: Այս կարիքն զգացւում է ամենից առաջ Աղէքսանդրիայում, և այնտեղի քրիստոնէական գիտական դպրոցը ամենամեծ ազդեցութիւն է ունեցել առաջին մատենադարանների ծագման խնդրում: Առաջին եկեղեցական մատենադարանը, որի մասին տեղեկութիւն ենք ստանում Եւսեբիոս Կեսարացու պատմութիւնից՝ Երուսաղեմի մատենադարանն է, որ հիմնել է Աղէքսանդր Երուսաղեմացին Գ. դարու քրտական թուականներին: Երկրորդ և աւելի նշանաւոր մատենադարանը Կեսարիայինն էր, որ հիմնել էր Եւսեբիոս Կեսարացու սրտագին բարեկամ Պամիլիւսիոս երէցը: Կեսարիայի այս երէցը Գ. դարու ամենանշանաւոր և համակրելի քրիստոնէայ անձնաւորութիւններից մէկն է, քրիստոնէական գիտութեան հովանաւոր

և պաշտօնական, ինքն անձամբ արտագրում էր Օրիգենէսի գրութեանը, Ս. Գրքեր, որոնց օրինակները մինչև այժմ էլ կան: Մեր մատենադարանի մի քանի ձեռագիրների մէջ Փիլիմոնի թղթի վերջում մի նկատողութիւն կայ, որ ցոյց է տալիս, թէ Հայոց թարգմանութեան օրինակն ևս (Պաղստէի թղթերի համար հաստատ) Պամիլիւսիոսի ձեռագիրների արտագրութիւնից է եղել*: Պամիլիւսիոսի մատենադարանի հիմնական մասը հաւանորէն կազմում էին Աղէքսանդրիայի դպրոցի նշանաւորագոյն ուսուցչը՝ Օրիգենէսի գրութեանը, որ յետոյ ընդարձակելով նուիրեց Կեսարիայի եկեղեցուն: Այս երկու մատենադարանին՝ յատկապէս Կեսարիայի մատենադարանին ենք պարտական, ինչ որ դիտենք քրիստոնէական առաջին երեք դարերի մասին. որովհետեւ Եւսեբիոս իւր պատմութեան նիւթը բոլորն այս երկու մատենադարանից է քաղել: Կեսարիայի և Երուսաղեմի օրինակին են հետևում և միւս նշանաւոր եպիսկոպոսութիւնները: Ամենայն հաւանականութեամբ եկեղեցական հարուստ մատենադարաններ կային Աղէքսանդրիայում և Անտիոքում, ուր ծաղկում էին երկու միմեանց հակառակ ուղղութեան հետեւող գիտական դպրոցները: Եդեսայի գիտական դպրոցն ևս ունէր իւր մատենադարանը, Հռոմի գիտանի սկզբնաւորութիւնը չորրորդ դարից են հաշւում: Այնուհետեւ վանականութեան զարգացման հետ՝ բազմանում է և վանական մատենադարանների թիւը թէ արեւելքում և թէ արեւմուտքում. գիտութեան կեդրոն վանքերն են դառնում իրենց մատենադարաններով, որոնց մասին երկար ճառելը մեր խնդրից դուրս է:

*Օրիգենէս 359, 531թ. «Գրեցի և կարգեցի ըստ կարի Ստիքիրոզն զգիրս Պաւղոսի առաքելոյ յաւրինեալ զԷւրահաս ընթերցուածովք եղբարցդ մերոց, յորոց յամենեցունց չմեղադրութիւն յանդընդութեանս իմոյ հայցեմ: Զի աղաւթիւք որ վասն մեր լինիցին, զիջանելն ձեր ըստ իս ընդունիցիմ: Բնյաւրիմակեցան գիրս այս ընդ կեսարացոց աշխնակաց, որ կան յատկեղս գրոց արքայն Պամիլիւսիոս, իւնովք ձեռագրեալ:

Նոյնը նկատում ենք և Հայոց մէջ, որ իւր զարգացման համարում է ժ. դարից սկսած: Հաղրատ և Սանահին, Տաթև վանական մատենադարաններ ունէին: Տաթևի գրատունը հիմնադրուեց ժ. դարում Սիւնեաց Յովհաննէս եպիսկոպոսի ձեռքով, բայց հետզհետէ աւելի ընդարձակուեցաւ նոյն վանքի վարդապետների գրաւոր վաստակներով և արտադրութիւններով: Օրբէլեան օգտուել է յատկապէս Տաթևի գիւմնատան թղթերից, որոնցից մի քանիսը բառացի ընդօրինակում է իւր պատմութեան մէջ: Դրիդար Տղայի և Տաւեօրգութիւնների մէջ յիշում են Հաղրատ—Սանահին և Հայրապետական Աթոսի մատենադարանները. Ռուբինեանց արքայական մատենադարանի գոյութեան մասին տեղեկութիւն ենք ստանում Ալիշանի Միսուհից (եր. 224): Մեր նպատակը չէ մի առ մի թուել Հայոց մատենադարաններն մէջ յիշուած մատենադարանները, այսքանն էլ բաւական է ընթերցողներին համարելու, թէ մատենադարանների զաղափարը եկեղեցու համար կենսական նշանակութիւն ունեցող հաստատութիւն է եղել ամենավաղ ժամանակներից սկսած:

Դ.

Հայոց վանքերի նախկին մատենադարաններն այլ ևս գոյութիւն չունին. բարբարոսութիւնն ու ձախորդ հանդամանքները աւերակ դարձրին այն հաստատութիւնները, ուր երբեմն ծաղկում էր ժամանակի գիտութիւնը, ուր անձնուէր վանականները չնայելով ամեն տեսակ նեղութիւններին՝ արտադրում և տարածում էին նախնեաց թագած հոգեւոր ժառանգութիւնները: Սակայն բոլորովին անմխիթար չենք. չյիշելով երկրորդական վանքերի ժողովածուները՝ մի քանի կեդրոններ ունինք, ուր հուսարում են նախնեաց ձեռագիրների մնացորդները: Այդ կեդրոնների մէջ առաջին տեղն է բռնում Մայր Աթոսի մատենադարանը իւր 3800-ի չափ ձեռագիրներով, եթէ Խաչիկ վարդապետի ժողովածուն էլ հա-

շուենք, որ խոտացել է Մայր Աթոսին նուիրել: Մատենադարանին կից է և հայրապետական գիւմնը, որն այժմ հետզհետէ կարգի է բերում և արժանի է առանձին ուշադրութեան: Մեր եկեղեցու պատմութեան գլխաւոր աղբիւրը այսուհետեւ գիւմնատան թղթերը պիտի լինին, ուրեմն և նոյնչափ խնամքով պէտք է պահպանուին, պահպանենք այլ և այլ գիւմններից արտադրուին, ինչպէս երբեմն ձեռագիրները:

Մայր Աթոսի մատենադարանը մեր եկեղեցու և ժողովրդի համար մի անգնահատելի գանձ է, մեր նախնեաց հոգեւոր կեանքի արմատներն այդ վիշխներով ծակուած ձեռագիրների մէջ են թաղնուած, բայց միմիայն ձեռագիրները բաւական չեն գիտնական աշխատութիւններ կատարելու համար: Այդ անգին ժառանգութիւնը շահեցնել կարող ենք այն ժամանակ, երբ նոյա ուսումնասիրութեան համար անհրաժեշտ օժանդակ միջոցներ ունենանք ձեռքի տակ: Տարաբաղաբար այս կողմից աղքատ է մեր մատենադարանը. վերջին հայրապետները սրբան ուշադրութիւն են դարձրել ձեռագիրների և գիւմնատան ճոխութեան վերայ, նոյնքան անխնայ են եղել տպագրուած գրքեր ժողովելու վերաբերութեամբ: Սակայն այդ անխնայութիւնը տնտեսամասնորութեան հետեւն էր, այլ այն թիւրխմացութեան, թէ ճեմարանի մատենադարանը բաւական է Էմիւսածնի համար, մանաւանդ շատ սուղ են Մայր Աթոսի միջոցները: Դեռուր մեծագործ կաթովիկոսը, օրինակ, որ մեր մատենադարանը ճոխացրել է ձեռագիրներով, ճեմարանի հիմնարկութիւնից յետոյ անուշադրութեան է մատնել տպագրուած գրքերի մատենադարանը: Այնուհետեւ վանական մատենադարանի միակ եկամուտը հանգուցեալ մարմանների գրքերն են եղել և վերջերս ցանցաւ կերպով ստացուած ընծաները: Խնամք և ուշադրութիւն վայելել է միմիայն ճեմարանի մատենադարանը, որի գրքերի թիւն այժմ 18000-ից աւելի է, այն ինչ վանական մատենադարանին 3000-ից չէ անցնում: Սակայն չնայելով թուի սակաւութեան

վանական մատենադարանն այն առաւելութիւնն ունի, որ նորա գրքերը բացառապէս հայագիտական են և շատերը հազուադիւս, հին, թանկագին տպագրութիւններ:

Դէպի վանական մատենադարանը ցոյց տուած այդպիսի անուշադրութիւնը մի սխալ էր, որ այժմ ուղղել է կամենում ներկայ Ս. Հայրապետը: Որքան և կարեւոր էր ձեռնարանի մատենադարանի գոյութիւնը, չպէտք է վարդանաւոր ի վրաս վանական մատենադարանի: Երկու մատենադարանները կարող են իրար լրացնել, բայց ոչ երբէք իրար տեղ բռնել. մէկը դպրոցական մատենադարան է, իսկ միւսը պէտք է ազգային, կենդրոնական—հայագիտական մատենադարան լինէր: Ձեռագրատան հետ անհրաժեշտ էր ունենալ տպագրուած գրքերի մի այնպիսի ժողովածու, որ գոհացում տար հայագիտութեամբ զբաղուող օտար և հայ բանասէրներին: Ուրիշ ոչ մի տեղ հնարաւորութիւն չկայ, և ուրիշ ոչ մի տեղ պատշաճ է հայագիտական, կեդրոնական մատենադարան ունենալ, բայց եթէ Մայր Աթոսում, ուր գտնուում է հայ ձեռագիրների ամենամեծ ժողովածուն: Հոգեւոր Տէրը, որ վարագայ վանահայրութեան օրերից ազատ լին հնութեանց ժողովող է եղել, նոր հիմնած թանգարանի հետ հաճել է իւր Հայրապետական բարձր ուշադրութիւնը դարձնել նաեւ վանական մատենադարանի վերայ: Այս տարուանից Ն.Արք.ութեան հրամանով վանական ծախսերի նախահաշուի մէջ 200 ր. է նշանակուած մատենադարանի համար միմայն գրքեր գնելու նպատակով (միւս ծախսերի համար վանական կառավարութիւնը պիտի հոգայ): Բացի սորանից ընթերցարանի և «Արարատ»-ի խմբագրութեան համար պարբերական թերթեր բերելու համար նշանակուած է 150 ր., որ տարուայ վերջում գործեալ վանական մատենադարանին պիտի յատկացուի: Այսպիսով տարեկան 350 ր. է նշանակուած մատենադարանը ճոխացնելու համար, որ մի չնչին գումար է, թէև իրի ուղղման օրութիւն շատ սրախալի:

Դարձեալ Ս. Հայրապետի ցանկութեան համեմատ էր, որ պ. Աւետիք Ղուկասեանը

բաւական մեծ նուիրաբերութիւն արաւ Պօլսում մի անձնաւորութեան մօտ եղած պարբերական թերթերի ժողովածուն գնելու, որ վաղուց ստացուածէ: Մայր Աթոսում:

Ե.

Հոգեւոր Տիրոջ կարգադրութեամբ մեր վանական մատենադարանի համար մի նոր շրջան է սկսում. բայց նորա բարի ցանկութիւններն էլ անկատար կմնան, եթէ մեր բանիմաց հասարակութիւնը աջակցութիւն ցոյց չտայ Հայրապետական Աթոսի հովանու ներքոյ գիտնական, լիակատար մատենադարան կազմելու խնդրին: Այդ պատճառով հարկ ենք համարում մի քանի խօսքով ծրագրել հայրապետական Աթոսի մատենադարանի սահմանը, որպէս զի հասարակութեան համար էլ պարզ լինի, թէ ինչ բանի համար նորա աջակցութեանն ենք դիմում: Եւրոպական մարտի, լինչպէս արքայական մատենադարաններն են, ուր հաւաքուած լինին գիտութեան բոլոր ճիւղերին վերաբերեալ աշխատութիւնները, մատենադարան կազմել անկարող ենք: Պէտք է սահմանափակենք մեր մատենադարանի կոչումն այն չափով, որքան անհրաժեշտ է մեր եկեղեցու և ժողովրդի համար: Մայր Աթոսի կոչումը հոգեւոր է. այդ պատճառով էլ նորա հովանու տակ հաստատուած մատենադարանի կեդրոնական նպատակը՝ պիտի լինի նախ եկեղեցու հոգեւոր—քաղաքակրթական կեանքի յայտարարը լինել իւր մէջ բովանդակած գրքերով և ձեռագիրներով: Այս սահմանի մէջ են մտնում ընդհանուր քրիստոնէական եկեղեցու համար նշանակութիւն ունեցող գրական երեւոյթները—Ս.Գիրքը և նորա մատենադրութիւնը, եկեղեցական հայրերի գրուածքները, ժողովների կանոններ և գործեր, որ մեր եկեղեցական կեանքի վարդապետն ուղղութիւն են տուել: Ազա նախնեաց մատենադրութիւնը, աւրաւոր և նոցա մասին կատարուած ուսումնասիրութիւնները հայ կամ օտար լեզուներով:

Հայերն իբրև քրիստոնէայ ազգ քա-

ղաքակրթական փոխադարձ յարաբերու-
թիւն են ունեցել Ասորիներէ, Բիւզան-
դացիներէ և Վրացիներէ հետ. մասնա-
ւանդ Հայոց և Բիւզանդացիներէ շփու-
մը այնքան սերտ էր, որ Հայոց մատենագրու-
թիւնը և ընդհանրապէս քաղաքակրթական
կեանքը ընթանում էր այն զարկերի հա-
մեմատ, որ արևմուտքից էր գալիս։ Քրիս-
տոնէական շրջանի հայագիտութիւնը որոշ
չափով կարելի է բիւզանդական գիտութիւն-
ների հիւղ համարել. նոյն իսկ բիւզանդական
մատենագրութեան մէջ ցրուած տեղեկու-
թիւնները Հայոց մասին քիչ չեն։ Ուրեմն
մեր վանական մատենագարանի մէջ սիրով
պիտի հիւրնկալուին այն գրքերը, որ վերայի-
շեալ ազգերի յարաբերութեան համար ազ-
բիւր են կամ ուսումնասիրութիւն, կամ որ և
է կերպով առնչութիւն ունին։ Ոչ քրիստոնէայ
ազգերից Հայերի հետ դարերով յարաբերու-
թիւն են ունեցել Պարսիկները, Արաբներն ու
Տաճիկները, քաղաքակրթապէս ևս իրենց բա-
ւ վատ ազդեցութիւնը թողնելով Հայոց հո-
գեւոր կեանքի վերայ. այս յարաբերութեան
վերաբերեալ աղբիւրներն ու ուսումնասի-
րութիւնները նոյնպէս Մայր Աթոռի մա-
տենագարանի մաս պիտի կազմեն։ Ներ-
կայ ժամանակը լիակատար պատկերաց-
նելու համար պիտի հաւաքուին եւրոպական
և հայ լեզուներով հրատարակուած բոլոր գրք-
քերը, որ առնչութիւն ունին մեր կեանքի և
երկրի հետ։ Այս սահմանից դուրս չեն օտար
լեզուներից կատարուած հայ թարգմանու-
թիւնները կամ ընդհակառակն. որովհետեւ
թարգմանութիւններով ամենից հեշտ է ու-
րոշել երկու ազգի քաղաքակրթական փոխա-
դարձ ազդեցութիւնը։ Վերջապէս այս բո-
լորի վերայ պէտք է աւելացնել հանրագի-
տական մի քանի բառարաններ և գրքեր,
որ անխտիր պէտք են գալիս ամեն մա-
տենագարանում։ Ահա մի քանի խօսքով
այն ծրագիրը, որով պէտք է առաջնորդուել
Մայր Աթոռում կեդրոնական հայագիտա-
կան մատենագարան կազմելու ժամանակ։

2.

Այսպէս պէտք է չափաւորենք մեր մա-

տենագարանի կոչումը, եթէ դրական նպա-
տակի հասնել ենք կամենում. մեծ փառք
և պատիւ կլինի Մայր Աթոռի և մեր ժո-
ղովրդի համար, եթէ մի քանի տարուց յե-
տոյ հնարաւորութիւն ունենանք հայագի-
տութեամբ զբաղուող հայ և օտար բանա-
սէրներին լրիւ բաւականութիւն տալ։ Ինք-
նին հասկանալի է, որ դորանով աւելի ևս
կմեծանայ Մայր Աթոռի միաբանների մէջ
գիտութեամբ զբաղւողների թիւը։ Եւ այդ-
չափ կարեւոր է, եկեղեցու բարոյական յա-
ռաջագիմութիւնը պահանջում է ոչ միայն
վարչական, անտեսադէտ, այլ և գիտական
վանականներ ունենալ։ Եկեղեցու կոչումը
հոգեւոր է, իսկ գիտութիւնը հոգեւոր կեան-
քի գլխաւոր երակներից մէկն է։ Ճշմարիտ է,
մատենագարանի համար նշանակուած գու-
մարը շատ չնչին է, ապագայում Մայր Ա-
թոռը պատրաստ կլինի աւելի զոհողու-
թիւններ անել, եթէ հանգամանքները նե-
ւերն ընդհանրապէս անիրագործելի չէ, եթէ պակա-
սը լրացնելու պարտաւորութիւնը բանիմաց
և կարող հասարակութիւնը յանձն առնէ
կատարելու։ Մինչև այժմ հասարակութեան
աջակցութիւնը տարաբաղդաբար շատ թոյլ
է եղել այս դործի մէջ։ Չհաշուենք ոչ. Ղու-
կասեանի խոշոր նուէրը, որի մասին յիշե-
ցինք վերև, չհաշուենք նաև Հրատարակչա-
կան ընկերութիւնը, որ ամեն տարի իւր
տպած գրքերից մի մի օրինակ ուղարկում էր
մեր մատենագարանին, շատ հազուադիւ-
րէն փոքր ի շատէ կարեւոր գրքեր նուիրո՞ղ-
ները։

Սակայն լուսմաներով ևս կարելի է դիտ-
հատելի դործեր կատարել, եթէ հետևողա-
կան և անըդհատ կերպով հասնեն այդ լու-
մաները։ Մենք կկամենայինք մեր բոլոր հրա-
տարակիչների, բանասէրների, հեղինակների
և թարգմանիչների համար օրինակ լինել
այն բարի սովորութիւնը, որ մի քանի հայ
և օտար բանասէրներ ցոյց են տալիս դէպի
մեր մատենագարանը, անընդհատ ուղարկե-
լով իրենց բոլոր հեղինակութիւններն ու
թարգմանութիւնները։ Այդպիսով հնարա-
ւորութիւն կունենայինք մեր ձեռքի տակ
եղած փոքր գումարը եւրոպական լեզուներ

լով հրատարակուած հայադիտական աշխատասիրութիւնները համար դործադրել: Թող մեր այս առաջարկութիւնը օտարոտի չեղեայ ընթերցողների համար: Ամենահարուստ մատենադարաններն իսկ իրենց գրքերի մեծ մասը նուէր են ստանում: Մենք յիշենք միայն մի գէպք, որ կցանկայինք օրինակ լինէր և հայ հասարակութեան համար: Փրանկ—պրուստական պատերազմի ժամանակ, երբ կործանուեցաւ Ստրասբուրգի մատենադարանը, ուսուցչապետ և մատենադարանապետ Բարակը մի հրաւեր ուղղեց գերմանական ժողովրդին՝ նուէրներով ծածկելու այդ մեծ կորուստը: Նորա հրաւերը արձագանք գտաւ բանիմաց հասարակութեան մէջ: հրատարակիչներ, հեղինակներ, հաստատութիւններ և մասնաւոր անձինք այնքան գրքեր ուղարկեցին, որ կարճ ժամանակի մէջ կարելի եղաւ օրինուոր մատենադարան կազմել:

Մայր Աթոռում կեդրոնական մատենադարան կազմելու գաղափարը նոր չէ. մի քանի տարի առաջ հայ լրագրութեան էջերում հարց էր ծագած այդ մասին, յոյս ունինք որ այժմ աւելի եռանդով կաջակցէ նա այս գաղափարի իրագործման:

Սղասենք և յուսանք:

Գ. Վ. Յովսէփեան.

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ

Դեկտ. 27-ին անսպասելի կերպով լուր տարածուեցաւ ձեմարանում, թէ Հոգեւոր Տէրը իւր օրհնաբեր այցելութեամբ կամենում է պատուել ձեմարանը և իւր ճանապարհորդութիւնից առաջ հայրական խրատներ տալ ձեմարանի սաներին: Տօների պատճառով դադարած էին դասախօսութիւնները և ուսուցիչներ չկային ձեմարանում բացի վարչութեան անդամներից: Սակայն մի քանի բոպեում Վեհի այցելութեան լուրն ստանալուն պէս, ձեմարան հաւաքուեցան վարդապետ և

ապա աշխարհական ուսուցիչներէից մի քանիսր և Հոգեւոր Տիրոջը հ. Տեսչի հետ Հանդիարան առաջնորդեցին, ուր հաւաքուել էին աշակերտները: Հոգեւոր Տէրը հաճեց աշակերտներին այլ և այլ խրատներ ասել, յիշեցնելով Փրկչի ծննդեան տօնի մերձաւորութիւնը, իրեն ախանառես Պաղեստինի սուրբ վայրերի, երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց միաբանութեան ծննդեան տօնի հետ կապուած սոփորութիւնների մասին տեղեկութիւններ յայտնեց: Ի վերջոյ օրհնեց ուսուցչական խումբն ու աշակերտութիւնը, յայտնելով, որ իւր հայրական խնամքը ձեմարանից անսպասա պիտի անէ, նոյն իսկ իւր բացախայութեան ժամանակ: Ապա հանդիարանից դուրս դալով հաճեց Ն. Սրբութիւնը մի քանի բոպէ հանգստանայ հ. Տեսչի սենեակում, ուր հաւաքուած էր և ներկայ ուսուցիչների խումբը: Երդիչները Ս. Հայրապետի անուան նուիրուած և ժողովրդական երգեր էին երգում դուրսը:

Ս. Վեհի ճԱՆԱԳԱՐ ՀՈՐԳՈՒԹԻԻՆԵՐ.

Դեկտ. 28-ին Հոգեւոր Տէրը Մայր Աթոռից Երևան գնաց, այնտեղից Սեան, Ալէքսանդրապոլ և ապա կարևոր դործերի պատճառով Տփլիս ուղևորուելու համար: Հոգեւոր Տիրոջ մինչև կառք նստելն առաջնորդեց ամբողջ միաբանութիւնը, իսկ ձեմարանի դարբասի առաջ փողոցի երկարութեամբ շարուած էին ձեմարանի աշակերտներն իրենց վերակացուներով, ներկայ ուսուցիչներով տեսչի հ. օգնականի հետ: Ն. Սրբութեան մինչև Երեւան ճանապարհ զրին Գարեգին Սաթուհեան, Աշոտ, Վարապետ, Եղնիկ և Գ. Յովսէփեան վարդապետները:

— Ապա Ն. Սրբութիւնը 29-ին Երևանից դուրս գալով՝ զիշերել է Սուխոյ—Ֆոնտանում և միւս օրը Ելինովկա հասել: Սեանի միաբանութիւնն այստեղ ընդ առաջել է իւր Հոգեւոր Տիրոջ և յաջող նաւարկութեամբ կղկին առաջնորդել: Տարեմտին Ն. Սրբութիւնն հաճել է անցնել Սեանում, միաբանութեան հետ: Այնտեղ երկու օր հանգստանալուց յետոյ Ն. Վեհութիւնը յունուարի 3-ին շարունակել է իւր ճանապարհը և 4-ին առաւօտեան

Ժամը 10-ին Ալեքսանդրապոլ մտել, վիճակի յաջորդը Արժ. Մատթէոս վարդապետ ընդառաջել էր Ն. Արքութեան մինչև Գիլիշան: Ճրագայոցի երեկոյեան Ա. Հայրապետը իջել է Ա. Փրկիչ եկեղեցին, իսկ ջրօրհնեաց տօնին մեծահանգէս թափորով Ա. Աստուածածին եկեղեցուց գնացել է Ա. Փրկիչ, որի դրան առաջ Յորդանան էր կանգնած: Ա. Հայրապետի ներկայութեան պատճառով բարեպաշտ ժողովրդի մի այնպիսի բազմութիւն էր հաւաքուել, որ շատ դժուար էր կարգ պահպանել, ժողովուրդն ի սրտէ ուրախ էր, որ ծննդեան մեծ տօնի ժամանակ փայելում էր իւր Հայրապետի ներկայութիւնը:

Ալեքսանդրապոլում մի քանի օր հանդիսանալուց յետոյ՝ ամսի 10-ին հաճել է Ն. Արքութեանը Տփլիս ուղևորուիլ. Կայարանում Ա. Հայրապետին ընդունել է Առաջնորդը իւր հետ ունենալով Անանիա Կախկոպոսը, Տ. Տ. Եփրեմ, Բաղարատ, Տիրացր, Կորիւն, Միքայել, Գիորգիոս, Յովհաննէս վարդապետները և բազմութիւ պատուաւոր քաղաքացիք: Ն. Արքութեան ճանապարհին ուղեկցել են Տեաքք Մատթէոս և Թովմա վարդապետները: Քաղաք մտած ժամանակ հնչում էին բոլոր եկեղեցիների զանգակները, իսկ փանքի դռնից քահանայական դասը թափորով Վեհին եկեղեցի առաջնորդեց: Կարճ աղօթքից յետոյ՝ Ն. Արքութեանը առանձնացաւ իւր համար պարաստուած սենեակները՝ հանդիսանալու:

Գեղա. 31-ի երեկոյեան, տարեմանի կազանդին նախնի սովորութեան համեմատ ամբողջ միաբանութիւնը սեղանատուն էր հաւաքուած ուխտի ամբողջութեամբ նոր տարուն զիմուորելու: Ա. Հայրապետի ներկայացուցիչ և Անուդի նախանգամ Տ. Արիստակէս Արքեպիսկոպոս Գաւթեանի հրամանով հանդիպին պատշաճ մի բանախօսութիւն արաւ ճեմարանի հայկաբանութեան ուսուցիչ Եղնիկ վարդապետ Գեանջեցեան: Արժանապատիւ Հայրը հակիրճ տեսութեամբ կենդանացրեց Մայր Աթոռի միաբանութեան պատմութիւնը Ժ. Գարում, շեշտեց այն տառապանքներն ու նեղութիւնները, որ մեր հայրերը կրել են

Ժ. Գարում առաջին տասնամեակներում և ապա նոցա հաւատարմութիւնն ու անձնութեանը դէպքի եկեղեցու պայծառութեան դործը և բարեմաղթեց, որ Ի. Գարում նշանաբանը Եջմիածնի միաբանութեան համար ճշմարտ անձնութեան զաղափարը լինի, որին կորօտ է այնքան մեր եկեղեցին: Ապա Գեապատիւ Արիստակէս Արքեպիսկոպոսը որպէս աւագ անդամ միաբանութեան և Արքապօղոսի Հայրապետի ներկայացուցիչ՝ կենաց բաժակներ առաջարկեց Հ. Տիրոջ և միաբանութեան հաստատութեան համար: Գեապատիւ Մակար Կախկոպոսը բնարան ընտրելով «Ժառն արմատով է ծառ» խմաստայից առաձր, առաջարկեց Հայ ժողովրդի արեւատութեան և բազմաւորութեան համար ըմպել: Ի վերջոյ Արժ. Յուսիկ վարդապետը առաջարկեց Արիստակէս Արքեպիսկոպոսի կենացը: Միաբանութեան անդամներն հէնց սեղանատանը միմեանց կազանդ շնորհաւորեցին և մի մի օրացոյց ստացան Արքապոսի կողմից ի շնորհաւորութիւն նոր տարուայ:

Հոգեւոր Տիրոջ հրամանով այս տարի վանական կառավարութեան անդամ են նշանակուած Գեապատիւ Յովհաննէս Կախկոպոս Շիրակունի և Տեաքք Համազասպ Գարեգին Սաթուրեան, Կարապետ Եղնիկ և Եղիշէ վարդապետները: Ճեմարանի և տղարանի ներկայացուցիչներն էլ կառավարութեան անդամ են նշանակուած, որպէս զի կարելի լինի բոլոր ծախսերը կեդրոնացնել և ընդհանուր խորհրդակցութեամբ կատարել:

Ուրախութեամբ կարող ենք աւետել, որ յառաջիկայ մարտից եւրոպական և հայ լեզուներով հայագիտական մի թերթ պիտի հրատարակուի Պրիվատ Դոցենա զր. Ֆինկի մեր միաբանակից Եղնիկ վարդապետ Գեանջեցեանի և ճեմարանի ուսուցիչ պ. Յ. Մանանդեանի խմբագրութեամբ: Յօդուածները կարող են լինել գերմաներէն, ֆրանսերէն, ռուսերէն, անգլիերէն և հայերէն: Բազմաթիւ հայագէտ պրոֆեսորներ և հայ բանասէրներ խոստացել են մասնակցել իրենց աշ-

խառակցութեամբ: Տարեկան պէտք է 4 զիրք հրատարակուի 5 ր. բաժանորդագնով: Մեծ յոյս ունինք, որ այս թերթը հայադիտական գրականութեան մէջ իւր պատուաւոր տեղը պիտի բռնէ: Ի սրտէ յաջողութիւն ենք ջանկանում և յանձնարարում մեր բանասերներին:

ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍՏԵՓԱՆԷ.

Ստեփանէն մեր եկեղեցու այս դարու երկրորդ կիսի այն սպասաւորներէց մէկն էր, որ համախառնական ուսումը հոգեւորականի համար աւելորդ շտապութիւն չհամարեց, այլ ժողովրդին ծառայելու դադափարով տողորուած՝ կրօնաւորի սքեմն առաւ. առաջին օրինակը տուել էր Գրիգոր եպիսկոպոս Աղափիրեան, նորան հեռեկեցին Վահան վարդապետ Բաւտամեան և Խորէն Ստեփանէ: Հանգուցեալը յայտնի է իւր մանկավարժական—գրական և հոփուական—քարոզչական գործունէութեամբ, մանկավարժական—գրական գործունէութիւնն սկսել էր դեռ ևս աշխարհական ժամանակից, երբ 1862 թ. իւր ուսումը Մոսկուայի համալսարանի իրաւաբանական բաժնում աւարտելուց յետոյ՝ Թիֆլիս վերադարձաւ: Իրեւ մանկավարժ երկար տարիներ այլ և այլ քաղաքներում ուսուցչական և տեսչական պաշտօն է վարել: Նախ Թիֆլիսի առաջին գիմնազիայի պատմութեան ուսուցիչ և Նորաշենի եկեղեցու աղջկանց դպրոցի տեսուչ է եղել (հանգուցեալը իւր մանկավարժական գործունէութեան ժամանակ տոանձին ուշադրութիւն էր դարձնում յատկապէս աղջկանց կրթութեան վերայ), ապա փանականութեան մէջ մանկուց յետոյ՝ 1872 թ. ժառանգաւորաց և Վաղարշապատի դպրոցի մէջ. նոյն թուին յունիսի 3-ին նշանակուել է Երեւանի

թեմական դպրանոցի տեսուչ, իսկ հեռեւալ տարին՝ 1873 թ. յուլիսի 20-ին նոյն կոչմամբ Շուշի: 1876 թ. Բագուի դպրոցների տեսուչ է նշանակուել, ուր գործել է մի քանի տարի նաև իրեւ քարոզիչ: 1880 թ. իրեւ առանձին շնորհ և վարձատրութիւն հանգուցեալ Գեորգ Գ. մեծագործ կաթողիկոսի կողմից ուղարկուել է Փարիզ և Զուիցերիա մանկավարժական գիտութեան և քարոզչական արուեստի մէջ կատարելագործուելու: 1882 թ. հոկտ. 5-ին նշանակուել է Ախալցխայի տեսուչ:

Նորա գրական գործունէութիւնն էլ սերտ կապուած է մանկավարժական գործունէութեան հետ. Առաջին անգամ աշխատակցել է 1860 թուից «Հիւսիսային», մինչև իսկ երբեմն ոտանաւորներ գրելով: Թիֆլիս վերադառնալուց յետոյ՝ 15 տարի նա հրատարակում էր «Հայկական Աշխարհը», վերջին տարիները շատ անկանոն, որ աւելի մանկավարժական թերթ էր, քան գրական: Իւր յուսածների մէջ հանգուցեալը երբեմն կրքոտ էր, բայց ընդհանրապէս յայտնի էր որպէս անկեղծ բնաւորութիւն. 1871 թ. յունիսի 18-ին Ս. Ստեփանէն հրատարակեց իւր թերթի դադարումը, բայց յետոյ դարձել շարունակեց: 1884 թ. նա հրատարակեց մի ուրիշ թերթ, «Մանկավարժանոց», որ միայն երկու տարի տևեց: Հանգուցեալը մանկավարժական յողուածներով աշխատակցել է նաև «Արաւրատին»: Նորա գրական գործունէութեան զուլիս գործոցը Մովսէս Խորենացու թարգմանութիւնն է հարուստ ծանօթութիւններով, այս թարգմանութիւնը թերութիւնից ազատ չէ, բայց ներքին է Խորենացու լեզուի դժուարութիւններն աչքի առաջ ունենալով. երկրորդ հրատարակութիւնը շատ աւելի մշակուած է քան առաջինը, որ թարգմանչի բարեխղճութեան և աշխատասիրութեան պիտի վերագրել: Ռուսերէնից թարգմանել է և Տոլստոյի «Արէյցերի Մոնատը»:

Հանգուցեալը պակաս արդիւնաւոր չէ և զել որպէս եկեղեցու պաշտօնեայ. փանք մտել է 1871 թ. Գեորգ Գ. Մեծագործ կաթողիկոսի ժամանակ՝ նախ որպէս կիսատարկաւագ և ապա 1872 թ. փետր. 20-ին սարկաւագութեան

ստափձան ընդունել Հանդուցեալ Բաւառմա-
նի և ուրիշ երկու ընկերների հետ: Նոյն տա-
մի 26-ին կուսակցին քահանայ է ձեռնադր-
ուել: Իսկ 29-ին վեղար ստացել Անդրէաս
Արքեպիսկոպոսի ձեռքով: 1873 թ. իւր հաւա-
տարիմ և արդիւնաւոր ծառայութեան հա-
մար արժանացել է Տաղկեայ փիլոնի: Փոխա-
նորդական պաշտօն է վարել Ախալցխայում:
1882 թ., դեկտ. 29-ից հոգեւոր հովիւի պաշ-
տօն է կատարել երկու մայրաքաղաքների եկե-
ղեցիների համար և կրօնուսոյց եղիլ հոյոց
գլխորդում: մի և նոյն ժամանակ ի հարկ է
բեմից յաճախ քարոզելով ժողովրդին: 1887 թ.
10-ին նշանակուում է մայրաքաղաքների եկե-
ղեցիների կառավարութեան անդամ՝ շատ
կարճ ժամանակով: 1887 թ. ստանում է Խրի-
մու Ս. Խաչի վանահայրութեան պաշտօնը,
ուր մնում է մինչև 1893 թ., երբ ներկայ Ս.
Հայրապետը իւր Աթոռն էր գտնիս Երուսաղե-
մից Ս. Ռոման ընդունելու: Հ. Սահեանէն Ռե-
սուսիական յանձնաժողովի նախագահ և յետոյ
գաւազանակիր և Նիւանապետ է նշանակուում
Ն. Վեհափառութեան: Ս. Հայրապետի շնոր-
հաբաշխութեամբ 1894 թ. սեպտ. 26-ին ար-
ժանացաւ եպիսկոպոսական բարձր ստափձանին
մի և նոյն ժամանակ իրաւունք ստանալով պանա-
կէ կրելու: 1895 թ. փետր. 13-ին Ասարախանի
թեմի ժամանակաւոր կառավարիչ նշանակուե-
ցաւ, բայց տարին չըրացած՝ արձակուեցաւ այդ
պաշտօնից և հայրապետական № 334 կոնդակով
կրկին Ս. Խաչի վանահայր նշանակուեցաւ:
Վերջին ամիսներս Ս. Հայրապետի հրամանով
Էջմիածին էր վերադառնում, երբ հիւանդա-
ցաւ ճանապարհին և Թիֆլիսում նոյեմբերի
13-ին դիշերը հանդեաւ ի Տէր: Հանդուցեալը
25000 ր. է կտակել այլ և այլ հաստատու-
թիւնների, որ պէտք է օգտուին 130 տարուց
յետոյ՝ երբ ամբողջ գումարը 4 միլիոնի կհաս-
նի: Ս. Հայրապետի հրամանով յուղարկաւ
թութեան մասնակցում էին Թիֆլիսի Գերա-
պատիւ առաջնորդից զատ՝ Գանձակի փոխա-
նորդ Տ. Անանիա եպիսկոպոս, Գորուայ Տ. Ի-
սահակ և Ալ. քահանայապետի. Տ. Մատթէ-
ոս վարդապետները, Մայր Աթոռի Միա-
բանութեան կողմից Տ. Տիրայր վարդապետ:
Բագուից, Երեւանից և Վաղարշապատից պատ-

գաժաւ որութիւններ էին ուղարկուած կամ
նշանակուած, որ բաղմամբիւ պատկներ էին
գրել զազաղի վրայ:

Մի քանի խօսքով հանդուցեալի կեանքի
ընթացքը նկարագրելով՝ դժուարանում ենք
աւելի մանրամասնութիւններէ մեջ մտնել:
Խորէն եպիսկոպոս Սահեանէն տաղանդաւոր
և համակրելի յատկութիւնների հետ ունէր
և խոշոր թերութիւններ, այդ պատճառով
ժամանակակից մարդու համար շատ դժուար
է արդար դատաւոր հանդիսանալ նորա փե-
լայ: Բայց ընդհանուր առմամբ յանձին Ասե-
փանէի մեր եկեղեցին կորցնում է իւր ան-
կեղծ և սրտայաւ սպասաւորներից մէկին:
Նա մեծ ձիւրք ունէր յատկապէս քարոզչու-
թեան մեջ, յաճախ կարողանում էր արտա-
սուք շարժել ունկնդիրների աչքում, ինչպէս
լսել ննք տկանատաններից: Հայ և Ռուս թեր-
թերը նորա մահուան առթիւ համակրալից
յողուածները դրեցին: Նոյեմբ. 19-ին պատարա-
դից յետոյ հոգեհանդիստ կատարուեցաւ Մայր
Տաճարում, իսկ նոյն երեկոյեան ուսուց-
չական խմբի ներկայութեամբ ձեմադանում,
ուր 1878/9 թ. ուսուցչութիւն է արել *:

Լուսաւորեցէ Տէր զհոգի հանդուցելոյն:
Ամէն:

Ա. Զ. Դ.

Անցեալ տարի Մ. Աթոռոյ ձեմարանի
բացման Իկ. տարեդարձի առթիւ կարգացուած
տեղեկագրի մեջ յիշուեցաւ, որ Վ. Աղուլեցի
առաջնակարգ վաճառական պ. Ս. Հախնադա-
րեան 500 ր. էր նուիրել օրինակելի քարոզնե-
րի մի ժողովածու հրատարակելու նպատա-
կով: Այդ նպատակն իրագործելու համար
պ. Հախնադարեան նախօրօք մեզ էր դիմել և
մենք յանձն էինք առել կազմել այդպիսի մի

* Տարաքաղաքաւ սյուսիսի խնդիրներում իսկ մեր
հայ քերթերից ունակ անաչառութիւն պահպանել լիար-
դացան, հոյակնով, քե հաճութեալը հալածակ է կրել
եկեղեցու վարչութեան կողմից: Իրողաբանն այն է, որ
նա վերջին տարիները վանահայրութեանից պուրս ուրիշ
պաշտօն լիաւարեց, քայքայ թոշնովին ուրիշ պատճառներով,
քան սկսեալից էր հայ քերթերից մեկը, որին հետեւել էին
եւ ուրիշներ:

ժողովածու, որի մէջ նորա ցանկութեամբ պէտք է մանկին տարուայ բոլոր կիւրակներէն և զիստւոր տօներէն համապատշաճ քարոզներ և որ Հայոց եկեղեցիներէն բաժանուելով իրեն օրինակ պէտք է ծառայէր քահանայներէ համար և նիւթ պէտք է տար յարմարուոր քարոզներով մխիթարելու ժողովրդին: Ասկայն որովհետեւ մեր բազմազան զբաղմունքներն արգելք եղան մեզ մինչև այժմ այդ նպատակն իրագործելու, իսկ նուիրատուի բաղձանքն է ըստ կարելւոյն շուտ իրագործուած տեսնել զիմում ենք նորա ցանկութեան համամաս բոլոր այն քարոզիչ հայրերին, որոնք ունին պատրաստ կամ կարող են պատրաստել շուտով վերոյիշեալ նպատակին յարմար օրինակի քարոզներ՝ խնդրելով ուղարկել այն յանուն ձեռնարանի վարչութեան: Պ. Նուիրատուն խոստանում է արտաքին 500 ռ. նուէրի ատանձին վարձատրութիւն տալ քարոզների հեղինակներին, որչափ կորոշէ ձեռնարանի Ուսումն. Խորհուրդը, որ կ'ընէ ուղարկուած քարոզները և ընտրելիներն ի յոյս կրնձայուեն փոքր տնտեսներով՝ ըստ նիւթի կամ ըստ հեղինակի մինչև որ կարելի կ'լինի նոյնանոց մի ընդարձակ ժողովածու կազմել:

Կարապետ Վարդապետ.

ՏԱԺԿԱՅԱՅՔ.

— Ս. Հայրապետը յատուկ գրով մը յանձնարարած էր Ս. Պատրիարքին՝ արտօնել Մամիկոնեան Տ. Աբրահամ եպոս.ը եկեղեցական պաշտօն կատարելու: Ս. Պատրիարքը ի պատասխանին. Ս. Օծութեան այդ յանձնարարագրին, գրութեամբ մը մանրամասն տեղեկութիւններ հաղորդած է Կրօն. Ժողովոյ այս մասին ըրած կարգադրութեան և Տ. Աբրահամ եպոս.ի վիճակին վրայ:

— Երազների Առաջնորդ Մուշեղ Ծ. Վ. ի համար պաշտօնակից մը ասկէ առաջ լուր մը հրատարակած էր, իբր թէ՝ Մուշեղ Վ. Անն դանուած միջոցին իւրացուցած է տեղւոյն առաջնորդարանին պատկանող շատ հին մաղաղութեայ թանկագին Մաշտոց մը, և Մուշեղ Վ. բողոքած էր այդ զրպարտութեան և զայն յետէն ըրող անձերուն գէմ: Պատրիարքարանէ յանձնարարուած էր տեղւոյն գաւառ. վարչութեան, այս մասին քննութիւն մը կատարել և տեղեկագրել Պատրիարքարան: Ահայ կրօնական և քաղաքական Ժողովները, Ազգ. Վեգր. վարչութեան այս յանձնարարութեան վրայ, մանրամասն քննութիւն մը կատարելով առաջնորդարանի հին և նոր բոլոր գրքերու ցանկերը, երևան հանած են թէ՝ առաջնորդարանի մատենադարանին բոլոր գրքերը ամբողջ են և թէ՝ առաջնորդարանին մէջ գոյութիւն ունեցած է այդ տեսակ մաղաղութեայ հին, պատկերազարդ Մաշտոց մը:

— Գրեցինք ասկէ առաջ թէ Մարգուանի վանքը գանուող Երանոսեան Գեորգ վարդապետ Դերջանի հովիւ կարգուած է: Յիշեալ վարդապետը այս օրերս նամակ մը գրելով Պատրիարքարան, Դերջան երթալու համար անհրաժեշտ ճամբու ծախքը կը խնդրէ, միևնոյն ատեն պատրաստականութիւն յայտնելով Վան ալ երթալու, եթէ հարկ դատուի:

— Կարնոյ Տեղապահ Զաւէն Ծ. Վարդապետ Իւշ Գիւլիսէի վանքին մէջ որբանոց մը հաստատուելու համար Պայազիտ երթալով, տեղւոյն Տեղապահ Մամբրէ վարդապետի հետ, կրթական հաստատութեանց կտակեալ դուռներու մասին քննութիւն մը կատարելու և հարկեր ոսկիի չափ կտակուած դուռնի մը երևան հանել է:

— Ծանօթ բարեսէր ազգային մը այս անգամ Ալաոյաճեան Պօղոս էֆէնտիկ ձեռք տալով օսմանեան լիւրա նուիրած է Գում Գարուի չորս թաղերու Աղքատականմին, որպէս զի այդ չորս թաղերու կարօտեալներուն աճուխ բաշխուի ձեռք օրերուն մէջ:

— Եղեսիայ վանքը գանուող Մխիթարեան Տ. Խորէն որբուղան հակառակ իր ծերունի և հիւանդոտ վիճակին, սկսել է նոյն վանքին մէջ գանուող Ազգ. որբանոցի զարգացած ուսանողներուն շաքաթը չորս անգամ կրօնային-բարոյազիտութեան գասեր տւանդել:

— Առևտրական և արհեստական գործերով Գահիլէ հաստատուած Վանեցի ազգայիններ որբալնամ մարմին մը կազմած էին ասկէ առաջ: Այս անգամ, յիշեալ մարմինը իր կազմէ հաւաքուած 50 անդլ, ոսկին Վան զրկելով, յանձնարարել է 6 որբ ալ պահել Վարդապետ որբանոցին մէջ, իրենց ծախքով պահուած 8 որբերէն գատ:

— Պաթընի հովիւ Մաշթոց վարդապետի նախագահութեամբ, ամբերկալնակ Հայեր բարեգործական մարմին մը կազմել են, որ նպատակ ունի Վանայ վարժարաններուն մէջ երկրագործական դասընթացներ հաստատել տալ, աշա-

կերաններուն տեսական և գործնական երկրագործութիւն և զիւղաւանտեսութիւն սովորեցնելու համար ամենէն նորագոյն մեթոտներով: Յիշեալ Մարմինը, ինքը պիտի հոգայ այդ մասին պէտք ըլլալիք կարող դաստոտները, գործիքները և ուրիշ նիւթական պէտքերը:

— Արտեհերից Որբանոցի օգտին տեսակէտով բեղմնաւոր տարի մը բոլորելու մօտ ենք: Տարւոյս մայիսէն սկսեալ մինչև ցայսօր երեսուն նոր որբեր աւելցան մեր ազգ. որբանոցին մէջ: Այդ որբերուն վերջին տառը պիտի հոգացուն Նոյնիսի Որբանոցին կողմէ, ու անոնք որբանոց պիտի ընդունուն դեկտ. 1ին: Նմանապէս որբանոցը այս տարի 70 սակի բացառիկ շահ մը պիտի ունենայ Հովնաթան քոյրի՝ արդիւնքէն, որ նուիրած է վիճակիս առաջնորդ Մուշեղ վարդապետի կողմէ:

— Ժողովրդական բարոյականի և կրթութեան գործը, հակառակ ծնողքներու անտարբերութեան, որով դպրոցները շարունակ լինալու վիճակին մէջ կը դնուին, այս անգամ առաջնորդ Մուշեղ վարդապետի կողմէ ձեռք առնուեցաւ տարբեր ուղղութիւնով մը: Այս գործին յաջողութեան համար հաստատուեցաւ կենտրոն յատուկ Ս. Գրոց և բարոյականի դաս մը, զոր Առաջնորդ Հայրը կաւանդէ եկեղեցիին մէջ ամէն երեքշաբթի օրեր. նմանապէս երիտասարդներու կիրակնօրեայ վարժարանի մը բացումը կատարուեցաւ, ուր պիտի աւանդուն հայերէն զիւր և թուրքական լինին, կրօնի ուսուցում և առողջաբանութեան ընթացք մը, զոր պիտի դասախօսէ Տոբթ. Խորով էֆ. Հէրիմեան որչափ առան քաղաք մնայ: Եթէ ուսանողներու կողմէն պէտք եղած յարաւանութիւնը տեսնուի, աւանդուելիք դասերուն վրայ պիտի աւելցուն թուրքերէնը ու ֆրանսերէնը, նմանապէս աղայ մը զրհուեցաւ Գալեփոնը կրօնաւորութեան պատրաստուելու և երկու աղջիկներ Խորբերգի միտինարական աղջկանց վարժարանը, ուսուցչուհիութեան համար: Ասոնց ծախքերը կը հոգացուն տեղական և այլ հանդանակութիւններով:

— Նպաստից Յանձնաժողովը գումարուեցաւ նախագահութեամբ Ս. Պատրիարքին: Յանձնաժողովը իր այս նստին մէջ նախապատուութիւն տուաւ դաւաճներէ հասած կարօտութեանց (գրեւոր, որոնք նպաստի անհրաժեշտ պէտքը կը զգացնեն): Յանձնաժողովը նկատելով որ իր վրայ կը ծանրանան մասնաւորաբար որբանոցներու, գիւղական նպաստընկալ դպրոցներու և մասնաւոր որբերու ապագային ապահովման հոգը, նոյնպէս նկատելով, որ այս տարի հունձքերը քիչ շատ յաջող եղած են, որոշեց յանձնարարել աւաճն. տեղապահներուն, տեղա-

ղական միջոցներով հոգալ իրենց աղքատները, ամենէն աւելի կարօտ դաւաճներուն մէջմէկ լիւրը գումար զրկելու սկզբունքը ընդունելով: — Որբանոցներու շրջանը աւարտող և կամ չափահաս որբերու ապագային ապահովման համար Յանձնաժողովը որոշեց հանրային գթութեան զիմել: Որբերը իրենց շրջանը աւարտելէ վերջ մէյմէկ լիւրը գումար զրկելու պիտի ստանան, որբանոցին մէջ սորված արհեստին ի գործ դնելով իրենց ապրուստը ճարելու համար:

— ԲՐՕՎԵՏԻՆՍ (Ամերիկա) դանուոյ ազգայինները Լօրէնսի Հովիւ Արտէն Վ. Վեհունին հրաիրեր են պատարագելու համար: Այդ աւթիւ 150 տղարի չափ գումար մը հաւաքուեր է ի նպատակ որբերու, և յանձնուեր է Հայուհեաց Որբանոցամ Մարմնոյն:

— ՅՈՒՆԱՅ Պատր. Փոխանորդ Տ. Քոնստանթին Գլիկոյ վերջին անգամ Երաթի գացած ըլլալով, անկէ Եղինէ անցեր է, ուր տեղւոյն եկեղեցւոյ Մեորոպ քահանան ընկերակցութեամբ Թաղ. Խորհրդոյ անգամներու բարի դալտեան այցելութիւն տուեր է իրեն և պատուով ընդունուեր է: Հեռակալ օրը Տ. Քոնստանթին տեղւոյն Ս. Գէորգ եկեղեցին այցելեր է և Թաղ. Խորհրդոյ անգամներու և տեղայիններու բաղմութեան մը կողմէ ընդունուելով դպրոցներու երգեցողութեամբ եկեղեցի առաջնորդուեր է: Տ. Քոնստանթին աղօթելէ յետոյ բեմ ելեր և 10 վայրկեանի չափ քարոզ մը խօսեր է, յիշելով և վախճելով մասնաւորապէս երկու Քոյր Եկեղեցիներու միջև տիրող սիրալիր յարաբերութեանց աւականութիւնը: Ապա Տ. Քոնստանթին առաջնորդարան տարուելով մեծարանքներ եղեր են իրեն:

— ՊՕԼԻՍ ընկալող Բ. Ա. էֆ. Մարաշեան Մալաթիոյ որբանոցին մէջ իր ծախքով յոր մը պահուելուն վախճ յայանելով, 6 սակի գումար մը զրկեր է, խոստանալով տարուէ տարի զրկել որդեգրելոյն համար պէտք եղած ծախքը: Մալաթիոյ մէջ բացի այս որբանոցէն կրթական զարգացման գովելի հետամտութիւն մը կայ: Նորընտիր տեղապահ Խաչատուր Վ. Կաշխատի Ս. Երբորգութիւն և Ս. Յարութիւն թաղերու կեդրոնը աղջկանց վարժարան մը բանալ աղգայիններու նպաստով: Վերակնօրեայ ընթերցարանի մը բացման ալ ձեռնարկուած է:

— ԱԶԳ. ՀԻԼԱՆԴԱՆՈՅԻ հոգարարութիւնը շնորհակալութեամբ կը ծանուցանէ թէ Եէնի-Պարուի ընտիկներէն, հանգուցեալ Ղաղարոս էֆ. Մ. Համամեան իր կենդանութեանը Բերայի կալուածոց հոգարարութեան քով աւանդ թողած հարիւր յիսուն Օսմ. սակիէն 80 սակին հիւանդանոցին յատկացուցած ըլլալով:

հոգաբարձութիւնը շնորհակալութեամբ կը ծանուցանէ թէ՛ հանդուցելոյն մայրը տիկին Լ.Ֆ.Թիկ Մ. Համամեան իր որդւոյն վերջին կամբը յարգելով կալուածոց հոգաբարձութենէն ամբողջապէս ստացած է յիշեալ 80 Օոմ. ոսկին և յատկացուցած է ի պէտս Ազգ. Հիւանդանոցի:

— ԿԱՐԻՆԻ տեղապահ Զուէն Ծ. Վ. անցեալները Պայազիտի կողմերը դնաց, մասնաւորապէս որբանոցի մը բացման խնդրոյն համար: Այդ կողմերը ձմեռը ոխած է արդէն և սար ու ձոր ձիւնով ծածկուած են. այս հանգամանքներուն մէջ ազբատ և անոք աղայոց պատուարութեան խնդիրը բաւական կարեւորութեամբ մէջտեղ կելլէ, որուն դարման մը խորհած էր Նպաստից Յանձնաժողովը, գործադրութիւնը յանձնելով Զուէն Վ. ի: Յիշեալ տեղապահը՝ Ալաշկերտէն, Թօբրազէն, Պարաքիլիսէն անցեր և տեղացիներու կողմէ պատուով ընդունուէր է, բայց որովհետեւ իր բուն Նպաստից որբանոցի մը հաստատութիւնն էր, կերևայ որ երկարատեւ մնալու ժամանակ չէ ունեցեր: Այս մէկ քանի տեղերը որբանոցի բացման անյարմար ըլլալով, վերջապէս կորուստի Պայազիտի մէջ բանալ նոյն որբանոցը, և հոգաբարձութիւն մը կընարուի նախագահութեամբ Քաջբերունի Ներսէս քհն. ի: Զուէն Վ. Իւշ Բիլիսէի վանքին հաշիւներն ալ նայելով, այս տարւոյն ցորենի հատոյթէն 100 քիլէ ցորեն տուել կը դառնէ և նոյն որբանոցը կը շրջէ: Այս կարգադրութիւնները ըլլալէ յետոյ, որբերուն, որոնք թուով 21 են, որբանոցի նորընտիր հոգաբարձութեան կողմէ Ազգ. վարժարանին մէջ թէյ տուելէ յետոյ, տեղացիները մէկ երկու ուր առնելով տուներնին տարեր են, մինչև որ տեսնուին որբանոցին նախնական պատրաստութիւնները: Նոյն շաբթուն կերակի օրը Պայազիտի եկեղեցիին մէջ հոգեհանգիստ կատարուէր է հանդուցեալ Զանչեանցի հոգւոյն համար: Եկեղեցին բազմութեամբ լեցուէր է և Ներսէս քհն. Քաջբերունի Պատարագ մատուցեր է: Սեղանին առջև դադաղ մը դրուէր է սև քողով ծածկուած, որուն վրայ երկու պտակ դրուէր են: Որբերը շարուէր են դադաղին քով, ու ժապաւեններով զարդարուած մոմեր ի ձեռնին: Պատարագիչ Ներսէս քհն. ինչպէս նաև որբանոցին անօրէն Սեդրոս քհն. դամբանականներ արատաւելով ի վեր հաներ են Զանչեանցի մարդասիրական զգացումները: «Այս կերպով Զուէն Վ. կարգադրեր է որբանոցին բացման խնդիրը, բայց թէ ի՞նչ կարգադրութիւն եղեր է Պայազիտի վիճակային անսպառ գործերուն համար, յայտնի չէ տակաւին, արդիւնքին կը սպասենք: Միայն այս տեղեկութիւնները մեզ հաղորդողները կըսեն թէ Զուէն Վ. Բաբեն և այլ կարգ մը գիւղեր այ-

ցելելով քարոյ խօսեր և մէկ մէկ վարժարան բացեր է այդ կողմերը. յանձնարարելով, որ տեղացի աղագիւնները իրենց միջոցներով կառավարեն զանոնք»:

ՄԱՔՍ ՄԻԻԼԼԵՐ և ՆՈՐԱ ՎԵՐՋԻՆ ԳՈՐԾԸ *

Եթեմանասուն և եօթ տարեկան հասակում մեռաւ և դարուս նշանաւորագոյն զիտնականներից մինը: Սկսփորաի համալսարանի համեմատական լեզուարանութեան ուսուցչապետ Մաքս Միլլեր: Նորա կեանքը հետաքրքրական պիտի լինի «Արարատ-ի ընթերցողների համար այն պատճառով, որ իւր աշխատանքի մեծագոյն մասը արեւելեան կրօնների և մասամբ քրիստոնէութեան ուսումնասիրութեան է նուիրել: Հետեւալ տողերը աւելի կպարզեն մեր խօսքը: Մաքս Միլլեր ծնուել է 1823 թուին Գեոպոլում ուր նորա հայրը դուքսի զրադարանապետն էր: Շատ վաղ զրկուելով իւր ծնողներից՝ Մ. Միլլեր սնուեցաւ և մեծացաւ Լայպցիգում իւր ազգականի ուսուցչապետ Կարրուսի տանը: Յետոյ մատու. Լայպցիգի համալսարանը զատական լեզուարանութեան և փիլիսոփայութեան բաժինը և ուսումնասիրութեան նիւթ զարձրեց արարական և սոնսկրիտ լեզուները՝ յայտնի հնդկարան ուսուցչապետ Բրոկհաուզի առաջնորդութեամբ: Սկսած 1844 թուից արդէն Մաքս Միլլեր իւր վերայ զարձրեց ամենի ուշադրութիւնը «սոնսկրիտ զատական հիւղինականի» թարգմանութեամբ: Իւր կրթութիւնը կոտորեկադործելու նպատակով անցաւ Բերլին, Փարիզ, ապա դնաց Լոնդոն, ուր գերմանական հիւպատոսի հովանաւորութեան շնորհիւ՝ Արեւելեան-Հնդկաստանի ընկերութիւնից հրաւեր ստացաւ թարգմանել «Բիդ վեդան», հնդկական ամենահին դրական յիշատակարանը, որի վերայ 26 տարի է աշխատել, ապա հրատարակեց հին սոնսկրիտ

* Գաղաւթօրէն քարգմանած է Недѣля քաքարերից և Allg. Zeit. Beilage-ից:

գրականութեան պատմութիւնը, սանսկրիտի քերականութիւնն և ուրիշ մի քանի աշխատութիւններ:

1850 թ. Մ. Միւլլեր վերջնական կերպով հաստատուում է Յիւփորում և նախ նորագոյն յիշունների և գրականութեան և ապա՝ համեմատական լեզուաբանութեան պատերազմից յետոյ, երբ Սաքասբուրգում հիմնուեցաւ համալսարան՝ ի թիւս անուանի ուսուցչապետների հրաւեր ստացաւ և Մաքս Միւլլեր: Նա ընդունեց առաջարկութիւնը, եկաւ Սաքասբուրգ, բայց հենց նոյն տարին դարձեալ Անգլիա դարձաւ, Յիւփորոս ամուսնացաւ անգղոս հու հետ և ընդ միշտ մնաց Անգլիայում: Ուսուցչապետութեան շրջանը աւարտելով՝ իւր ժամանակը նուիրեց դիւնախան աշխատանքներին յատկապէս արեւելեան կրօնների ուսումնասիրութեան: Հետզհետէ լոյս տեսան նորա «Արեւելքի սրբազան գրքերի ժողովածուն»-ը, թարգմանած այլ և այլ յիշուններով: Բայց նորա ամենից նշանաւոր աշխատանքներն են լեզուագիտական դասախօսութիւնը հրատարակուած անգղիերէն և գերմաներէն «Նիդարանութեան փորձեր» «Արօնի ծագման և զարգացման մասին դասախօսութիւնը», մի շարք դասախօսութիւններ «Բնական կրօն»-ի, «Ֆիզիքական կրօն» «Մարդարանական կրօն» և «Հոգեբանական կրօն»-ի մասին:

Այս ցուցակից երեւում է, թէ, ինչ ծանրակշիռ հարցեր դրոյնցում էին Մաքս Միւլլերին, բայց քննադատութիւնը՝ նորա դադարները ըստ մեծի մասին խորութիւնից զուրկ է գտնում: Ուսուցչապետ Նրեդեր այսպէս է գտնում: Ուսուցչապետ Նրեդեր այսպէս է գտնում: Ուսուցչապետ Նրեդեր այսպէս է գտնում: Մաքս Միւլլեր իւր առդանդաւոր դասախօսութիւններով մեծ հետաքրքրութիւն գտնեցրեց գէպի լեզուաբանութիւնն ու դիւցարանութիւնը, բայց նա ինքը բաւականի հարեանցի քննիչ էր առաջինի և երեւոյցութեանը չափազանց ազատութիւն տուող՝ երկրորդի մէջ: Մասնագէտների համար նորա տեսութիւնները շատ հեռի են համայն լինելուց: Նա աւելի իբր սիրով (գեղեցական) քան իբր մասնագէտ էր իւր առարկայի մէջ, բայց

հենց դրանով էլ հրապուրիչ էր դուցէ և այնքան ժողովրդական դատաւ: Նա գրաւում էր հաւարակութեան իւր սրամտութեամբ, պերճախօսութեամբ և այն շնորհքով, որ կարողանում էր չոր ու ցամաք գիտութեանը հրապուրիչ ձևեր ապա: Նորա կրօնների քննութիւնը ծայրից ծայր լի է հետաքրքիր փաստերով, դադարներով, տեղեկութիւններով, բայց իսկապէս այդ հարցերը մինչև արմատը չի քննել Մաքս Միւլլեր: Ըստ նորա տեսութեան կրօնը սկիզբն է առել մի քանի առարկաների առ երեւոյթ անսահմանութիւնից և բնութեան օրինաչափութիւնից: Բայց մարդիկ ինչպէս են անցնում այդ վերացական դադարներից մարմնացեալ չատուածներին և գեւերին, նա չի բացատրում:

Մաքս Միւլլեր ի բնէ, գեղարուեստագէտ էր, որ երեւում է նորա մի քանի գրական երկերից: Նա շատ հեռի էր չոր դիւնականութիւնից, և ամէն մի գեղեցիկ, գուարթ և հետաքրքիր բան բնականօրէն արձագանք պիտի գտնէր նորա սրտում և փայլէր նորա երկերի մէջ: Բնութիւնը առատօրէն շնորհել էր նորան բնական և մտաւոր ձիւքեր, և շուտով հասաւ անուան սւ փառքի և ապահով ու պատուաւ որ վիճակի: Նորա ծառայութիւնները գնահատուեցան հենց կենդանութեան ժամանակ և առատօրէն փառաձառուեցան: Մաքս Միւլլեր այն գիտնականներից է, որ իւր դարից առաջ է անցնում և միայն յետոյ եկող սերնդից գնահատուում: այլ՝ կարելի է տեսլ «նա ինքն իրեն կանխեց քաղերով իւր ցանածը լի ու լի»:

Իւր մահուանից քիչ առաջ նա վերջացրեց մի շարք ժողովրդականացրած յօդուածներ «Չինաստանի կրօնները վերնադրով»: Այդ յօդուածներից վերջինն է «Բուդդայականութիւն և քրիստոնէութիւն» վերնադրով աշխատութիւնը, որ հրատարակուած է Մաքս Միւլլերի թաղումից մի շաբաթ յետոյ: Allg. Zeit.-ի Feilage-ն քաղուածօրէն մէջ է բերում այդ աշխատութեան համառօտ բովանդակութիւնը, որից էլ մենք ենք առնում:

Ուշադրութեան արժանի է, որ միախառնների ձեռքով քրիստոնէութեան Չինաստան փոխադրուելուց անմիջապէս յետոյ հա-

մակրութիւն է նկատուում երկուսի մէջ: Ճշմարիտ է, քրիստոնէութիւնը Չինաստանում երբեք պետական կրօն չէ հրատարակուել, բայց կար ժամանակ, որ կայսրից և պալատից պաշտպանութիւն էր վայելում: Միսիոնարները համարուում էին օդտակար ուսուցիչներ, քանի նոքա քաղաքականութեամբ չէին զբաղուում:

Աւելի զարմանալի է այն հանգամանքը, որ Չինաստանի պետերը շատ վաղուց նկատել էին քրիստոնէութեան և բուդդայականութեան մէջ եղած նմանութիւնը*:

Քրիստոնէութիւնը Չինաստանում քաղաքացի է շատ վաղ ժամանակներից, Չինաստանում քրիստոնէական առաքելութեան գլխավոր ներկայացուցիչները Բ. դարում նեստորականներն էին, ինչպէս ապացուցանում է 781 թ. Հիւան—Ֆոյ կոչուած տեղում գտնուած արձանագրութիւնը: Տաաղինի վանքում բուդդայականներն ու քրիստոնէաները բարեկամաբար ապրում էին միասին: Նեստորական առաջին միսիոնարը՝ Ուրուլն Չինաստան է մտել 635 թ. որ կայսրին ներկայանալուց յետոյ՝ իրաւունք ստացաւ երեք միւս կրօնների նման քաբողելու: Այդ կրօններն էին կոնֆուցիականութիւն, լաոցականութիւն և Ֆոյ կամ բուդդայականութիւն, երեքն էլ յիշուած նեստորական արձանագրութեան մէջ՝ «վարդապետութիւն», «ճանապարհ» և «օրէնք» անունով, իսկ քրիստոնէութիւնը «հռչակաւոր վարդապետութիւն»: Քրիստոնէութիւնը, ինչպէս երևում է մեծ արագութեամբ տարածուել է Չինաստանում, և այս եզրակացնել կարելի է այն հանգամանքից, որ հարիւր քաղաքում վանքեր կային շինուած: Յետագայ դարերում հոգևոր հաղորդակցութիւնը Հնդկաստանի, Բալարիա-

յի Պարսկաստանի և Չինաստանի մէջ կենդանի էր և բոլոր կրօններն էլ հաւասարապէս հանդուրժելի: Քրիստոնէութիւնն ու բուդդայականութիւնն սկզբում մեծ յաջողութիւն ունէին Չինաստանում, բայց երբ հալածանք էր սկսւում բուդդայականութեան դէմ, նոյն հարուածը հասնում էր հաւասարապէս և քրիստոնէութեան: Սակայն մի հանգամանք աւելի վնասակար էր քրիստոնէութեան համար, բուդդայականութեան կրած կորուստը այնքան զգալի չէր, որովհետեւ շուտով նոր առաքելութիւններ էին գալիս, այն ինչ քրիստոնէաների հայրենիքի հեռավորութեան պատճառով, հետզհետէ հալածանքների պատճառով նուազեց նոցա թիւը և վերջապէս իսպառ ոչնչացան նոքա:

Քրիստոնէական առաքելութեան երկրորդ զօրեղ հոսանքն սկսւում է 16-րդ դարում կաթոլիկ եկեղեցու ապաստաւորների ձեռքով: Ժ. Գ. դարը կաթոլիկ եկեղեցու համար ամենից վտանգաւոր ժամանակներից մէկն էր, հիւսիսային երկրներում լուծերի քարոզութեամբ սկսուել էր բողոքականների անշատման գործողութիւնը, որ սպառնում էր ջլատել կաթոլիկ եկեղեցու զօրութիւնը: Բայց այդ եկեղեցին ներքին այնքան ոյժ ունէր, որ այդ մեծ յնցմամբ ոչ միայն չկործանուեցաւ, այլ մի տեսակ վերակենդանութեան շարժում, մաքառման աշխոյժ ստացաւ: Պատմական այս երևոյթի հետ էր կապուած և Չինաստանի միսիոնարութեան գործը: Նոքա նշանաւոր միաբանութիւնները (կարգերը) Ղոմինիկեանք, Խրանցիսկեանք և յատկապէս Ճիզուիթները իրենց մտքում դրել էին արեւմուտքում ունեցած կորուստների փոխարէն՝ Չինաստանում նոր երկրներ նուաճել Հռովմի Աթոռի համար:

Կաթոլիկ եկեղեցու ուղարկած առաքելութիւնների մէջ ամենից նշանաւորն էր 1581 թուի Ճիզուիթ Ռիչչիի առաջնորդութեամբ եղած խումբը, որ լաւ պատրաստուած էր իւր գործունէութեան համար: Միսիոնի անդամները ոչ միայն ուսումնասիրել էին Չինաց լեզուն ու սովորութիւնները, այլ և կրում էին բուդդայական վանականի հագուստ՝ տեղացիների մէջ աւելի բարեկամական ընդուն-

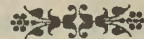
* Ճշմարիտ է, որոշ նմանութիւններ կան երկու կրօնների մէջ, — յատկապէս սիրոյ գաղափարը: «Մի կա հակառակ չարիւն» — բայց հենց նման հնչող նախադասութիւնների եւ գաղափարների մէջ այնպիսի մեծ տարբերութիւններ կան, որ ըստ հոռետես քոյրովին զանազանում են միմեանցից: Այս տարբերութիւնը ցկանչելով հանդերձ, հեքսուսական կրօններից ոչ մէկը այնքան մօտ չէ իրականութեան, որքան բուդդայականութիւնը:

ներութիւն գտնելու համար: Նոքա շատ սիրով ընդունուեցան կայսեր և գիտնական մանդարինների կողմից. ժամացոյցներով յատկապէս Ռիչին մեծ յաջողութիւն և ընդունելութիւն էր գտնում մեծամեծներից, երբէք չմոռանալով միսիոներական նպատակը: Նա այնքան զգոյշ էր իւր գործի մէջ, որ յաճախ դժուար էր որոշել, ինքն է կոնֆուցիուսի վարդապետութիւնն ընդունել, թէ Զինացիներն են քրիստոնեայ դարձել: Ճիշդութիւնների գործը բաւական աւելան էր. նոյն իսկ 1644 թ. մեծ յեղափոխութիւնը, որով ներկայ մանջուրական կայսերական տունը կառավարութեան գլուխն անցաւ, չկարողացաւ ոչ ընչացնել նորան: Ճիշդութիւն հայրերից մէկը՝ Շաալ՝ թագաժառանգի դատարարին էր դարձել. այրի կայսրուհին և նորա որդին մինչև իսկ մկրտուեցան 1630 թ.

Բայց այս յաջողութիւնը երկար չտևեց: Մի քանի ոչ Ճիշդութիւն միսիոնարներ գանգատուեցան պապին երկիւղ կրելով Ճիշդութիւնների բռնած զիրքից: Պապը արգելեց չինական Տին և Շանդ-տի արտայայտութիւններն աստուածութեան մասին և թոյլ տուեց միայն Տին-չու բառը, որ նշանակում է երկնից Տէր: Բացի սորանից յայտնեց, որ չինական փիլիսոփայութիւնը դէմ է քրիստոնէական օրէնքներին, թէ կոնֆուցիուսի նախահարց պաշտամունքը հերետիկոսութիւն է և միսիոնարներին արգելեց դպրոցներում չինական դրքեր գործածել իրենց սնոտիապաշտ և հակաստուածային բովանդակութեան համար: Պապի բռնած այս զիրքը շատ վիրաւորական էր չինաց կայսրների համար. բոլոր քրիստոնեայ պաշտօնականներն արձակուեցան և քրիստոնէութեան տարածման առաջ խոշոր դժուարութիւններ յառաջ եկան: Այնուհետև 1747, 1805, 1815 և 1832 թուին սկսուեցան միմեանց յետևից հալածանք, որով ոչ միայն քրիստոնէութեան մեծ վտանգ էր սպառնում, այլ և չինացիների մէջ զօրացաւ դէպի օտարները նկատուած ատելութիւնը:

Բողոքական եկեղեցիների միսիոնարութիւնն սկսուեցաւ այս դարու սկզբում եւրոպական պետութիւնների պաշտպանութեամբ: Հեղինակը կարծում է, որ միսիոնարները եր-

բեմն օգտուելով այս պաշտպանութիւնից վիրաւորել են չինացիների ազգային զգացմունքը և ատելութիւն դարձեցրել դէպի բնիկ չինացի քրիստոնէականները: Այս աշխատութիւնը գիտնականից զատ զործնական մեծ նշանակութիւն ևս ունի ներկայ չինական յուզումների պատճառով:

ԵՐԿՐԱԴՈՐԾԱԿԱՆ ԱՆՅՐԱԾԵՇՏ

ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐ.

(Շարունակութիւն) *

Հացի Բզէլ (Xanthoxylum — Anisoplia austriaca).—Մորեխից յետոյ այս միջատը, շնորհիւ իր սաստիկ աճման, շատ տեղերի հացարոյսերի համար երկրորդն է համարեա իր աւերիչ յարձակումներով: Հացի բզէլը մի փայլուն, սև կամ սև մետաղային մուր կանաչ գոյն ունի, ներքեւից թաւամաղ է, իսկ վերեւից համարեա կոկ: Գլխի և պարսնոցի վահանակի վրայ կան շատ մանր և խիտ կէտեր: Վերնաթևերը շերտաւոր և անորոշ երկնեւանդ են, կողքերից սեղմուած և գոյնով բոլորովին կարմիր կամ դեղին-խաբատեալ, յետին ծայրերը մուր կամ բոլորովին սև են լինում. երկարութեամբ մինչև 6—7 գծաչափ է:

Շատ անգամ է պատահել, որ հացի բզէլը ոչնչացրել է դաւառների, նահանգների ամբողջ ազգաբնակչութեան հացարոյսերը. այսպէս, օրինակ՝ 1865—1873 թ. այդ միջատը ոչնչացրել է հարաւային Ռուսաստանի բոլոր դաշտերն և մի քանի միլիոն ռուբլու փաս է հասցրել ազգաբնակչութեանը: Ներկայ տարուայ մէջ հացի բզէլի քանակը այնքան մեծ է եղել, որ շատ նահանգներ սասնեակ հազար ռուբլի ծախքեր են արել նրանց դէմ միջոցներ ձեռք առնելու համար: Շատ ան-

* Տես Արարատ 1900 թ. համար ԺԲ. եր. 596:

1. Դեռ շատ չէ անցել այն ժամանակից, երբ Օգեսայի գաւառական վարչութիւնը հացի բզէլը ոչնչացնելու համար միայն ծախսել է 23,000 ռ.

դամ է պատահել, որ ամբողջ գործնական ջանքերի կէս մասը զոհ է գնացել այդ միջա-
տի¹ աւերիչ յարձակմունքներին:

Տարածուելով դարու, ցորենի արտերում
այդ վնասակար միջատը ծծում է թէ ցողու-
նի տակից, թէ հասկի վրայից ամբողջ հիւլթը
և չորացնում բուսականութիւնը: Առաջուց
առատութեամբ իր ձուերը հողի մէջ է դը-
նում որոնցից հետեւալ տարուայ մայիսին
դուրս են գալիս մանրիկ որդեր, որոնց նկա-
տելու համար պէտք է գործնականորէն դարու,
ցորենի բոյսերը պոկել և արմատներին նայել,
այն ժամանակ կերելի, թէ ինչպէս նրանք
այդ շատակի միջատները շրջապատել են
բոյսերի արմատները: Խլելով արմատներէ
բոյսի համար կարեւոր նիւթը, հացի բզէզը
այդպիսով խաղաւ չորացնում է բոյսը: Մեծա-

տելի գումար, իսկ ամբողջ Խերսոնի նահանգը գործ
է դրել այդ նպատակի համար 120,000 ռ., իւրա-
քանչիւր դիւղ համարեա 500—600 ռ. ոչ պակաս:

1. Տիֆլիսի Ախալքալարի գաւառն ևս նոյնպէս
այս տարի երկրաշարժի հասցրած վնասներից յե-
տոյ մեծ չափով վնասուեց հացի բզէզից: Այս մի-
ջատը անցեալ ամառ այդ շրջանի մի քանի գիւղե-
րի թեթեւ վնասներ հասցնելուց յետոյ, այս տարի
սկսել է խիստ մեծ չափով: Դեռ մինչև օգոստոս
ամիսը քսանից աւելի գիւղեր են թափալ են եղել
միջատների սոսկալի յարձակմունքներին: Ամբողջ
հարկւրաւոր քառակուսի վերստեր տարածուող գա-
րու և ցորենի արտերը հողին են հաւասարուել:
Ազգարնակութիւնը դիմել է գաւառական և միւս ա-
ւելի բարձր վարչութեանց, որ իրենց միջոցներ սո-
վորցնեն ազատելու ապրուստի միակ աղբիւրը:
Ցեղական գաւառական վարչութիւնը և Վոլկասեան
գիւղատնտեսական ընկերութիւնը միահամուռ ջան-
քերով միջոցներ ձեռք առն օգնութեան հասնելու
թշուառ ազգարնակութեանը: Աւերմունքի ենթար-
կուած տարածութիւնը մօտ 40,000 զեսեատին է,
որից կերակրուում է 1700 տուն՝ մօտ 13,000
բնակիչներով: Այս միջատը նկատուած էր դեռ
երեք տարի սրանից առաջ, սակայն փոքր քանա-
կութեամբ և առանձին վնաս չէր հասցնում, և
եթէ այժմս էլ նախկին տարիների նման անու-
շադրութեան մատնուի և վերջնական միջոցներ
ձեռք չառնեն նրա դէմ, հետեւալ տարում բո-
լոր վարակուած գիւղերում անհնար կլինի ցանք
անել և միջատը կարող է անցնել ուրիշ գաւառներ,
նահանգներ և ընդհանուր աղէտի պատճառ դառ-
նալ և որ մի ժամանակ ուրիշ շատ գաւառներ, քա-
ղաքներ, գիւղեր էր կերակրում, սովի կմառնուեն:

յաճ բոյսերն ևս ապառ չեն նրանց յարձակ-
մունքից: մեծացած բզէզը նստում է հասկե-
րի վրայ և ծծում նրանց հիւլթը և երբ մի
արտի բուսականութիւնը ոչնչանում է, այլ
ևս սաշար չգտնելով, թռչում է մի ուրիշ
տեղ, որ դեռ վնասուած չէ:

Հացի բզէզը երեւան է գալիս մօտաւորա-
պէս մայիսի 20-ից մինչև յունիսի կեսերը,
մեծ քանակութեամբ յունիս ամսում: Ապ-
րում է 30 օր, իր երեւոյցը երեք շաբաթ
յետոյ ձուիկներ է դնում ցանած արտերի
հողի մէջ 1—5 վերջ. խորութեամբ, երկու և
կէս շաբաթից յետոյ այդ ձուերից դուրս են
գալիս թրթուրներ: Թրթուրը 12—15 դժա-
շափ երկարութիւն է ունենում և լինում է
ղոյնով սպիտակ, իսկ վերջը սև՝ ծածկուած
կրոր, սպիտակ բծերով: Գլուխը փոքր է և
ղեղնազոյն: Թրթուրը սնուում է միմիայն հա-
ցարոյսերի արմատներով և մօտ երկու տարի
(22 տիս) ապրելուց յետոյ, մանում է հո-
դի մէջ 3—6 վերջոյ խորութեամբ և այնտեղ
հարսնեակ է դառնում: Հարսնեակը 2 1/2 շա-
բաթ է ապրում, որը իսկոյն ճանաչուում է
իր բարակ, թափանցիկ ծածկոցով: Որով-
հետև հասկաւոր բոյսերն են հացի բզէզի
միակ կերակուրը, ուստի և նրա աճնեց-
մանը նպաստող պատճառները կտրելի է հետե-
ւայնները համարել: ա) հացբոյսեր ցանած հո-
դերի շատութիւնը, որի պատճառով և շատ
ցանքեր ուշանում և ուշ էլ հաւաքուում
են: բ) վարի երեսանց կտտարելը, որի
պատճառով և հացի բզէզի թրթուրներ
պարունակող հողի շերտերը անվնաս են
մնում և թրթուրները անարգել կերպով զար-
դանում են և գ) դաշտերում միմիայն զար-
նան ժամանակ ցորեն ցանելը:

Ինչպէս առաջ, նոյնպէս էլ այժմս Ռու-
սաստանի երկրապորձներից, հողատէրերից շա-
տերը այսպիսի հանդամանքներում ուղղակի
կանառներով են հնարացնում իրենց արտերից
յիշեալ հացի բզէզին, չնայելով որ կառավա-
րութեան կողմից այդ արգելուած է և օրինա-
լանց դանուողը 50 ռ. տուգանքի է ենթարկ-
ւում: Պարզ է, որ սոյն միջոցը հացի բզէզի դէմ
կուռելու ամենալուր միջոցն է համարուում:
Ճշմարիտ է, ձեռքերով հաւաքելը նրանց թի-

ւր քչացնելու ամենալաւ միջոցը պէտք է համարել բայց աւելի ժամանակ և աշխատանք ձեռք է պահանջում և բացի դրանից շատ հացաբոյսեր կոխան կլինեն մշակների ոտների տակ: Ասում են, որ կանառներով հեռացնելիս հացի բղէկը թռչումս դնում է հարեան արտերը, որտեղ աւելի եռանդով է սկսում ոչնչացնել հացաբոյսերը: Յաճախ պատահել է, որ մշակները սկսել են հաւաքել մի արտի մէջ եղած հացի բղէկները և դեռ չվերջացրած, մէկ էլ յանկարծ նոյն արտի հակառակ կողմից ներս է մտել միջատը և համարեա նոյն քանակութեամբ նստել հացաբոյսերի վրայ: Այդպիսի դէպք չի կարող տեղի ունենալ կանառներ գործ անելիս, որովհետեւ այդքան ժամանակում կարելի է 5-6 անգամ դուրս քշել հացի բղէկները: Ահա թէ ի՞նչու համար շատ անգամ կառավարութիւնը թոյլ է վերաբերում զիւղացւոյց այդ վարմունքին և խիստ միջոցներ չի ձեռք առնում վերացնելու այդ սովորութիւնը: Եւ միթէ հնարաւոր է, որ տեղական ոստիկանութիւնը այդպիսի յանցաւորների վերաբերմամբ բարեխղճօրէն իր պարտքը կատարէ, աչքի առաջ ունենալով, որ ամէն մի զիւղում այդպիսիները բաւական մեծ թիւ են կազմում, որոնք մի քանի հարիւրաւոր քառ. վերստ տարածութեան վրայ են դործում: Բայց որպէսզի օրէնքը մասամբ կատարած լինեն, շատ զիւղացիներ այսպէս են վարում: Նախ քշում, ամենում են պարաններով իրենց դաշտից դուրս և յետոյ յարմարաւոր տեղում սկսում են ընդհանուր ոյժերով և առանձին ջանքերով ձեռքերով հաւաքել: Բայց այս միջոցն ևս ի հարկէ, օրինական չի համարւում:

Յայտնի է, որ հացի բղէկը դնում է իր ձուանները մեծաւ մասամբ դարձանային ցանքերի վրայ: Աչքի առաջ ունենալով այս և վերելում յիշուած նրանց աճեցման նպատակով պատճառները, հացի բղէկը ոչնչացնելու հիմնական միջոցներ հետեւեալները պէտք է համարել.

Ա. Պէտք է դաշտն ամբողջապէս այրել, որպէս զի բոյսն իր արմատով այրուելով, ոչնչանան հողի մէջ պատասպարուած միջատների ձուանները: Այսպիսի զէպքում պէտք է խոր-

հուրդ տալ զիւղացւոն, որ չհնձէ տոանց այն էլ ֆիասուած անպէտք արար:

Բ. Անհրաժեշտ է երկու տարի անընդհատ մի քանի անգամ խորը վարել, որովհետեւ միմիայն այդպիսի պայմաններում կարելի է ապասել, որ հացի բղէկի թրթուրները, որոնք երկու տարի համարեա ապրել են հողի մէջ, ոչնչանան ցրտերից և կամ կերակուր դառնան թռչուններին և մրջկաններին:

Գ. Վարուցանքը կանոնաւոր պէտք է կատարել, հարկաւոր է շուտ ցանել և հաւաքել, որի համար պէտք է ընտրել շուտ հասունացող և ընտիր սերմեր, և որովհետեւ աշնանացանի ցորենը աւելի վաղ է հասնում դարձանացանից, ուստի և այնպիսի տեղերում, ուր շատ կան հացի բղէկներ, պէտք է տարածել աշնանացանքը, և այդ պէտք է կատարել ամերիկական եղանակով:

Դ. Պէտք է „Сож“ (*Saja hispida*) առնուանուած Ալժիրից, Չինաստանից, Ճապոնիայից եւրոպա նոր մեծ գործած ամենահիւթալի արժան բոյսի մշակութիւնը տարածել, որը երբեք երաշտից չի վախենում¹:

Ե. Յայտնի է, որ հացի բղէկները դաշտերի վրայ յարձակուելիս աւելի կանդ են առնում, պահում են տաւելապէս եղբւրքում, որոնք այդ պատճառով աւելի հարուստ են լինում բղէկներով, քան դաշտի միջին մասերում: Ահա այս պատճառով բղէկը յաճախ հաւաքելու համար խորհուրդ են տալիս արտերին այնպիսի ձև տալ, որ եղբրերը, որքան այդ հնարաւոր է, քիչ տարածութիւն բռնեն, այսպէս, օրինակ, քառակուսի ձևով կամ մինչև անգամ եռանկյունաձև, որովհետեւ այսպիսի հանգամանքում աւելի քիչ թուով մշակներ կհարկաւորուեն և կարելի կլինի քիչ ժամանակում աւելի մեծ քանակութեամբ բղէկներ հաւաքել և վերջապէս աւելի քիչ հացաբոյսեր կոխան կլինեն:

Զ. Այս միջոցով զէպ կուուելու համար Ռուսաստանի զերմանական գաղութներից մի կում գործադրում են նաև հետեւեալ պարզ

1. Այս օգտակար բոյսի մասին աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ ստանալու համար խորհուրդ ենք տալիս կարդալ „Ранняя Соя“ Овсинаского Պետերբուրգում տպագրուած բրոշուրը:

սրամիտ և յարմարաւոր միջոցը: 2 3 սաժ. երկայնութիւն ունեցող մի փայտի վրայ ամբարացրած է սանդրած և մետաղաթելից և կամ ուղղակի երկաթից պատրաստած ստամներ, որոնք մէկ մէկուց մօտաւորապէս կէս կէս վերջոյ հեռաւորութիւն են ունենում: այդ ձողին հակառակ կողմից ամբարացրած է լինում քաթանէ մի տպրակ: Երկու մարդ անցկենալով արտի միջից, սանրում են ցանքը և հասկերի վրայ նստած բզկը ընկնում է ուղղակի սանդրին ամբարացրած տպրակի մէջ: Մի այսպիսի գործիքի միջոցով երկու մարդ մի օրում կարող են հաւաքել մինչև 26 փութ բզկէ:

Է. Աւելի նպատակայարմար միջոց պէտք է համարել այս վերջերս հարաւային Ռուսաստանի գերմանացիներին և զիւղացիներին ձեռնարկած հացի բզկներ հաւաքելու միջոցը սովորական ձևի միջատաբանական թափաղներով (Энтомологическимъ сачкомъ)¹: Այդ թափաղը բաղկացած է մի ամբողջ ամուր պողպատեայ 1/4-դ. հաստութիւն ունեցող շրջանակից, որի արամպիծը 8 փերշոկ է, նա ամբարացած է երկու արշին երկարութիւն ունեցող բարակ փայտի վրայ հետեւալ կերպով: Շրջանակի երկու ծայրերը ծոռած, կեւայած են և այդ կեւայած ծայրերի տրանքում տեղաւորած է բարակ փայտի ծայրը և միասին փափուկ մետաղաթելով ամուր փաթմած է: Թափաղի ցանցը, որ պատրաստած է պինդ, ողորկ, փայլեցրած սև բարակ կտաւից, կարած է շրջանակին կոնաձև տպրակի ձևով: Որպէս զի աւելի պինդ լինի այդ շրջանակի շուրջը քաթանից ամուր եւրիզ (շէրիտ) են կարում որովհետև սովորաբար զործագրութեանց ժամանակ բամբակեայ կտաւը շուտ է մաշւում և դուրս է դալիս շրջանակի վրայից:

Թափաղի միջոցով կուռելու առաջին

1. Պ. Էրեյները երկրագործութեան նախարարութեան հրատարակած մի բրոշուրում առաջարկում է հացի բզկի հետ կուռելու այդ վերոյիշեալ նոր միջոցը, որի համար նախօրօք փորձեր են կատարուել Եկատերինոսլաւի նահանգի Բորոսկու կալուածքում:

Փորձը այսպէս է տեղի ունեցել. վեր են առել սայլի քեղիի երկու առաջինոց (Дышающихъ передка), որոնց խրաքանչիւրին լծուած են եղել մի զոյգ ձի. այդ առաջինների (Передками) մէջ ձգել են 180 սաժ. երկայնութիւն ունեցող մի հաստ թուի, որովհետև արտի լայնութիւնը 150 սաժ. է եղել: Յետոյ երկու մշակներ այդ երկու անպատրաստի սայլերի վրայ նստած ուղեւորուել են քամու ուղղութեամբ հանդարտ քայլերով իրար զուգահեռական ուղղութեամբ: Ձգուած թուիը անցնելով բզկներով հարուստ արտերի միջով, քշումն սանում էր նրանց դաշտի հակառակ, օրինակ ա. կողմը: Արտի ծայրը չհասած, երբ դեռ 30—40 սաժ. է մնում մշակները կանգ են առել 1/4 ժամ որպէս զի վախեցած բզկները քիչ հանդարտուեն և նստեն արտի եզրի բուսականութեան վրայ, որից յետոյ նոյն ճանապարհով կրկին ետ են դնացել արտի միւս, այսինքն բ. եզրը: Առաջին անգամ թուիը դաշտի միջով անցկացնելիս բզկի աննշան մասը հասկերի վրայից ցած են թափուել հողի վրայ, բայց աւելի մեծ մասը ամբողջ խմբերով բարձրացել են վերև և անցկացել դաշտի ա. կողմը, Վերադարձին թուիը վերցրել է մնացած բզկներին, և միացրել նրանց արտի ա. ծայրում առաջուց հաւաքուած բզկների խմբին, որոնք մինչ այդ կարողացել են միջոց դանել նորից գետնի վրայից բարձրանալ հասկերի վրայ: Վերջին խումբ բզկները արտի ծայրում հասկերի վրայ քիչ հանգստանալուց յետոյ, բարեյաջող քամու ուղղութեամբ տեղաւորել են թափաղները բանոց պատանինների մի շարք՝ մէկը միւսից այնպիսի հեռաւորութեամբ, որ թափաղները արդ շարժելիս կամ բարձրացնելիս մէկմէկու չզիւզեն: Նախօրօք թափաղի գործածութիւնը այդ պատանիններին սովորեցնելուց յետոյ, նրանց թոյլ են տուել բզկներ որսալ, որի ժամանակ պատանինները հաւասար և մանր քայլերով անցնելով արտի միջով աջ և ձախ կողմերից, քաշում էին թափաղը և ամէն անգամ բարձրացնելիս շրջում էին կոթի վրայ թափաղի շրջանակը այնպէս, որ նա ընդունում էր ուղղահայեաց դիրք: Այս գործողութիւնը տեղի էր ունե-

նում ուղղակի քամու հակառակ ուղղութեամբ և հանդարտ նստած բղկը առանց կասկածելու վերահաս փտանդից, վայրկենաբար բոյսի վրայից ընկնում էր թակարդի մէջ յատակի վերայ և կարճ ժամանակուայ ընթացքում հաւաքուել էր մինչև 1 գրկ. և դեռ աւելի հացի բղկ: Բղկներ որսալիս եղանակը չորային էր և շոգ, փչում էր հարաւարեւելեան մեղմ քամին: Առաջին օրը գործել էին միայն 16 սոյնանման թակարդներ, որոնց մօտ կանգնած էին 3 մարդ՝ բռնած ունենալով ամուր, բարձր տուրակներ, որոնց մէջ լցնում էին թակարդների մէջ հաւաքուած բղկները: Արդէս զի աշխատաւորները աւելորդ կերպով դաշտի մէջ այս և այն կողմ չեթեւեկեն, որսացուած բղկներ հաւաքողներին իւրաքանչիւրը ունէր իր ձեռքի տակ պատանինների մի ամբողջ խումբ, որոնք իրենց թակարդների մէջ բաւականաչափ բղկներ հաւաքելուց յետոյ, հրամանատանալուն պէս կանգ էին առնում և առանց տեղից շարժուելու, ձեռքերով բռնում իրենց թակարդները, որպէս զի այդպիսով արգելին հաւաքուած բղկներին դուրս թռուչել, որից յետոյ ընդունողներից ամէն մէկը հերթով մօտենում էր իր խմբի պատանիններին և հաւաքում նրանցից բղկները: Այս աշխատանքը առաջին օրուայ մէջ 3 ժամ էր տեւել և այդ ժամանակուայ ընթացքում 3 փութ 10 գրուանքայ, այսինքն 215,800 բղկ էր հաւաքուել (եթէ 1660 բղկը 1 գրուանքայ հաշուելու լինենք): Այս ամբողջ աշխատանքը 8 ու. 10 կոպ. ծախք է նստել, 16 պատանինների իւրաքանչիւրին 20-ական կոպ. վարձ հաշուելով—3 ու. 20 կոպ., 3 մշակ 40-ական կոպ.—2 ու. 20 կոպ., 4 ձի 50-ական կոպ.—2 ու. ուտելիք և ուրիշ մանր ծախքեր 1 ու. 70 կոպ: Այսպիսով ուրեմն 1 գրուանքայ հաւաքած բղկը նստում է 6,2 կոպ. ծախք:

Թակարդներով բղկներ որսալը պէտք է սկսել յունիսի սկզբներին, որպէս զի այդպիսով միջատների մեծ մասը նախ քան ձու զնելը ոչնչանայ: Այս եղանակով որսալու ամենալաւ և յարմար ժամանակը պէտք է համարել օրուայ շոգ ժամերին, ժամի 11—3-ը ճաշից յետոյ: Բղկներին հալածել պէտք է թոկով քա-

մու ուղղութեամբ. թոկը պէտք է լինի շատ պինդ, որպէսզի աշխատութեան ժամանակ յանկարծ չկարուի, որ աւելի յաճախ է պատահում երբ արար լայն է՝ 100—150 սաժ.: Ինչ վերաբերում է բղկներ հաւաքելու համար գործածուելիք տուրակներին, հասկանալի է, որ նրանք ևս պէտք է լինեն նորը և թանձր քաթմանից կարած, հակառակ դէպքում բղկները միջոց կունենան դուրս գալ նրանց միջից: Տուրակների մէջ 20—25 դրուանքայ բղկ հաւաքելուց յետոյ, ամենայն արագութեամբ այդ հաւաքածը պէտք է լցնել մի աւելի մեծ տուրակի մէջ, իսկ երեկոները դործն աւարտելուց յետոյ, բոլոր հաւաքած բղկը եռացրած ջրով ապանել, որից յետոյ կամ խողերին, ընտանի թռչուններին իրրեւ կերակուր պէտք է ծառայեցնել և կամ իրրեւ աղբ գործ ածել: Ինչ կասկած, որ այս կերպ կատարած գործը աւելի յաջող է առաջ զնում, քան ձեռնարով կատարածը և բացի դրանից հացարոյսերը ազատ են լինում կոխկըռտուելուց: Հացի բղկներ որսալու յաջողութիւնը բացի վերոյնշանակեալ պայմաններից (շոգուց, մեղմ քամուց, բղկներին հանդարտ քշելուց) կախումն ունի աւելի դաշտի զիւրից և հարեան բուսականութիւնից: Եթէ, զաշտը հարթ է և հարեան դաշտերում ցանուած են՝ եզիպտացորեն, կորեկ, դեռնախնձոր և առհասարակ բղկների յարձակումներից ազատ բոյսեր, յաջողութիւնը անկասկած է:

Բացի հացի բղկի դեմ կռուելու այս վերոյիշեալ միջոցներից ապագայ հնարագիւտի համար խիստ կարեւոր է խմանալ, որ հացի բղկը միայն անձրեւային և քիչ մնայլ ամպամած եղանակներին է սակաւաշարժ և դանդաղ կու գաւնում, բայց երբ երկինքը սրարդ

1. Երկրագործութեան նախարարի գիւնահատան մէջ այս տարի Ախալքալտքի գաւառի հացի բղկից և հոսեմսօսեան մշակից վնասուած գիւղերի վերաբերութեամբ մասնագէտների մի խորհրդակցութիւն եղաւ, որը հետեւեալ եզրակացութեան եկաւ. ա. գարնանացան ցորենը և գարին համարել ենթակայ միջատների աւերում ներքին և ցանել առաջիկայ գարնան. բ. Աշնանացանը համարել աւելի դիմացկուն և ցանելու համար աւելի պիտա-

է և մանաւանդ, երբ եղանակը հանդարտ է և շոգ, հացի բլէղը խիստ թեթեւաշորժ է դառնում և անդադար թուշում է այս հասկից այն հասկի վրայ և առանց որ և է նկատելի պատճառի, հեշտութեամբ փոխադրւում են ամբողջ խմբերով մի տեղից միւս տեղ և երբ նկատում է մի որ և է մօտեցող մարդ, բարձրանում է օդի մէջ: Հասկանալի է, որ այդպիսի դէպքում թակարդը իր ցանկալի նպատակին կարող կլինի ծառայել միայն այն ժամանակ, երբ թոկի նման կսկսի արագ շարժուել և միջոց չի տայ բլէղին աղատուելու, որին նա շատ ընդունակ է:

О-мъѣзъ Կալանդրա (ДОЛГОНОСНЪ Calandra granaria L.): Սա մի պատենաթեւ միջատ է երկայն և բարակ եղջիւրաւոր կնձիթով, որ ուտում է դանազան հացաբոյսերի հատիկներ, առաւելապէս շտեմարաններում: Բաց կամ մութ կինամոնի դոյն է ունենում: Երկարութեամբ 3—4 մմ, աչքերը համեմատաբար խիստ մեծ են լինում: Այս միջատը յարձակւում է առաւելապէս ցորնի հաճարի, եղիպտացորնի, գարու և վարսակի հատիկների վրայ, իսկ մանր սերմերի, օրինակ կորեկի և գանազան խոտերի սերմերի վրայ մինչև այժմ չէ նկատուել: Շտեմարաններում ձմերուղ ուտիձը երեւան է գալի դարնանը շատ վաղ և սկսում է կերակրուել հացահատիկներով: Աւելի խիստ յարձակման են թակալ են լինում այն հացահատիկները, որոնց կեղևը վնասուած է: Յերեկները ուտիձները հաւաքւում են արևի առաջացած և լուսաւորուած տեղերում, որից յետոյ էզը մտնում է հացահատիկների մի որ և է կոյտի մէջ և դնում իւր ձուանները: այս բանի համար նա ընտրում է սովորաբար դեռ չվնասուած, ամբողջ հատիկներից, որի մէջ նա իւր կնձիթով ծակ է բաց անում, ուր և տեղաւորում է ձուկը, որից յետոյ անցքը փակւում է: Ձուաններ դնելու շրջանը կարող է տեւել մի քանի շաբաթ և այդ ժամանակուայ ընթաց-

քում ուտիձը կարող է դնել մինչև 150 ձու: ասում են, որ մի զոյգը մի տարուայ մէջ մինչև 6000 կարող է դառնալ: Ձուաններ դնելուց 7—10 օր յետոյ դուրս են գալիս թրթուրներ, որոնք իսկոյն և եթ սկսում են ուտել ագահութեամբ հատիկների միջուկը և այդպիսով արագութեամբ աճում: Մեծացած թրթուրը սպիտակ է լինում, փոքրիկ շիկորակ զլուխ և յետին մասում կոնաձև վերջաւորութիւն է ունենում: Սա համարեա բոլորովին ուտում, դատարկում է հատիկը, այնպէս, որ միայն արտաքին կեղևն է մնում, որի մէջ և 3—4 շաբաթից յետոյ կծկուում է, հարսնեակ է դառնում և ապա կարճ ժամանակուայ ընթացքում կատարեալ Էդէլ—օ-մէճէ է կերպարանափոխուում, որը սկզբներում կերակրուում է նոյն հատիկի մէջ մնացած հիւթով և ապա դուրս գալիս: Վեց շաբաթուայ ընթացքում միայն այս վնասակար միջատն առնում է իր կատարեալ հասակը: Այսպիսով թրթուրը և կատարեալ միջատը ուտում են հատիկի միջին մասը ամբողջապէս, այնպէս որ, երբ ուտիձը հատիկից դուրս է գալիս, մնում է, միայն արտաքին կեղևը, որ լի է լինում կղկղանքով, ուտում է միայն աջ կամ ձախ կիսաբաժինը: Այս վերջին ձևով վնասուում են սովորաբար ցորնի հատիկները, իսկ առաջին եղանակով հաճարի հատիկները:

Սովորաբար արտաքին նշաններից չենք կարող մենք որոշել առողջներից այն հատիկները, որոնց մէջ գտանուում են ուտիձի մատաղ թրթուրները: Բայց բոլորովին կամ կիսով չափ կերուած հատիկները հեշտութեամբ են նկատուում իրենց կեղևի դժգոյն, մի տեսակ բծաւոր գոյնից, որի տակից նկատուում է մութ հարսնեակը կամ ուտիձը: Ամառը դուրս եկած ուտիձները կրկին նոյն շտեմարաններում ձուաններ են դնում, իսկ աշնանը նրանց մէջ երևան են գալիս այս միջատների մի նոր սերունդ: Արդեօք մի տարուայ ընթացքում ուտիձների քանի սերունդ է հասունանում, այդ դեռ չի որոշուած:

Նկատուած է, որ ուտիձը յարձակուում է նաև ցորնի արմատի և մինչև անգամ դեռ գաշտերում հատիկերի մէջ գտնուող հատիկներ:

նացու. գ. Խոզանները կրակ տալ, որով միջատները կիւլանան և հողը կդառնայ պարարտ. գ. Խորհուրդ տալ, որ աշնանացանը կրակ տուած խոզանների վրայ ցանուի:

ըն ժրայ¹։ Այսպիսի դէպքերում ուտիճը հասարակական հլուկ (Клонтъ черепашка) յարձակմունքներին է ենթակայ լինում, որը իւր կնճիթը կոխելով ուտիճի թրթուր պարունակող հատիկի մէջ, սկսում է ծծել նրան անխնայ։ Այս թրթուրով վարակուած հատիկը հասկի մէջ դեռ շարունակում է աճել և լցուել, այնպէս որ կայսած, հաւաքած հացահատիկը արտաքուստ վարակման ոչ մի նշան չի ցոյց տալիս, որովհետեւ թրթուրը այդ ժամանակուայ ընթացքում շատ մանր է լինում, միայն շտեմարաններում, երբ հացահատիկը մի առ ժամանակ ընկած մնում է, երեւան է գալիս նորա խանգարմունքը։

Այս միջատները սիրում են տաքութիւն և 120° Բ. բարձր եղանակին զուարթ են լինում և շատ հեշտութեամբ կարողանում են դիմանալ մինչև 600° Բ.։ Յուրա եղանակներին շատ զգուշաւոր կերպով ծածկուում են քամուց և օդի ամէն տեսակ շարժումներին, այդ պատճառով անհրաժեշտ է, որ հացի բոլոր մթերանոցները կանոնաւոր օդանոցներ ունենան։

Այս վնասակար միջատի դէմ պէտք է ձեռք առնել հետեւեալ միջոցները։

Ա. Իբրեւ հրապուրիչ միջոց դնում են շտեմարաններում ոչխարի մորթի, որի բրդի կողմով փռում են հացահատիկների վրայ։ Տաք տեղ որոնող ուտիճները ահադին խմբերով մտնում են մորթու բրդի մէջ, որտեղից և ամենայն օր առաւօտները նրանց թափ են տալիս ջրի մէջ։

Բ. Մթերանոցներից բոլոր հացահատիկները դուրս բերելուց յետոյ անհրաժեշտ է խնամքով հեռացնել շտեմարանից բոլոր մնացած հացահատիկները, փակել բոլոր անոցները, որպէսզի նրանցում ոչ մի վարակուած հատիկ մնացած չլինի։

Գ. Պէտք է շտեմարանները մաքուր պահել, հէնց որ ցորենը սկսի խոնաւանալ, նրա մէջ կսկսի գոյանալ ուտիճ, ուստի և լաւագոյն միջոցն է շտեմարաններից դուրս բերել ցորենը և փռել արեւի տակ ու թիակով շարունակ քամուն տալ։ Այս միջոցն են գործ

ածում հայ գիւղացիները և յաջող հետեւանքների են հասնում։

Դ. Շտեմարանների մէջ մըջնաբուն կարելի է տեղաւորել։ Մըջիւնները շատ յաջող կերպով որսում են այս միջատներին և ամենայն օր (10—15 օրուայ ընթացքում) պէտք է զետեղել շտեմարանում մի նոր, բոլորովին թարմ մըջնանոց, մինչև որ այդ փոքրիկ միջատներն ոչնչանան։ Վնասակար միջատներին ոչնչացնելուց յետոյ, մըջիւնները իրենք թողնում են շտեմարանը և հեռանում, բայց աւելի շուտ կարելի է հեռացնել, եթէ յատակի վրայ սրսկեն կարթուրան թթուութի լուծուածք։

Ե. Պէտք է շտեմարաններում պահել ողնիկներ, որոնք ոչ միայն ահադին քանակութեամբ ուտիճներ կոչնչացնեն, այլ և կատաղի կռիւ կմղեն միւսների դէմ։

Զ. Մի ամբողջ տարի հացահատիկների շտեմարանը դատարկ թողնել։

Է. Բացի այդպիսի շտեմարանների պատերը կրածեփ անելուց, հարկաւոր է նաև յատակը վերցնել և նրա տակի հողի երեսից մի շերտ դուրս բերել և խնամքով մաքրել և ապա ամբողջ շտեմարանը կրով ծեփել և յատակը կրկին ծածկել։

Ը. Դնել ամաններով ջուր, որի մէջ թիթեռը կընկնի և կխեղդուի։

Թ. Նրբեմն կարող է պատահել, որ այս ցոյց տուած միջոցներն արդիւնաւոր հետեւանքներ չունենան։ Վերջին ժամանակներս առանձնապէս ուշադրութիւն են դարձնում կարելւոյն չափ թունաւորել միջատներին քիմիական նիւթերով։

Առաջին անգամ հիւսիսային Ամերիկայում ընդունուած է վերոյիշեալ նպատակի համար գործածել Բէռլիակա թթւայ (Բէրլի—պերոլ)։ Ամերիկացիներից բոլորովին անկախ այդ միջոցն փորձերով զբաղուել է նաև Վարշաւայի սերմնաւորութեան կայարանի կառավարիչ Զ. Զելինսկին, որին յաջողուել է թունաւորել այս տեսակ ուտիճների 840/0։

Բէռլիակա թթւայ գործադրելիս անհրաժեշտ է իմանալ, որ նա շատ ցնդող յատկութիւն ունի և հեշտութեամբ է բռնկուում՝ այս նիւթը թունաւոր է և ներս

1. Այդ նկատուած է Ստաւրապոլի նահանգում։

շնչելիս գլխացաւ և փսխումն է առաջացնում: Սրանով կատարած գործողութիւնը շատ արագ պէտք է տեղի ունենայ: Մի քանի աշխատանքներ պէտք է արագութեամբ լցնեն հեղուկը բաժակների մէջ և դնեն շտեմարանի այս և այն անկիւններում: Վերջին բաժակը դնելուց անմիջապէս յետոյ պէտք է պինդ փակել և հնար եղածին չափ ամուր կերպով ծածկել բոլոր լուսամուտները և անցքերը, որովհետեւ հենց դրանից կախում ունի գործի յաջողութիւնը: Կարելի է բաց աւել դռները և լուսամուտները 48 ժամ անցնելուց յետոյ: Նախ քան ներս մտնելը պէտք է կանոնաւոր կերպով քամուն տալ ամբողջ շտեմարանը: Յաջող հեռեանքներ ունենալու համար հարկաւոր է ընտրել մի հանդարտ օր, երբ քամի չկայ, հատիկների կոյտը ծածկել ջրով լաւ թրջած քաթմանով և տակը դնել քնաթիւի քնաթիւի մի լի բաժակ: Յորենի, դարու, վարսակի, հաճարի 50 չեռովերկի համար հարկաւոր է 1 գրուանքայ քնաթիւի քնաթիւի: Կոյտերը շատ մեծ պէտք է լինեն: Այս բոլորից յետոյ գործածութեան համար ցորենը բոլորովին անվնաս է մնում, բայց լաւ կլինի նախ քան ջրադաց ուղարկելը խնամքով քամուն տալ: Սերմերի աճեցողութեան վրայ ևս քնաթիւի քնաթիւի ոչ մի վնասակար ներգործութիւն չի ունենում:

Այսպիսով ուրեմն ներկայումս հաստատապէս իմացուած է, որ քնաթիւի քնաթիւի սպանելով ուտիճին, երբէք չի վնասում հացահատիկներին:

Բայց այս ևս կայ, որ քնաթիւի քնաթիւի ամէն մի հողատիրոջ կամ երկրագործի համար մատչելի չէ և ամէն տեղ հեշտութեամբ ձեռք չի բերուում, ուստի և դժուար թէ այս նպատակի համար յիշեալ նիւթը մեր շրջանում ընդարձակ գործադրութիւն գտնի:

Ժ. Յայտնի միջատարան Պ. Պրզինսկին այս միջատին ոչնչացնելու և կամ հացահատիկներին վնասուելուց ազատելու համար արդէն մի քանի սարի առաջ խորհուրդ էր տալիս և այժմ էլ նորից մասնացոյց է անում այդ վնասակար միջատի դէմ ոչ սակաւ ներգործող մի այլ միջոց, այն է՝ ձիւթ և կուպր, որոնց հոտը այդ միջատի համար անտանելի

է, ուստի և սկսում են ահագին բազմութեամբ փախչել շտեմարանից: Հարկաւոր է միայն կախ տալ շտեմարաններում կուպրի մէջ թաթախած քաթման, իսկ հացահատիկի կոյտերի մէջ դնել կարծր ձիւթի մի կտոր: Այս միջոցը թէպէտ չի սպանում միջատին, բայց հացահատիկներն այդպիսով ազատում են ոչնչանալուց և կարծում ենք, որ այս էլ հարկաւոր է ամէն մի դիւղացու և կամ հացահատիկներ ամբարոյների համար:

Խլրաձիւթ (Gryllus gryllotalpa L.). Սա մի աճեւ, զգուշի, ուղղաթիւ և թխադոյն միջատ է: Մարմինն երկայնաձիգ է, գլխի առաջին մասը երկայն է և ունի վեց թաթ, որոնցից մի զոյգը գլխի մօտ է դնւում և լինում է կարծ, լայն, խլրադի թաթերի նման տափարակ, ուժեղ և վերջաւորուում է մատնաձեւ ափով, որոնցով հողը փորում է: Որովհետեւ իր թաթերի ձեռով և սովորութիւններով նման է խլրադին, այդ պատճառով էլ կոչւում է խլրաձիւթ: Կզակն ուժեղ է, վերին թևերը փոքր են, ստորինները՝ երկայն: Որովայնը երկայն է և վերջանում է մի զոյգ խայթոցաձեւ պոչերով:

Այս միջատը խլրադի պէս միջատակեր է և չնայելով որ երկունս էլ հաւասարապէս և որոշ չափով արտերի, պարտէզների համար օգտակար են, այնուամենայնիւ երկրագործութեան թշնամիների կարգն են դասուած: Պաշտերի և պարտէզների միջ խիստ մեծ եռանդով ոչնչացնում են մանր միջատներ և գեւուներ, որոնք այնքան շատ են, որ առանց խլրադի և խլրաձիւթի օգնութեան, մեր հացարոյսերի և պտուղների մէկ կարեւոր մասը պէտք է ոչնչացնէին: Բայց այդ միջատներին և թրթուրներին ձեռք բերելու համար խլրաձիւթը շարունակ փորում է գետինը, որի ժամանակ անխնայ կերպով կորում է բոյսերի արմատները, որոնք այլևս չկարողանալով հողից սնուել ստանալ, չորանում են:

Խլրաձիւթը հողի որոշ խորութեան մէջ հաւի ձուի մեծութեամբ մի գոգաւոր բոյն է շինում, որտեղ և աճում է մինչև 400 ձու, որոնք յուլիս ամսում թրթուր են դառնում և յաջորդ տարին կատարեալ միջատ: Զուերը կանեփի հատիկների խոշորու-

Թեամբ, դեղնադոյն կանաչ ու երկայնաձև են լինում և բոլորը մի կծիկի պէս մածուցիկ նիւթով փակուած: Թրթուրները քանի մեծա- նան, նոյնքան աւելի կմթնանայ նրանց գոյնը:

Շատ միջատներին պէս խլրդածղրիթն ևս ա՛րողջ ձմեռը թմրութեան մէջ է անցկաց- նում, թաղուելով շատ խորը հողի տակ: Աշ- նանը սնունդ չգտնելով սկսում է ուտել իր ձագերը: Գարունն սկսուելուն պէս կամաց կամաց վեր է բարձրանում և 1—2 մատ- երկրի մակերևոյթից ցած բազմաթիւ հորիզո- նական զիրքով ստորերկրեայ անցքեր է սկը- սում փորել, որոնք հողի չորացած և ճաքճը- քած ժամանակը աչքի են ընկնում և յայտնի դառնում: Սովորաբար ապրում է թեթեւ հողի մէջ: Շատ հմուտ պարտիզպաններ տեսնելով մարգերի մէջ տնկուած բոյսերից ոմանց թա-ւամէլը, չորանալը, իսկոյն հասկանում են, որ խլրդածղրիթ կայ:

Այս մնասակար միջատը, յիրաւի, կա- բող էր երկրադործութեանը խիստ մեծ մնաս- ներ պատճառելիքէ խլրդողները, շիկամկները և թռչունները նրանց մեծ ջարդ չտային: Մինչև այժմ այս միջատն ոչնչացնելու հա- մար բազմաթիւ միջոցներ են հնարուած. յի- շնք զրանցից միայն մի քանիսը:

Ա. Պէտք է բանալ դաշտերի մէջ քառա- կուսի փոսեր և մէջը լցնել կովի աղը: Նրբ այս միջատներն սկսեն հաւաքուել այնտեղ ձմեռն անցկացնելու համար, պէտք է ժո- ղովել և սպանել: Աւելի հեշտ միջոցն այս է. դեկտեմբերից մինչև փետրուար, երբ այս միջատները թմրած վիճակի մէջ են լինում, հարկաւոր է տակն ու վրայ անել այս աղբա- կոյտերը և կոտորել, ոչնչացնել նրանց: Արեւի է նաև ապակեայ ամաններ թաղել դաշտի կամ պարտիզի մէջ երկրի մակերևոյթին հաւասար. միջատներն ընկնելով նրանց մէջ, այլևս չեն կարող դուրս գալ, որով աւելի հեշտ կլինի երկրադործի համար բռնել նրանց և ոչնչաց- նել:

Բ. Փորելով, պէտք է տուած զնալ նրանց բաց արած անցքերով և հասնել որջերին— բնակութեան տեղերին և մի բաժակ ձիթա- խառն ջուր լցնել:

Գ. Գարնանը արտը հերկելիս հողի երե-

սին պէտք է ցանել նափթալին*: Աս մի զո- րաւոր միջատապան նիւթ է, որ հողի հետ խառնուելով, ոչ միայն խլրդածղրիթներին, նրանց ձագերին ու ձուերին է սպանում, այլ նաև ուրիշ միջատներ: Նափթալինը հաւա- սար չափով պէտք է խառնել աւալի հետ: Մէկ օրավար տեղի համար մօտաւորապէս 4 փութ է հարկաւոր և եթէ այսչափ մեծ քա- նակութեամբ գնենք, դրուանքան 5—6 կուպ. կարելի կլինի ձեռք բերել: Այս հաշուով իւ- րաքանչիւր օրավարի համար մօտաւորապէս 8 —9 ուրբ. ծախք կգնայ: Թէպէտ շատ է և- րեւում այդ ծախքը, բայց 2—3 տարի աղդե- ցութիւն է ունենում:

Դ. Այս չորրորդ միջոցը միւսներին աւե- լի ազդու է: Գարնանը հողը հերկելուց առաջ պէտք է պատրաստել մեծ չափով ցնցոտիներ, որոնք շատ մանր կտորելուց և նաւթի մէջ թրջելուց յետոյ տարածել հողի երեսը և հերկել: Հողի տակ ապրող միջատները խլրդ- դածղրիթների հետ միասին կսատակեն: Այս դէպքում մէկ արտավարի համար թէպէտ ամենաշատը կծախսուի 4—5 ուրբ., բայց մի քանի տարի շարունակ հողերը ազատ կմնան միջատներին: Եթէ հին շորերի կտորտանքնե- րի տեղ նոյն իսկ բրդի մանրունքներ գործ ածուեն, աւելի ազդու կլինի և հողն էլ այդ- պիսով մի քանի տարուայ համար բաւա- կան աղբուած կլինի, որովհետև բուրդը իր մէջ բոյսերի համար սննդարար նիւթեր է պարունակում:

Ոմանք ցնցոտիները կամ բուրդը նաւ- թով թրջելուց յետոյ, վերան էլ նափթալին են ցանում, որով աւելի զօրեղ է լինում:

Ե. Նրբ բոյսերը դաղարեն ածելուց, խլրդածղրիթով հարուստ արտերի մէջ կարելի է թափել անասնոց մէզը և կամ հոտած աղ-

* Աս մի խառնուրդ է, որ գոյնով սպիտակ է լինում և փայլուն: Այս փոշու հոտը ոմանց ա- խորժելի է, ոմանց անախորժ, չեղարութեամբ է վառուում և արձակում է մրախառն բոց, Սրա սաստիկ հոտից զանազան ցեղեր իսկոյն սատակում են, այդ պատճառով և ցանում են զգեստների վրայ, Սրանից պատրաստում են զանազան գունա-ւորիչ նիւթեր:

բաջուր: Այս բանը հարկաւոր է կրկնել տա-
րուայ մէջ մի քանի անգամ:

(Շարունակելի)

Գ. Վ.

ՀԵՐԲԵՐՏ ՍՊԵՆՍԵՐԻ ԿԱՐԵԻՔՐ ՅՈՂՈՎՐԴԱ-
ԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ.

Խսկական օրէնսդիրը չպիտի խուսա-
փէ հողերանական ճշմարտութիւնից: Զպէտք
է կասկածել հետեւել ճշմարտութեան, որը
յաճախ անտես է առնուում: Մարդկային կար-
ծիքը կախուած է անմիջական կերպով
պայտ-լի-նից և ոչ իմաց-լի-նից: Իմացու-
թիւնը ըստ ինքեան գործողութիւն չի յա-
ռաջացնում: Երբ ես յանկարծ գնդասեղով
ծակում եմ ձեռքս, կամ մտտս եռացած
ջրի մէջ թաթխում, աւամայ ցնցուում եմ:
Խիստ զգայութիւնից յառաջանում է անմի-
ջական շարժում, այն էլ աւամայ: Դորան հա-
կառակ միայն այն գիտակցութիւնը, թէ գըն-
դասեղը ծակում է, թէ եռացած ջուրը այ-
րում է—չի յառաջացնում իմ մէջ ոչ մի
շարժում: Անկասկած եթէ այդ գիտակցու-
թեան հետ միանում է և գնդասեղից կամ
եռացած ջրից յառաջացող վտանգը, այն ժա-
մանակ քիչ թէ շատ խուսափելու վճռական
զգացութիւն է յառաջանում: այդ բանին
դրդում է ինչ երեակայած ցաւը: Միայն
գիտակցիւր, թէ խայթոցից կամ սցրուելուց
ցաւ է յառաջանում—գործողութիւն. չի
յառաջ բերում: գործողութիւնը սկսուում է
հենց այն բուպից, երբ բերանացի հաստա-
տուած կամ վերացականօրէն գիտակցած ցա-
ւը դառնում է իրական գիտակցութիւն կամ
սպառնացող ցաւ, երբ գիտակցութեան մէջ
յառաջանում է ցաւի կենդանի պատկերա-
ցումը, իբրեւ առաջուց կրած ցաւի մի անորոշ
պատկեր: Այսպէս ուրեմն գործողութեան
պատճառը այդ ղէպքում ինչպէս և այլ ղէպ-
քերում լինում է, ոչ թէ իմացութիւնը, այլ

զգայութիւնը: Այն ինչ որ պարզ գործողու-
թեան մէջ տեսանք, նոյնը նաև ամենաբարդ
գործողութեանց մէջ ենք նկատում: Իմացու-
թիւնն ինքը անկախ կերպով գործողութեան
շարժիչ չէ, այլ միայն երբ միացած է նո-
րան զբոսող զգայութիւնը: Գինեմը լու-
գիտէ, որ այսօրուան ցոփութիւնից յետոյ
վաղը առաւօտեան գլխի ցաւ, յոգնածութիւն
պիտի զգայ, բայց այդ ճշմարտութեան ղի-
տակցութիւնը նորան չի ստորստփեցնում: մին-
չև որ չի ծագում նորա մէջ իրան սպառնա-
ցող ձանձրոյթի կենդանի պատկերը, քանի
դեռ զգայութիւնը, որը հակագործում է
արեհցութեանը, չի հասնիլ այնպիսի ոյժի,
որ կարողանայ հաւասարակշռել այդ ցոփու-
թեանը: Միևնոյնը կարելի է ասել նաև ամեն
մի անհոգութեան համար: Երբ սպառնացող
չարիքը երեակայութեան առաջ լու պատկերա-
նում է և սպառնացող չարչարանքը բոլորովին
զգալի է, այն ժամանակ մարդս սանձահարում
է ներկայ ցանկութեանն անյապաղ բաւակա-
նութիւն տալու ձգտումը: Բայց երբ չկայ
սպառնացող չարչարանքի համար կատարեալ
գիտակցութիւն—ներկայ ցանկութիւնը չի
հանդիպիլ բաւականացուցիչ հականերգործու-
թեան: Գիտակցում ենք ամբողջովին այն ճըշ-
մարտութիւնը, թէ անհոգութիւնը խեղճ
թշուառ դրութիւն է ստեղծում: Բայց այդ
գիտակցութիւնը մնում է առանց հետեանքի,
մինչև որ թշուառութիւնը չի ներկայանում
կենդանի պատկերով մեր երեակայութեան մէջ:
Ծովի ափին կանգնած են մի խումբ մարդիկ.
նաւակը շուռ եկաւ և մարդը խեղդուում է,
բոլորը պարզ տեսնում են, ինչպէս 2+2-ը
կդառնայ 4, որ նա կխեղդուի, եթէ չօգնեն:
Բոլորը գիտեն, որ կարելի է նորան աղաատել,
եթէ մի լուզորդ ընկնի ջուրը և ղէպի նա
լողայ: Ի ծննդենէ բոլորին էլ տուած է, որ
իւրաքանչիւրի վերայ պարտք կայ դրուած
օղնելու մերձաւորին վտանգի ժամանակ: Բո-
լորը գիտակցում են, որ իրենց վտանգի են-
թարկելը մարդուն մահուանից աղաատելու
համար, ազնիւ և փառաւոր գործ է: Շա-
տերը գիտեն և լողալ, բայց ինչո՞ւ ոչ ոք իրեն
ջուրը չի ձգում և բոլորն էլ բաւականանում
են կամ խեղդուողին խորհուրդներ տալով,

կամ միայն դռնելով օգնեցէք: Բայց ահա—
դուրս է գալիս մէկը, վայր է ձգում վեր-
նազգեստը, ընկնում է ջուրը և լողում է
նորան օգնելու: Այդ մէկը ինչով է տարբեր-
ւում ուրիշներից: Մի՞թէ իմացութեամբ
ամենեւին. միևնոյն զիտակցութիւնն ունի նա,
ինչ որ ուրիշները, նա էլ, ինչպէս և բոլորը,
զիտէ, թէ այն մարդու կեանքը փոսնդի մէջ
է, զիտէ թէ կարելի է օգնել նորան: Բայց
նորա մէջ այդ զիտակցութեան հետ արթնա-
նում են մի քանի համապատասխան զգա-
ցումներ: Բոլորի մէջ էլ յառաջանում է մի
քանի համապատասխան զգացողութիւններ.
բայց նոցա մէջ իշխող է փախի կամ դորա
նման մի նողկալի զգայութիւն. իսկ սորա
զգայութիւնների առատութիւնը յառաջաց-
նում է կարեկցութիւն, միացած թերեւս
այլ աւելի ստոր կարգի զգայութիւնների
հետ: Թէ այս և թէ, այն զէպքում գործո-
ղութիւնը յառաջանում է ոչ թէ իմացու-
թեամբ, այլ զգայութեամբ: Ինչով ուրեմն
կարելի է զիտողներին գործունեայ դարձնել
զժբախտ զէպքի նկատմամբ. պարզ է, որ ոչ
թէ իմացութեան պարզաբանութեամբ, այլ
նոցա մէջ վսեմ զգացումները զօրեղացնե-
լով:

Ահա ըստ երևոյթին այն հիմնական հո-
գեբանական ճշմարտութիւնը, որի հետ պիտի
համակերպուի մարդկային զիտցիւլինայի իւ-
րաքանչիւր մի խելացի եղանակ: Պարզ է, որ
երբ օրէնսդիրը անուշադիր է թողնում այդ
ճշմարտութիւնը և նոյն իսկ հակառակն է
անում—անխուսափելի սխալ է գործում: Իսկ
այժմեան օրէնսդրութիւնը մեծ մասամբ այդ-
պէս էլ անում է. խուսափելով հասարակաց
կարծիքից՝ նա եռանդուն կերպով ձգտում է
այնպիսի միջոցների ղիմել, որոնք հիմնուում
են այն ենթադրութեան վերայ, թէ մարդ-
կանց գործունեութիւնը բղիտում է ոչ թէ
զգայութիւնից այլ իմացութիւնից:

Մի՞թէ հէնց այդ ենթադրութիւնը հիմք
է կազմում այն բոլոր միջոցների, որոնք
կոչուած են թախանձալից կերպով ուսումնա-
րանական դաստիարակութիւն կազմակերպելու
համար: Երկու, այդ հարցի վերաբերմամբ
վիճող, կուսակցութիւններից թէ մէկի և թէ

միւսի համար հիմնական հասկացողութիւնը
նոյնն է՝ թէ գործողութիւններն ու բարքերը
լաւացնելու միակ միջոցն է բաղմամբանութե-
ութիւնը: Բոլորն էլ խափուած են զանազան
սուտ վիճակագրական թուերից և յամառում
են այն բանում, թէ ուղղակի պետական ու-
սումնարանների կրթութիւնից է կախուած
յանցանքների քառութիւնը և հասարակու-
թեան բարոյականութեան լաւութիւնը: Բո-
լորն էլ լրագիրներում գտնում են համեմա-
տութիւն անգրագէտ և գրագէտ յանցաւոր-
ների քանակի վերաբերմամբ, տեսնում են,
որ առաջինը աւելի շատ է քանակով վերջի-
նից և այստեղից առանց մտածելու եզրա-
կացնում են, թէ յանցանքների աղբիւրը—
անկրթութիւնն է: Չեն մտածում, որ կարելի
է նոյն վիճակագրութիւնից ընտրել թուեր և
ապացուցանել նրանցով, հէնց նոյնպիսի ար-
ժանահաւաստութեամբ, որ յանցանքների թի-
ւը կախուած է օրինակ այն բանից, թէ
մարդիկ օրեկան քանի անգամ են լուսացուում,
արգեօք յաճախ են փոխում սպիտակեղէնը,
նրանց օթեանի օդի մաքրութիւնը ինչպէս
է, ունին առանձին ննջարան և այլն: Հար-
կաւոր է մանել բանտ և հաշուել, թէ քանի
այնպիսի յանցաւորներ կան, որոնք սովորու-
թիւն են ունեցել առաւօտեան լողանալ,
լուսացուել օրեկան այքան անգամ. իսկոյն
կոտենենք, որ յանցաւոր լինելը կաշուի դը-
րութեան հետ կապ ունի—նայելով թէ աղ-
տոտ է, թէ մաքուր*, հաշուեցէք նոցա, որոնք
մի զոյգից աւելի շոր ունեն և թուերի հա-
մեմատութիւնը ցոյց կապ ձեզ, որ շոր փո-
խողները մեղապարտների ամենաքիչ տոկոսն
են կազմում: Քննեցէք, թէ ո՞րտեղ են նորա
ապրում մեծ փողոցներում, թէ ծուռ մուռ
փողոցներում և դուք կոտենէք, որ քաղաքի
յանցագործութիւնները առանց բացառու-
թեան բոլորն էլ ծագում են անկիւններից և
նկուղներից: Ճիշտ այդպէս էլ ժողովրդական
ընկերութեան մոլեռանդ անդամը և առող-
ջապահական ամեն տեսակ միջոցների պաշա-
պանը կգտնէ, որքան կարելի է, զօրեղ ապա-
ցոյցներ իւր տեսութեան համար վիճակագրա-

* Հեղինակը հեղուում է:

կան թուերի մէջ: Ով չի ընդունում իրեն առաջարկուած ընդունուած տեսութեան զրութիւնը, որ անկրթութիւնը—պատճառ է, իսկ յանցանքը—հետեանք, և կամենում է հաւատարման աղիւսը չկան ուրիշ պատճառներ, որոնցից հաւատար չափով կախուած է յանցանքը—նա պարզ կտեսնէ, որ յանցանքը յիշուած կախուած է մեր կեանքի ընթացքից՝ միացած ըստ մեծի մասին բնածին ցած յատկութեանց հետ: Այն ժամանակ անհրաժեշտ կլինի խոստովանել, որ անկրթութիւնը այն բազմապատկառ և բազմաթիւ հանգամանքներից մէկն է, որոնց հետեանքը սովորաբար լինում է յանցանքը:

Ըստ երևոյթին ինչպէս կարելի է ժխտել տիրող կարծիքի այս քննութիւնը և զորանից հետեւող եզրակացութիւնը, բայց այժմեան կարծիքը նոյն իսկ լսել չի ուզում այդ եզրակացութեան մասին և յամառութեամբ մերժում է մինչև այն աստիճան թափանցել է ընդունուած հասկացողութիւնը ուղեղների մէջ: Այս կարող է փոխել և յօդա ցնդեցնել միայն իրականութիւնը, երբ ցոյց կտայ, թէ ինչպիսի հետեանքներ ծագեցին: Երբ ընդունուած կարծիքի ալիքը հասնում է որոշ մեծութեան, չես կարող յետ մղել ոչ մի համոզումով, ոչ մի ակնհայտ բանով, պէտք է ալիքը աստիճանաբար իւր ոյժը կորցնի մարդկանց գործերի ընթացքում: միայն այդ ժամանակից սկսած, ոչ առաջ, կփոխուի կարծիքը: Այս ճշմարիտ է: Այլ կերպ անհասկանալի կմնայ, թէ ինչպէս զարդական դաստիարակութեան բուժիչ ուժի մասին եղած համոզմունքը, որին ենթարկուում են մարդիկ, առանց մտածելու հնազանդելով այն ամեն բաներին, ինչ որ ամեն օր քարոզում են տեսական քաղաքագետները, թէ ինչպէս այդ համոզումը կարող էր դիմանալ առօրեայ կեանքի փորձնական ակնհայտ փաստերին: Իւրաքանչիւր մայր, իւրաքանչիւր վարժուհի ամեն օր, երբ իրենց խօսքը չի աղղում, շատ վշտանում են, թէ և միշտ պնդում են այն բանը, թէ ինչն է լուս և ինչը վատ: Ամեն տեղից լսուում են դանդաղաներ, որ համոզւելու բացատրելու ակնհայտ հետեանքները մասնացոյց անելը—ոչ մի աղ-

կեցութիւն չի անում որոշ բնաւորութեանց վերայ, և եթէ այդ աղղում է ուրիշ բնաւորութեանց վերայ, այն էլ լինում է շնորհիւ ըմբոսող զգայութեան, իսկ որտեղ որ այդ սկզբից անպտուղ լինելով, սկսում է աղղել, այդտեղ պատճառ է գտնում ոչ այնքան զաղափարների պարզաբանութիւնը, որքան զգայութեան փոփոխութիւնը: Իւրաքանչիւր տնտեսից կտէք, որ բոլոր կարելի եղած նկատողութիւնները չեն աղղում ծառաների վերայ: Ընչքան էլ բղետ, նոքա իրենց հին, նոյն իսկ ամենայնմար սովորութիւնը չեն թողնում: Ծառաներին կարելի է ուղղել ոչ թէ խրատներով, այլ սրահանքներով ու առողջանքներով վախեցնելով—այսինքն զգայութիւն յատկացնելով: Դիտենք ուրիշ միջոցորդ—կտեսնենք նոյն բանը: Խարդախ սեղանաբեկները, վերոն ընկերութեանց հիմնադիրները, կեղծ ապրանք արդիւնաբերողները, գործաւանատները, որոնք ուրիշ զբօշմանքով օգտուում են, վաճառականները՝ կեղծ կշեռքը ձեռքների, սաքքովի կայքերը ապահովադրել առողջները, իրար խափող որսորդները, խաղամոլները—մի՞թէ սորա բոլորն էլ դաստիարակուած մարդիկ չեն: Վերջինք ծայրայեղ դէպքերը, բոլոր յայտնի թուաւորողները—պատկանում են մեծ մասամբ կրթութեամբ դաստիարակին:

Հաւատքը դէպի մտաւոր կրթութեան բարոյական ներգործութիւնը, որը ժխտուած է փաստերով, ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ անհեթեթութեան հասցրած կանխակալ ենթադրութիւն: Կարգս սովորել է, որ այս կամ այն թղթի վերայ դրուած նշանը այս կամ այն խօսքն է նշանակում: Ինչ կապ կայ այս իմացածի և վսեմ պարտականութեան գիտակցութեան մէջ: Թղթի վերայ նշաններով խօսք կամ ձայն նշանակել իմանալը մի՞թէ ոյժ ունի մարդու մէջ դէպի բարին ու ճշմարիտն ուղղուած մի կամք հաստատելու: Եթէ, բազմապատկութեան աղիւսակը, գումարում, հանում իմանալը զօրեղացնում է մարդու մէջ կարեկցութիւնը և մերձաւորին վրասակուց յետ է կատեցնում: Ճշմարտութեան զգացումը մի՞թէ, զօրեղանում է զբաղխուած թեմք կամ հենց նոյն իսկ ամենամանրամասն

աշխարհադրութիւն իմանալուց: Ապացուցանել, թէ մէկը միւսից է ծագում, այդ միւսնոյն չէ՞, թէ ոտները ամրապնդուում են ձեռքի մասերի վարժութիւնից, թէ ով սովորում է լատիններէն, նա իմանում է և երկրաչափութիւն: Միթէ պակաս անմիտ բան է հաստատել, թէ մտաւոր ընդունակութեանց զարգացումը ըստ ինքեան պատճառ է մարդուս զէպի բարին ու ճշմարիտն ունեցած զգայութեան կազմակերպութեան:

Մեր ժամանակի զլխաւոր սնապաշտութիւններէն է զպրոցների ամենակարողութեան, դասերի ու ընթերցանութեան վերայ ունեցած հաւատքը. զբքին, հէնց նոյն իսկ իրբեւ մտաւոր կրթութեան զէնքի, չափազանց մեծ նշանակութիւն են տալիս: Անմիջական, առաջին ձեռքից եկած տեղեկութիւնը յարգելի է քան երկրորդ ձեռքից եկածը. վերջինը պիտի փոխարինէ առաջինին միայն առաջինի անկարելիութեան պատճառով. իսկ մեզ մօտ վերջինը աւելի գերադաս է: Խրահանութիւնն այս է, որ այն բոլորը, ինչ որ տպուած է, մանում է կրթութեան դասընթացի մէջ. իսկ այն, ինչ որ ձեռք է բերուում կեանքի և բնութեան անմիջական զիտողութիւնից, այն դասընթացի մէջ մանում է դժուարութեամբ:

Կարդալ—նշանակում է ուրիշի աչքերով տեսնել, նշանակում է սովորել ուրիշի ձիրքերի միջոցով, փոխանակ սովորելու անմիջապէս իւր կարողութեամբ, բայց ներկայ նախապաշարմունքը այնքան զօրեղ է, որ սովորելու անողորմելի միջոցը վերադասուում է ուղղակի միջոցից և աւելի կրթիչ է համարուում: Մենք ծիծաղում ենք լսելով, որ վարենիները համարում են նամակը մի կախարհական զրուածք. մեզ զուարճացնում է այն նեղրի մասին եղած պատմութիւնը, որը տանելով պողով լի զամբիւղը նամակի հետ, կերաւ պտուղները և նամակը քարի տակ թաքցրեց, որպէս զի այն նորա մասին չզանգատուի: Նաո հեռու չէ այդ անեկողտից—սպաղբութեան միջոցով սովորելու մոլորութիւնը, որով բռնուած է ներկայ հասկացող դասը: Արհեստական զէնքի միջոցով ձեռք բերուած զազափարներին, համեմատած ուրիշ

ճանապարհով ձեռք բերած զազափարներին հետ, վերադրուում է մի աեսակ զիւթից ոյժ: Այդ մոլորութիւնը ազդում է շատ փաստարար կերպով նոյն իսկ մտաւոր կրթութեան վերայ. բայց աւելի կորստաբեր է բարոյական կրթութեան նկատմամբ, յառաջ բերելով մի ենթադրութիւն, որ իրր թէ բարոյական կրթութիւնն ևս կարելի է ստանալ ընթերցանութեամբ և դասերի կրկնողութեամբ:

Այսպէս, կրկնում եմ, մարդկանց զործողութիւնները յառաջանում են ոչ թէ իմացութեամբ, այլ զգայութեամբ: Այստեղից այսպիսի եզրակացութիւն կարելի է հանել, որ այս կամ այն զործողութեանը ցոյց տուած յակումը ամրապնդում է միայն փորձով, այսինքն զգայութիւնը յաճախակի զործողութեան փոխուելովը: Նրբ երկու զազափար յաճախ կրկնում են մի որոշ կարգով, զոքա ի վերջոյ այդ կարգով էլ իրար հետ կապուում են: Զգրի մեքենայական շարժումը որոշ կարգով սկզբում շատ զժուար է, բայց վարժուելով հեշտանում է և վերջը նոյն իսկ անգիտակցաբար է կատարուում: Ժիշտ այնպէս էլ մի որոշ վարմունք մարդուս համար բնական բան է դառնում այս կամ այն զգայութիւններից յառաջացած զործողութեանց կրկնողութեան պատճառով: Բարոյական սովորոյթը կազմուում է ոչ թէ խրատի միջոցով, թէկուզ այդ ամեն որ էլ կրկնուէր, նոյն իսկ ոչ էլ օրինակի միջոցով (եթէ օրինակը չի զրգում նմանուելու). այլ միայն համապատասխան յաճախակի զգայութիւններից յառաջացած զործողութեան միջոցով: Ահա մի ակնբեր հոգեբանական ճշմարտութիւն ճշտուած առօրեայ կեանքի փորձով:

Հապիւ թէ մէկը սկսի սնդել զիտակցօրէն, թէ մարդուս համար մտաւոր զիտութիւնը աւելի նշանակութիւն ունի քան բնաւորութեան կրթութիւնը: Եւրաքանչիւր ոք իւր կեանքում նկատած կլինի, որ անգըրազէտ, բայց կայտառ, ազնիւ և ջանասեր մշակը անհամեմատ աւելի զին ունի թէ իւր և թէ ուրիշների համար, քան թէ ուսեալ և զիտուն, բայց անուշաղիւր, անկարգ, հարբած, բնաւորի մասին չմտածող մէկը: Բարձր շրջաններին պատկանող խաղամոլը և

վասնոցը, ինչպէս էլ որ կրթուած յինի և զարգացած՝ այնուամենայնիւ այն մարդու չափ էլ չկայ, որը արածնեալ շրջանից չլինելով հանդերձ, խղճմանքով անում է իւր գործը և որդիներին ապահովում է՝ չթողնելով նոցա աղքատութեան մէջ աղգականների խնամքի ասկ: Ուրեմն եթէ գործը քննենք այնպէս, ինչպէս իրականութեան մէջ կայ, այն ժամանակ բոլորը կհամաձայնին, որ հասարակութեան բարօրութեան համար բնաւորութիւնը — անհամեմատ գերազանց է բազմամանօթութիւնից: Դորա դէմ չեն վիճում, բայց սորանից հեռուող եղբակացութիւնն էլ չեն ընդունում: Նոյն իսկ հարց չեն տալիս, թէ ինչպէս բնաւորութեան վերայ արտացոլւում են բոլոր այն արհեստական միջոցները, որոնք ծանօթութիւն շատացնելու համար են գործադրւում: Բոլոր նպատակներից աւելի ինչ որ կարող է օրէնսդիրը աչքի առաջ ունենալ, ամենից առաջինը, ամենից գլխաւորը — ժողովրդի բնաւորութեան կրթութիւնն է և իւրաքանչիւրի անձնական պատասխանատուութեան զիտակցութեան ամրապնդումը:

Եթէ ընդունենք, որ ազգի ապագան ազգը կազմող անհատների յատկութիւնիցն է կախուած, որ այդ յատկութիւնը անխուսափելի կերպով ենթարկւում է իրեն շրջապատող պայմաններին, որ այդ պայմաններից յառաջացած զգայութիւնները անխուսափելի կերպով ուժեղանում են, իսկ այդ պայմաններից անկախ զգայութիւնները թուլանում, ոչնչանում են, այն ժամանակ կհամոզուենք, որ հասարակութեան բարոյական վերանորոգումը օրէնքների և խրատների կրկնողութեամբ չի կատարւում, և աւելի ևս միտաւոր կրթութեամբ, այլ հոգու փսիւմ՝ զգայութեանց ամենօրեայ վարժութեամբ ու ստոր զգայութիւնների դէմ կռուելով: Միակ միջոցն է այն, որ մարդիկ հասարակաց կեանքի կարգ ու կանոնին այնպէս հպատակ լինեն, որ իւրաքանչիւր զեղծում չարիք համարուի, իսկ օրինապահութիւնը — բարիք իւրաքանչիւր մարդու համար: Այդ, ձայն այդ է ժողովրդական կրթութիւնը:

Թարգմ. ողոթ. Բ. շատ. ուս. Ս. ՄԵԼԻՔԵԱՆ.

ՅՈՎ. ՀԱՆՆԷՍ Բ. ԿԱՐԵՎՅԻ ԿԱԹՈՒԳՒԿՈՍԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՌԻԻՆ.

Յովհաննէս Բ.-ի մասին գրուածները շատ նպատաւոր չեն նրա համար: Այդ գրուածների մէջ մենք Յովհաննէս Կարբեցու միմիայն բացասական կողմերն ենք տեսնում: Պ. Ալէքսանդր Ներցեան և Ժ. Բ. Գ. Ղարի առաջին յիսնամեակի մասին զրոյները մեծ մասամբ լինելով Ներսէս Աշտարակեցու կուսակից կամ՝ նրա հիմնած դպրոցի սաներ՝ որպիսի աշխուժութեամբ զոյարանում են Ներսէսին՝ համարելով նրան հայ ազգի լաւագոյն իղծիւրի և հայ եկեղեցու պայծառութեան նահատակը, նոյնպիսի աշխուժութեամբ պարսաւում են Յովհաննէս Կարբեցուն՝ որպէս հակադիր Ներսէսի: Բայց մենք թէ Ներսէսին շուրջած ներբողների և թէ Յովհաննէսին ուղղած պարսաւների մէջ չափազանցութիւն ենք տեսնում: Անշուշտ Ներսէսը իւր ունեցած շատ առաւելութիւնների հետ ունէր և պակասութիւններ, նոյնպէս և Յովհաննէսը իւր կարծուած շատ պակասութիւնների հետ ունէր և առաւելութիւնների, որոնք ի հարկէ ժամանակին անկողմնապահ պատմիչի անաչառութեամբ երևան կը գան:

Նրանք, որոնք ցայսօր Յովհաննէսին պատարակում են, կարծում են թէ նրա սարանքով Ներսէսը թիֆլիզից հեռացաւ Բեսարաբիայ և նոյն սարանքով ինքն Յովհաննէսը թիֆլիզի առաջնորդ դարձաւ Ներսէսի տեղ և շուտով էլ Ներսէսից առաջ, հայրապետական գահը բարձրացաւ:

Մեզ հասած տեղեկութիւններից դատելով՝ զիտենք, որ Յովհաննէսն ու Ներսէսը լինելով Դանիէլի կուսակցութեան մարդիկ՝ լաւ յարաբերութեան մէջ են եղել: Յովհաննէսն էլ Ներսէսն էլ Ս. Էջմիածնի արժանաւոր և սրտացաւ միաբաններից էին, այն տարբերութեամբ, որ Յովհաննէսը Ս. Էջմիածնի շահը Ս. Էջմիածնի պարիսպներից ներսն էր նկատում, անձուկ շրջանակի մէջ. իսկ Ներսէսը ընդհակառակն, նա մինչև անգամ բուն Էջմիածնի հասոյթները իւր հիմնած դպրոցի վերայ էր գործադրում և հաջիւ չէր ուղղում:

տալ: Ներսէսից հաշիւ պահանջողներէն մէկն էր Յովհաննէս Կարբեցին:

Յովհաննէսը, ինչպէս երևում է նրա գրութիւններէն, համարեա Ներսէսի չափ զբաղէա էր: Նրան միայն պակասում էին Ներսէսի ճարտիկութիւնն ու համարձակութիւնը: Թէ Պարսից և թէ Ռուսաց ախրապետութեան ժամանակ աշխարհական իշխանութեանց հետ տեղի ունեցած բանակցութիւններն ու թղթակցութիւնները Ներսէսի ձեռքով կատարուած՝ համարուում են ժամանակի և անհրաժեշտութեան պահանջ, ուրիշների և յատկապէս Յովհաննէսի ձեռքով եղածները՝ համարուում են դաւաճանութիւն և անաբոյնիմ:

Եթէ ի նկատի ունենանք, որ միաբաններէն արժանաւորադոյններն էին նշանակուում նուիրակի որ կարողանային ժողովրդի վերայ ազդեցութիւն ունենալ և իրանց նուիրակութեան գործը արդիւնաւորել, մենք տեսնում ենք, որ Յովհաննէսը նոյն պաշտօնը կատարում է զանազան տեղերում «Մեծաւ արդիւնաւորութեամբ, բարի անուամբ և արդիւնաւորութեամբ բաւ»: (Ամենայն Հայոց կաթողիկոսութիւն և Կովկասի Հայք մասն Բ. եր. 23—25):

ԺԹ-րդ դարու անաջին քառորդին Ս. Եջմիածինը նիւթապէս և բարդապէս քայքայման փրձակի մէջ էր: Եփրեմը չը զիմանալով Նրեանայ պարսիկ խաների բռնութիւններին ու պարտատէրերի անողոք պահանջներին, խոյս առեց Ս. Եջմիածնից և աստանդական շրջելով հայաբնակ քաղաքներն ու գաւառները՝ վերջապէս զաղար առաւ Հաղբատում: Յովհաննէս Կարբեցին Մայր Աթոռի փակակալի կամ Լուսարարապետի պաշտօնով կատարում էր Ս. Եջմիածինը և չէր վրհատում: Այդ ծանր ժամանակին եթէ երբէք Յովհաննէսը բացակայել է Ս. Եջմիածնից, այդ եղել է կարճ ժամանակով Եփրեմ կաթողիկոսի հրամանով ծանր յանձնարարութիւններ կատարելու համար:

Եթէ, յիշուի, Յովհաննէս Կարբեցին անարժան մէկը լինէր, նա դեռ Ղուկաս կաթողիկոսի ժամանակից սկսած չէր կարգուի նուիրակ զանազան կողմեր, երկու անգամ չէր

ուղարկուի Կ. Պոլիս հայրապետական փոխանորդի պաշտօնով, որ սակայն անյաջող եղաւ. որովհետեւ Կ. Պոլսոյ պատրիարքները իրանց անուանելով հայրապետի փոխանորդ, չէին կամենում, որ Ս. Եջմիածնից մարդ նշանակուի այնտեղ: Անշուշտ Յովհաննէսի արժանաւորութեանը պէտք է վերագրել այն հանգամանքը, որ Եփրեմ կաթողիկոսի բացակայութեան ժամանակ Ս. Եջմիածնի միաբանները 1825 թուին խնդրում են Նրեանայ խանից կարգել Յովհաննէսին կաթողիկոսի փոխանորդ և ծայրագոյն կառավարիչ աթոռային զործառնութեանց: Մենք Յովհաննէսի արժանաւորութեանն ենք վերադրում այն հանգամանքը, որ Եփրեմ կաթողիկոսը՝ նրան զբաղ Պասկելի մօտ է ուղարկում «փասն ազգային և աթոռային իրողաց, որ նա Ներսէսից յետոյ Թիֆլիզի առաջնորդ և նրանից առաջ կաթողիկոս է ընտրուում ու հաստատուում:

Թերեւս կարծուի, թէ Յովհաննէսի ազդեցութիւնը հետեանք էր նրա խնամակալան կապին Եփրեմ կաթողիկոսի հետ և վերջինիս՝ անձնական համակրութեան: Յիշուի, Յովհաննէսի Խաչատուր եղբայրը, որ ինչպէս ինքն Յովհաննէսն է ասում, «եղև քահանայ Աստուծոյ բարձրելոյ», ամուսնացած էր Եփրեմ կաթողիկոսի քրոջ հետ, բայց այս խնամութիւնը տեղի էր ունեցել 1802 թուից առաջ երբ Եփրեմը դեռ Ռուսաստանի նուիրակ և առաջնորդ էր, և Յովհաննէսը Ղուկասից նուիրակ ուղարկուած: Բայց սրանից, ինքն Եփրեմը աւելի գէպ Ներսէսն էր համակիր քան գէպ Յովհաննէսը:

Յովհաննէսին գաղափերապէս պահանջում են նրանից մեծագործութիւն: Յովհաննէսը այնպիսի ժամանակ բարձրացաւ հայրապետական դահ, երբ հայրապետին մնում էր իւր հովուական պարտաւորութիւնները կատարել և ս. Եջմիածնի անտեսական զրութիւնը բարւոյնել: Գործունէութեան այս ասպարէզը որքան համեստ ու աննկատելի՝ նոյնքան ծանր և մեծ հմուտութեան կարօտ է:

Յովհաննէս կաթողիկոսին մեղադրում են այնպիսի թերութիւնների մէջ, որից զերծ չէին և չեն կարող լինել պարսիկ խաների և

թուրք փաշաների վարչութեան (բեթիմ) տակ ծնուած, սնուած ու պաշտօնավարութեան մէջ վարժուածները: Յովհաննէս կաթողիկոսը մէկն էր այդպիսիներէն, և այս հանգամանքին պէտք է վերադրել նրա կարծեցեալ անձնական շահասիրութիւնն ու հաւատարմութիւնը իւր եկեղեցու և իւր հօտի շահերը պաշտպանելու նուիրական գործում: Այս հանգամանքին պէտք է, վերադրել նրա կարծեցեալ ազիտութիւնը իւր իրաւունքի և պարտքի սահմանը որոշելու, իրաւունքը պաշտպանելու և պարտքը կատարելու գործում:

Այսու հանգրձ Յովհաննէս Բ. Կարբեցին Մայր Աթոռի անտեսական գրութիւնը, որ եփրեմ կաթողիկոսի օրով վերին աստիճանի աննախնայութիւն վիճակի մէջ էր, որքան ժամանակի հասկացողութիւնը ներում էր, կանոնաւորեց և բարւոյցեց ծանր տոկոսիքներով պարտքերը վճարեց և դեռ մի գումար էլ Մայր Աթոռի համար անտեսեց: Մայր Աթոռի ժառանգաւորաց զպրոցը բաւական կարգաւորեց: Այդ ժամանակի աշակերտներէն էն Արէլ, Եղիազար, Թադէոս Արքեպիսկոպոսները, Մակար կաթողիկոսը և այլք, որոնք իրանց ժամանակին վայելում էին հմուտ եկեղեցականի, լաւ հայերէնագետի ու պատմագետի համբաւ: Յովհաննէսից յետոյ այդ զպրոցը ընկաւ և անկումը շարունակուեց, մինչև որ 1874 թուին բոլորովին փակուելով՝ տեղի առեց ձեմարանին: Յովհաննէս Կարբեցու օրով տպարանը այնքան հարուստ և բարեկարգ էր, որ հնարաւորութիւն ունեցաւ հրատարակել եկեղեցական բոլոր գրքերը սկսած ճաշոց և Զայեքաղ շարական մեծահատոր գրքերէն:

Դուռիմ — Դանիէլեան կոխներին յաջորդեց եփրեմ կաթողիկոսի թոյլ և վեհերոտ վարչութիւնը, որ անկարող էր զսպել միաբանութեան մէջ արմատացած բիրտ հակառակութիւնը և հաստատել բարեկարգութիւնն ու ստորագրելութեան պարտաճանաչութիւն: Առաջին անգամ Յովհաննէսին էր վիճակուած միաբանութիւնը կարգի և ստորագրելութեան պարտաճանաչութեան հրաւիրելու: Բնասարարիա հիտացած Ներսէսը, ոչ միայն անդիտանում էր Յովհաննէսի իշխանութիւնը, այլ ըստպաւնալիք ևս էր անում և քաջալերում միա-

բանութեան մէջ ըմբոստութեան հոգին: Այս հանգամանքի հետեանքն էր հնութեանց յայտնի դէպքը: Սակայն Յովհաննէս կաթողիկոս Կարբեցի այս աննպաստ պայմաններում ևս, չընայելով իւր համարեա 80 ամեայ զառամեալ հասակին, ամենայն տոկունութեամբ աշխատում էր վանքը բարեկարգութեան մէջ պահել և անսահման ներողամտութեամբ ու մեծ զգուշութեամբ տարաձայնութիւնների առաջը առնել:

Պ. Ալեքսանդր Երիցեանի Ամենայն Հայոց կաթողիկոսները և կովկասի հայք մասն Բ. դրքի մէջ զբաժ է. «Յովհաննէս ութերորդ կաթողիկոս ամենայն Հայոց ծնեալ 1761 ամի ի 20 սեպտեմբերի. վախճանեցաւ ի 1842 ամի 26 մարտի: Պ. Երիցեանի նոյն դրքում մէջ բերուած Յովսէփ վարդապետ Վ. հապետեանի գրուածքից երևում է, որ Կարբեցին ծնուել է 1762 թուին. ուրեմն Յովհաննէս կաթողիկոս վախճանել է ըստ պ. Երիցեանի՝ 81 տարեկան և ըստ Յովսէփ վարդապետի 80 տարեկան հասակում: Ինքն Յովհաննէս Կարբեցին 1802 թուին իւր աղգարանութիւնը կազմելիս՝ տտում է, որ ինքն էր այդ ժամանակ մօտ 45 տարեկան, ուրեմն ծնուած մօտ 1757 թուին, ուրեմն և վախճանուելիս էր 85 տարեկան: Յովհաննէս Կարբեցի չէ յայտնում թէ որ թուին է ծնուել, այլ տտում է. «Հայր մեր Ուղորդու ևս փախստական լինի յերկրն վրաց ի Տփլիս, յաւուրս մանկաժողով հրամանին Նազրի և բնակեալ անդ ամս քսան . . . և ծնանի ուստերս և դստերս անդանօր և ի վերադառնալն ի Տփլիսայ կրկին յԵրեան յետ իբրե քսան ամաց՝ ծնանիմ» և ես, որ եմ իբր ԽԵ ամաց այժմ: Բայց երբ է եղել մանկաժողովը, որից 20 տարի յետոյ ծնուել է Յովհաննէս կաթողիկոսը:

Թամազ-Ղուլի խանը Նաղը-շահ անուամբ թաղաւորել է 1736 թուին: Մեղ յայտնի պատմիչների մէջ չը գտանք յատուկ մանկաժողով, միայն 1737 թուին Նաղիւր-շահի նախարարներից Մեհտի-Ղուլի խանը զանազան պատրուակով ժողովրդից նրանց ունեցած բոլոր ինքքը և հարստութիւնը յափշտակելու համար ծանր և անտանելի չարչարանքի է ենթարկում կանոն և չափահաս պատանիներին, իմանալու

Համար թէ թաքցրած բան էլ չէ մնացել: Հուսկ ուրեմն փոքրահասակ տղաներին և մանուկներին է ենթարկուած նոյն տանջանքին: Եթէ այդ համարենք մանկաժողովը, որ տեղի է ունեցել 1737 թուին և վերան աւելացներ Կարբեցու հօր 20 ամեայ պանդխտութիւնը Տիկխում, յետոյ վերադարձն Երևան և Կարբեցու ծնունդը, այն ժամանակ յիրաւի կառաններ 1757 թիւը, որ ըստ ամենայնի համեմատ կըզայ Կարբեցու ցուցմանը, թէ 1802 թուին ազգաբանութիւնը գրելիս՝ նա 45 տարեկան էր, ուրեմն ծնուած է 1757 թուին:

Այս ներածութիւնը արինք իսկապէս իրբեւ նախընթաց ծանօթութիւն Յովհաննէս կաթողիկոս Կարբեցու մասին և իրբեւ յատճաբան նրա կազմած իւր ազգաբանութեան: Այդ ազգաբանութեան բնագիրը գրուած 1809 թուին կապտաղոյն թղթի վերայ, որ Երևանցի պ. Վասիլ Եզիազարեանը սիրայօժար կամբով տուեց մեզ 1887 թուին, իսկ մենք արտադրելուց յետոյ մեծ շնորհակալութեամբ յետ դարձրինք բնագիրը:

Այս ազգաբանութիւնը կազմելիս Կարբեցին նպատակ է ունեցել իւր տոհմին իշխանական ծագումն տալ: Նոյն ոգւով տողորուած են եղել մարդիկ ամեն ժամանակի և այդ ձգտման ապացոյցներն են այսօր Արշակունի, Բաղրատունի, Մամիկոնեան, Կամսարական, Հայկազունի և չն. մեծահայրն տոհմանունները:

Յովհաննէս Կարբեցին իւր ազգաբանութիւնը կազմելիս աղբիւր է ունեցել ծերերի աւանդածը և Զաքարիա սարկաւազի պատմութիւնը: Նա իւր տոհմի գլուխը դնում է ոմն Ղազար կամ Ղազար—բէկին, համարելով նրան Կախեթու Բաղրատունի Աւան թագաւորի թոռն և Վրացական յորջորջմամբ Ղազար—բէկին անուանում է Ղազարէ—միրզա: Միրզա տիտղոսը պարսկական սովորութեան յատուկ անունից առաջ գրուած նշանակում է զրազէտ, քաղաքական աստիճանաւոր, զոր օրինակ միրզա—միրզա—խան, միրզա—Մեղքոն—խան և չն. իսկ յատուկ անունից յետոյ գրուած՝ նշանակում է արքայազն իշխան, զորօրինակ Աբաս—միրզա և չն: Յովհաննէս Կարբեցին իւր տոհմագլուխ Ղազարէի արքայազն իշխան լինե-

լը կամենալով ակնարկել՝ նրան անուանում է Ղազարէ—Միրզա: Միրզա տիտղոսը անունից յետոյ գնելով:

Յովհաննէս Կարբեցին իւր ազգաբանութիւնը հաւատարմացնելու համար համառօտում է Զաքարիա սարկաւազի պատմութիւնը (հատ. Գ. գլ. ԺԶ.) : Գէորգի մասունքից մի մասը Յովհաննէսիցից Վրացական տանելու և վերջապէս Կաթարէթում կամ Զխարում ամփոփելու մասին:

Ահա այդ պատմութիւնը.

Վրաց Դավթօ թագաւորի Բեթօ որդին հիւանդանում է զոթութեան ակտով: Թագաւորին պատմելով որ Կարբեց զաւառի Յովհաննէսիցիցն է ամփոփուած ս. Գէորգի մասունքը, և ս. Գէորգի բարեխօսութեան ապաւինող այնտեղ ուխտի գնացած ուրուհներն ու զոթիները բժշկութիւն են գտնում, խորհուրդ են տալիս որ թագաւորը իւր հիւանդ որդուն էլ ուղարկի այնտեղ: Թագուհին չէ կամենում բաժանուել իւր որդուց և չէ թոյլ տալիս՝ որ նա Յովհաննէսից գնայ: Թագաւորը մարդիկ է ուղարկում ս. Գէորգի մասունքը իւր մօտ բերելու, սակայն Յովհաննէսիցիցի տաճարից Յովհաննէս կախկապուն ու Կարբեց իշխանները չեն տալիս ս. մասունքը: Այն ժամանակ թագաւորը պարտաւորուած 12 իշխանազն պատանիներ պատանդ է ուղարկում Կարբի: Հայք հողեօրականների և աշխարհականների՝ ձեռքով ս. մասունքից մի մասն ուղարկում են Վրաստան, սակայն մինչև Քիֆլիզ հասնելը, մեռնում է թագաւորի հիւանդ որդին, թագաւորը ս. մասունքը տանող հողեօրականներին ձաղկելով յետ է դարձնում, իսկ ս. մասունքը ամփոփում է Կաթարէթում կամ Զխարում: Կարբու հայքն էլ վրացի ակնուական պատանդներին են բանդարկում: Զաքարիա սարկաւազը որ իւր տոհմն էլ այդ իշխանազն պատանդներից սիրած է համարում՝ դնում է պատանդների անուանական ցուցակը համառօտ ակնկալութիւններով: Նրա ասելով՝ 12 ազնուական պատանդներից երկուսը փախան իրանց աշխարհը, մէկը մեռաւ Յովհաննէսիցիցում, մէկը բանդից փախաւ, մէկն էլ դնաց Յունաց աշխարհը, իսկ մնացած եօթն պատանդներից՝

1, Թէինը քնաց Յովհաննապանքում, որից սերունդին Թէինենք.

2, Ազիպէն գնաց Եղուարդ, որից սերունդին Ազիպէինենք.

3, Մոցան Քանաքեռ, որից Մոծակենք.

4, Խաչոն Մոզնի, որից Խաչիկենք.

5, Ստեփանը Բիւրական՝ որի Բարաջան որդուց Բարաջանենք.

6, Շալովէն Ղազարաւան (Ղազրվան, Փարբի) որի Բարա որդուց Բարենք.

7, Ղազոն Քանաքեռ, որից Ղազոնք և ինքն Ջաքարիա սարկաւազը.

Ջաքարիա սարկաւազի առաջ բերած ցուցակի մէջ մենք չենք տեսնում Ղազարէ,—միբղայի անունը, որին որպէս արքայային իշխանի՝ Կարբեցին դնում է պատանդների զլխաւոր: Կարբեցու համար որպէս հիմք իւր տոհմապետների վերաբերութեամբ, մնում են ծերերի բերանացի պատմութիւնները և իւր առաջ բերածը «վկայում ենք» ի Քարթլիսցիսովբայ պատմութեանց արքայիցն և քաղաքականացն Վրաց 1520 թ. Փրիչին և Վրաց 208 :

Կարբեցու տաճին համեմատ վրացի ազնուական պատանդների Կարբի գալը տեղի է ունեցել 1520 թուին: Յովհաննէս Կարբեցին, որի հայրն էր Ուղուրլու, հինգերորդ սերունդին է Ղազարէ Միբղայի, եթէ Կարբեցու ծնունդն էլ համարենք 1757—61, ուրեմն 237 տարուայ ընթացքում ուղղադիմ միմիայն հինգ ծնունդ է դալիս: Բայց այս ազգաբանութիւնը համեմատելով ուրիշ նման ազգաբանութիւնների հետ՝ շատ էլ տարօրինակ չենք համարում:

Յովհաննէս Կարբեցու կազմած ազգաբանութիւնը երեք մասից է կազմուած, ա. Ջաքարիա սարկաւազի և ծերերի պատմութեան համառոտութիւնը ս. Վէորդի մասունքի Վրաստան տարուելու և վրացի ազնուական պատանդների Կարբի գալու մասին, բ. Վկայութիւն Վրաց պատմութիւնից, որին կից և իւր ազգաբանութիւնը և գ. Կարբեցու հայրական կալքի ու դոքի մասին տեղեկութիւններ և հարեանցի յիշատակութիւն Նազիր-շահի և Լեկկիների աւերածութիւնների մասին:

Թէև Կարբեցու մեր ձեռքին եղած ազգաբանութեան երկրորդ վիճից յետոյ դրուած

է չորրորդ, որով կարծուում է թէ երրորդ գլուխը չբկայ, բայց շարադրութեան կարգին նայելով անկասկած է, որ ազգաբանութիւնը ամբողջ է, և միայն դրչի սխալ է երրորդ գլուխ դրուելու տեղ չորրորդ դրուած լինելը:

Չբկամեցանք ազգաբանութիւնը խճողել ծանօթութիւններով, այլ ինչ որ հարկաւոր համարեցինք՝ դրինք այս նախաբանիս մէջ:

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

Վասն մարմնոյն սրբոյ Գէորգեայ՝ որ բերեալ ի Գամրաց աշխարհէն ի Յովհաննապանք, և յետոյ տարեալ եղև ի վրաց տուն, և վասն տան և երկու պատանդացն, որք բնակեցան ի Կարբի գիւղաքաղաք, և յայլ տեղիս՝ ժողովեալ ի Յովհաննէս վարդապետէ Կարբեցու, որ էր սերեալ և յառաջացեալ ի ցեղէ միոյ ի նոցանէ երկոտասան թաւադացն և ազնուացըն պատանդաց, ի լրոյ արժանահաւատ ծերունեաց և այլոց՝ յամի տեառն 1802 ի Տփլիս:

Ի պատմութենէ Ջաքարիայի եւ այլ մեծահաւատ ծերունեաց.

Մեծն Ներսէս բերեալ զմարմին սրբոյն Գէորգեայ, հանգուցանէ ի Յովհաննապանք, յետ բազում ժամանակաց մնալոյ անդ՝ անկանի նահանգն Կարբեց ընդ իշխանութեամբ Վրաց, յորում ժամանակի թագաւորէր ի Վիրս Դաւիթ անուն արքայ և որդի նորին Բէժան, որդի արքայիս պատահեալ ցաւոց ուրկութեան, առաքեն առ իշխանն Կարբոյ խորհրդաւորութեամբ հմուտ բժշկաց և կամ մեծամեծացն և խնդրեն յղել զմարմին սրբոյն Գէորգեայ, զի եկեալ բժշկեսցէ զորդի արքային ի ցաւոց անտի, որ անբժշկելին էր եղեալ ամենայն բժշկական ճարտարութեանց. բայց իշխանն հղօրք Կարբեց ոչ առնուն յանձն զայն հրաման արքայի այլ դարձուցանելով զպատասխանն, եթէ կամի արքայ առողջանալ, զորդի իւր յղեսցէ աստ առ ի հնազանդիլ սրբոյն Գէորգեայ՝ առ որ խոնարհի արքայ յղել զորդին իւր մահճօք կամ պատգարակօք, բայց մայրն նեղեալ ի զթոյն՝ ոչ յօժարե զորդին իւր հեռացուցանել յինքենէ. յետոյ ստիպեալ արքային Դաւթի վասն սիրոյ որդւոյն իւրոյ յղեաց զազգատոհմն իւր հանդերձ մետասան թաւադին և ազնուականիս պատանդ վասն սրբոյ մարմնոյն առ իշխանն Կարբեց, և զազգատոհմն իւր սերեալ էր ի Լեօն միբղայէ, որ էր արքայն Կախէթու. ի գալ պատանդացն՝ ապա թէ յօժարեալ Կարբեցի իշխանաւորաց տան զսուրբ մարմինն քանի մի արեղայիւք իշխանօք և քահանայիւք տանել ի Տփլիս: Ի ժամանկն սուրբ մարմնոյն ի Ծառ աղբիւր՝ կամ ի Կումիս՝ մեռանի որդի արքային, Լաւ համարին սպասաւորք սուրբ մարմնոյն վարդապետք

և իշխանք վերադարձուցանել անդրէն յետս զմարմինն ցանկալի ալ ոչ թողացուցանեն ինդրաւէն նորին, եկեալքն յարքայէն վրաց, և հարկեն ևս տանել ի քաղաք զմարմինն սքանչելագործ, մինչև եկեալ հասցէ արքայն, որ էր յայնժամ արտաքոյ քան ըղքաղաքն, Եկեալ արքայն տեսանէ զորդին մեռեալ, որոյ խոշտագնեալ զսպասաւորսն սուրբ մարմնոյն ըղհոգեւորականն և զաշխարհականն եկեալսն ի Կարբուղ արտաքսէ զնոսա յերկրէ իւրմէ իրրեւ զմահապարտս որդւոյ իւրոյ և յափշտակեալ զսուրբ մարմինն որպէս վնասապարտ, յիս ժամանակի առաքէ յերկիրն Գուգարաց ի Կուծարէթ որ այժմ Զխարասի և անդ հանգուցանեն ի մեծաշէն եկեղեցին՝ որ է շինեալ սրբատաշ քարամբք ուր և կայ մինչև ցայսօր ժամանակի, Զայսքանս վարդապետ ոմն միտրան սրբոյ Էջմիածնի ժողովեալ էր ի պատմութեանցն կաղ Զաքարիայի, և այլոց գրեանց և պատմարանից յաճախ ընթերցելով զպատմագիրքսն, զոր առեալ մեր եղաք ասու։

Պատանդքն երկոտասան մնացեալք անտէն ի Կարբի, յանկանիլ ժամանակաց հինգն ի նոցանէ փախըստական անկանին յերկիրն իւրեանց ի վրացտուն, տեսեալ զայն Կարբեցւոյ կասկած առնեն եօթմանցն զի մի և նոքա փախչին, վասն որոյ զմինն ի նոցանէ ընակեցուցին ի Մօզին, զմիւսն ի Ղազարաւան, որ է Ղազրաւան, զերկրորդն ի Բիւրական, չորրորդն ի Եղեղարդ, և հինգերորդն ի Քանաքեռ, իսկ զերկու տունսն, որոց մինն կոչիւր Ղազարէ միրզայ և յետոյ կոչեցաւ Ղազար—բէկ կամ Ղազար—բէկ՝ որ է նախնին մեր յորմէ սիրեալքս անուանեցաք յանուն նախնոյն մերոյ՝ ի վրաց Ղազարէ միրզեանք և ըստ Հայոց՝ Ղազար—բէկէնք կամ Ղազար—բէկեանք, և միւսն, որոյ անունն ոչ էր յայտ որոշակի, յորմէ յառաջացեալքն կոչին Բոյաղչոնք, Ըստ խընդորոյ նախնւոյն մերոյ Ղազար—բէկին, որ է Ղազարէ միրզայն, ընակեցուցին ի Կարբի առ իւրեանս, և զայս վասն այնորիկ զի որովհետեւ նախնին Ղազար միրզէն էր ի ցեղէ և ի զարմէ փառաւոր և մեծահամբաւ առն Լէօն միրզային Բագրատունւոյ, որ էր աղգական արքային վրաց ի պատիւ երեսաց նորին և վասն պաշտօնատարութեան և միութարութեան Ղազար միրզային ոչ երթալ և ընակիլ այլուր, այլ պահեն ի Կարբի, Այլ զայսցանէ ունիմք խօսիլ ի յառաջիկայ բանսդ զԼուիս երկրորդ։

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ղկայութիւնք ի քրթիս Յիսուքիքայ պատմութեանց արքայիցն եւ քաղաքականացն վրաց, 1520 թուին Փրկչ. եւ վրաց 208:

Արդ՝ թողեալ մեր զվեցիցն պատմութիւն և

որպիսութիւն պատանդացն, և սկսեցուք ի նախնոյն մերոյ Ղազարէ միրզայէն։

Արդ՝ ծերունի իշխանքն Կարբուղ և նախնիքն մեր ըստ պատանեկութեան ժամանակին մերոյ պատմեցին թէ Ղազար բէկ նախնին մեր, որ էր մի երկու տասան պատանդացն, զոր յիշեցաք ի վերն, էր ի ցեղէ և ի զարմէ Լէօն արքային վրաց Վախէթու Բագրատունւոյ և թոռնորին, որոյ անուն նորին կոչիւր Ղազարէ—միրզայ, յետոյ ի գալն նորա ի Հայաստան՝ անուանեցաւ Ղազար—բէկ ըստ յարմարութեան լեզուի Հայոց։ Արդ թէ զորպէս է սոյն Ղազարէ—միրզայն թոռն Լէօն արքային Բագրատունւոյ՝ ասացից, քանզի արքայն Լէօն էառ ի կնութիւն իւր զգուստոր Մամիա Գուրգէլի զԹիւրքմեն կոչեցեալն և ծնանի ի նմանէ զորդի մի Աղէքսանդր անուն և զկնի նորին ծնանի և զորդի մի Եւսէ անուն, զկնի միրզոյի հաճութեամբ կնոջն իւրոյ բաժանի ի յամուսնոյն իւրոյ և ամուսինն այն առնու զերկուսին զորդիս իւր զԱղէքսանդր և զԵւսէ և գնայ ի լեւոն մի և շինէ անդ զվայելուչ Հանս, որոյ անունն կոչի Դուանթայ և ընակի ի միջի նորին երկրորդմբք որդւոյք, Եւ արքայն Լէօն առնու ի կնութիւն իւր ըղգուստոր Շամխալին և ծնանի ի նմանէ զչորեսին որդիս այս զԳորգի, Զէլիմիրզայ, զՎախտանկ և զԽոսրով, որ լի աւուրք ծերացեալ մեռանի և տիրեն զերկիրն Վախէթու Էլիմիրզայն, Վախտանգն և Խոսրովն համամարքն, իսկ մին ի սոցունց, որ էր մեծ եղբայր Գորգին նախ քան զհայրն մեռանի ի պատերազմունս ձեռամբ պարսից զօրաց, Որովհետեւ զքոյրն սորա զԳարեջանն առեալ էր Սիմէօն արքայն Տփիսիսու, Այս Սիմէօն արքայն ունէր դաւ ընդ պարս, որովհետեւ եկեալ և յափշտակեալ էին զերկիրն Սիմէօն արքային զՔարթլ, վասն որոյ խընդրեաց ի յաներէն իւրմէ այսինքն ի Լէօն արքայէ զօգնութիւն զօրաց, Եւ ինքն Լէօն ոչ կամեցաւ ինքնին գնալ, այլ զորդի իւր Գորգին առաքեաց զօրօք, որ գնացեալ նորա անդ ի պատերազմունս սպանեն զնա պարսիկք, որպէս ի վերն ասացաք, Ի սոյն միջոցի Գաւրթ—խան կոչեցեալն, որ էր եղբայր Սիմէօն արքային, գնացեալ էր ի պարս ուրացեալ զքրիստոնէական հաւատն և որդեգիր եղեալ բռնաւորին պարսից, Աստանօր զօրաժողով լիալ՝ առնու զզօրս մեծամեծս և գայ ի վերայ Տփիսիսու և առնու զիշխանութիւն նորին, և տիրէ բոլոր նահանգին այնմիկ և զեղբայր իւր զՍիմէօն—խանն ի փախուստ դարձուցանէ, վասն որոյ անդրանիկ որդի Լէօն արքային Աղէքսանդր ձեռնառութեամբ սոյն յիշեալ Գաւրթ—խանիս զօրաժողով լինի և յարձակի ի վերայ եղբարց իւրոց, և սպանանէ ի պատերազմի զերիս եղբարս իւր Էլիմիրզայն զՎախտանկ և զԽոսրով, և տիրէ նա ի վերայ երկրին Վախէթու և մնայ մի փոքր տղայ Էլիմիրզա—բէկ, զորոյ անուն նորին կոչիւր Ղազարէ—միրզայ, զոր

Հաւատարմիք արք փախուցանեն զնա գաղտնաբար և տանեն առ Համխալ Հաւն իւր, որովհետեւ թոռն էր դստեր նորին և անդանօր զարգանայ և Հասանի ի չափ Հասակի, զկնի անցանելոյ միջոցի զօրանայ Սիւմէօն արքայն և գայ տիրէ ի վերայ Տփլիսիսու և Ղրաւիթ—խանն նուաճեալ վանէ: Իսկ որովհետեւ կին Սիւմէօն արքային հօրաքոյր էր Լազարէ—միրզային, ապաւինի սոյն Լազարէ միրզային, հօրաքեռուն իւրոյ և գայ ի Տփլիսիս և անդ ամուսնանայ, ի սոյն միջոցի վերստին բռնանայ Գաւութ—խանն և առնու գծիկսն, և մնայ Լազարէ—միրզայն ընդ ձեռամբ Գաւութ—խանին: Յետ ժամանակաց որդին Գաւութ խանի անկանի յանողջանալի հիւանդութիւնս, զոր ճարտար բժիշկք ոչ կարենան բժշկել, և ի տարակուսի լեալ սոյն Գաւութ—խանս յաղաղս որդւոյ իւրոյ անողջութեան՝ արք ոմանք ջերմեռանդք գեկուցանեն Գաւութ—խանին զօրանչեւեացն և զհրաշիցն սրբոյն Գէորգեայ մասին, զոր բերեալ էր մեծին ներսիսի հայրապետին մերոյ ի Գամրաց աշխարհէն ի Կարբի գիւղաքաղաքն հայոց, թէ նովաւ կարէ բժշկել որդին քո, և զի էր նոյն Կարբի գիւղաքաղաքն յայնժամ ընդ իշխանութեամբ Գաւութ խանին, վասն որոյ գրեաց անդ զի բերցեն զմասն սրբոյն Գէորգեայ ի բժշկութիւն որդւոյ իւրոյ, Իսկ իշխանքն նոյն Կարբւոյ գիւղաքաղաքի ոչ առնուին բանից Գաւութ—խանին և ոչ տան տանել զմասն սրբոյն Գէորգեայ, զի թէպէտ այս Գաւութ—խանս ոչ էր այնքան ջերմեռանդն առ սուրբն Գէորգ, ըստ որում ուրացեալ էր, սակայն վասն նախանձու զերկոտասան թաւաղաց և ագնուաղարմ տոհմականաց, յորոց երկնչիւր զի խոշտանգեցին զինքն, զայստսիկ առաքեաց պատանդս ի Կարբի, զի առաքեսցեն զնըշխար սրբոյն Գէորգեայ, յորոց երկոտասանից մի էր Լազարէ միրզայն, ընդ որում Սիւմէօն—խանի կնոջ որդի էր, մի գուցէ զհաւատարմութիւնս արասցէ Սիւմէօն—խանին զբանս ինչ ծանուցանելով նմա կամ գրութեամբ և կամ այլ իմն կերպիւ և մանաւանդ ի յուսատրելոյ Ալէքսանդր արքային Կախէթու, որ էր հօրեղբայր նորին, այսոքիւք պատճառանօք կոչոյս յերկրէ իւրմէ առաքելով զնա պատանդ:

Ա. Լազարէ—միրզայ թոռն Լէօն արքային ի գալն ի Հայաստան յետ միջոցի ծնանի որդի մի Խաչատուր որ զնմանութիւն հօրն բերեալ յինքեան և երեւելի գտեալ, կոչեցաւ յարգական անուամբ Խաչատուր—բէկ, և եղև անուանի յոյժ առ ամենեւեան առ հեռաւորս և առ մերձաւորս թէ՛ ըստ վայելչութեան բարեգիր կազմուածոյն և հասակին, և թէ՛ ըստ քաղցրութեան բարուցն:

Բ. Խաչատուր—բէկ ծնաւ որդի մի Յակոբ անուն որ և սա զօրաւոր գտեալ բանիւք և արդեամբք անուանեցաւ յամենից պարոն Յակոբ յարգական անուամբ:

Գ. Յակոբ որդի Խաչատուր—բէկի ծնաւ զերիս

որդիս Մաղաք Յօր, և տէր—Սարգիս, որոց ծնունդք և սերունդք գտանին յայլ և այլ կողմանս ցարդ ըստ աւանդութեան նախնեաց մերոց. այսինքն, Յօրն՝ յԵլլադա՝ այնէ Ռուսէլի, և տէր Սարգիսն ի Զմիւռին, իսկ վասն Յօրայ ունիմք խօսել յառաջիկայ բանսդ:

Դ. Մաղաք անդրանիկ որդի Յակոբայ ծնանի զչորեքսին որդիս Ուղուրլու, Գասպար, Մեղքոն և Բաղդասար, և եօթն դստերս:

Ե. Ուղուրլու անդրանիկ որդի Մաղաքայ ծնաւ զչորս որդիս Մաղաք, Խաչատուր, Յովհաննէս և Գէորգ, և երկու դստերս:

Զ. Գասպար որդի Մաղաքայ ամուսնացեալ ըստ աշխարհի մեռանի անորդի:

Է. Մեղքոն երկրորդ որդի Մաղաքայ ամուսնացեալ ըստ աշխարհի ծնանի երկուս որդիս Մարտիրոս և Աղաբէկ: Մարտիրոսն ամուսնացեալ ըստ աշխարհի ծնանի երկուս որդիս Մեղքոն և Գասպար, Աղաբէկն ևս ամուսնանայ ըստ աշխարհի և մեռանի անորդի:

Ը. Մաղաք անդրանիկ որդին Ուղուրլուի ծնաւ որդի մի և կոչեցաւ անուն նախահօրն Ուղուրլու և դուստր մի ևս:

Թ. Խաչատուր երկրորդ որդի Ուղուրլուի ամուսնացեալ ընդ քեռն Նփրեմայ արքեպիսկոպոսին նուիրակին և առաջնորդին երկրին Ռուսաց, որ և սա եղև քահանայ Աստուծոյ բարձրելոյ և ծնաւ ուստերք և դստերք, յորոց մնացեալ է ուստր մի Յովհաննէս և դուստր մի ևս:

Ժ. Յովհաննէս երրորդ որդի Ուղուրլուի մնացեալ յաշխարհէ և զհետ կրօնաւորական կարգի չոգեալ՝ միաբանեցաւ ի Սուրբ Էջմիածին, որ է պատմող բանիցս:

ԺԱ. Գէորգ՝ չորրորդ որդի Ուղուրլուի ծնաւ ուստերս և դստերս՝ յորոց մնացեալ է ուստերք Յովակիմ և Գրիգոր և դուստր մի ևս: Արպէս ցուցանի սոյն վերոգրեալսն աղգաբանութեան ծառոյն նուամրայով:

ԳԼՈՒԽ 2ՈՐՐՈՐԴ

Յաղազս հարկաւոր թղթոց մերոց՝ որք կային մինչև ի ժամանակս Յօրայ, զոր տեսեալ էին ծերունի իշխանքն Կարբւոյ եւ մանաւանդ ծերունի ոմն, որոյ անունն կոչէր Ղոնճոնց Նիկողայոս, զոր եւ սա առաւելապէս քաջ տեղեակ է:

Արդ կարեւոր համարիմ՝ և դայս ևս ծանուցանել յետագայիդ իմոյ, զի պատմութիւնք նախնեաց մերոց՝ բաց ի Զաքարիա պատմաբանէ գտանէին և աւանդութեամբ նախնեաց մերոց՝ ի գիր արձանացեալք հայերէն և վրացերէն, մինչև ցՅօր, սկսեալ

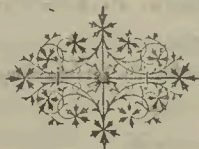
ի Լէօն միրզայէն և այսր, որ սոյն Յօրս էր թողն
Խաչատուր—բէկին որդւոյ Լազարէ—միրզային: Եւ
ևս գտանէին և թուղթք պիտանիք ամենայն կալուա-
ծոց մերոց, որք կոչին հուճէթք կամ զապալաք
ընդ վերոյ յիշատակեալ թղթոց, սակայն մնացին
այն ամենայն ի ձեռս Յօրայ, քանզի յաջողակ գըտ-
եալ սորա յոյժ քան զեղբարս իւր, և զօրաւոր ի
դրան օսմանեան տէրութեան, որք տիրապետեալ էին
յայնժամ զերկիրն մեր, առ ինքն ունէր զամենայն
թուղթսն հարկաւորք, իբրև գիպուածով իւր պա-
տահեցաւ նմա տուգանել ի դրանէ օսմանցւոց և
տարապարտ մեռանել և յաւարի առնուլ ամենայն
ընչից նոցին, կորեան և այնքիկ բազում իրաց պի-
տանիք և կարևոր թուղթք ընդ կորնչիլ ընչից նո-
րին, որպէս պատմէին իշխանք ծերունիք Կարբւոյ, և
մանաւանդ Ղոնջոնց Նիկողայոսն, որ տեսեալ էր
իսկ աչօք զթուղթսն և ընթերցեալ բազմիցս, որ
և սոյն Ղոնջի Նիկողայոսն էր ամաց հարկերից,
մանաւանդ զի և պատմէր թէ քանի աղմուկ և խը-
ռովութիւն իցէ յառաջացեալ վասն այսր ի մէջ
եղբարցն Յօրայ, քանզի եղբարք սորին Մաղաք և
տէր Սարգիս չեն կամեցեալ, զի այնքիկ թուղթք
մնայցեն ի ձեռս Յօրայ, այլ և Յօր չզօրագոյն գը-
տեալ՝ բռնի յափշտակեալ է զայնս ի ձեռաց նոցին
օժանդակութեամբ օսմանեան բռնաւորացն, և զի
տկար գտեալ Մաղաքայ և տէր Սարգիս հուսկ յե-
տոյ բազում կազից և կռուոյ թողեալ են յակա-
մայ կամս ի ձեռս նորին, և ի յենթարկելն նորին
զանազան փորձանաց ի նոցին իսկ օսմանցւոց և ի
մեռանելն կորեան և անհետ եղեն և այնքիկ, որ
պատմեցաւ: Եւ այսպէս բարձաւ ի մէջ յիշատա-
կութիւն նախնեաց և ծանօթութիւն սեպհական
կալուածոց նոցին, որք կային թէ՛ ի Կարբի և թէ՛
ի վրացտուն: Եւ թէպէտ մնացին սակաւ ինչ նշմա-
րանք թղթոց ի ձեռս Մաղաքայ նախահօր մերոյ,
այլ սակայն գալ նազրին յաշխարհս մեր և առնուլ
պատերազմաւ զերկիր մեր զՀայաստան ի ձեռաց օս-
մանցւոց և վանել անտի զնոսին իսկ զօսմանցիս, և
ի լինելն զանազան և ծանր հարկապահանջութեանց
ի բնակչաց երկրին, որ արպապ կոչի ռամկօրէն և
մանաւանդ ի ժողովել նազրին զտղայս և զաղջկու-
նըս Հայոց, յայնժամ բնակիչք երկրին Երևանայ և
մանաւանդ Կարբեցիք ցան և ցիր լինին յայլ և այլ
կողմանս աշխարհաց, և երկիրն իսպառ ամայնայ ի
բնակչաց և քաղաք և գիւղք և աւանք քանդին և
աւերին և այգիք և անդաստանք կեր և կուր լինին
երիվարաց զօրաց և սմբակակոխ կորնչին, և տունք
և ապարանք և հոյակապ եկեղեցիք և այլ հաստա-
կառոյց և չքնաղագեղ շինուածք բոլորովն քանդեն
և եղծանեն, մանաւանդ Կարբւոյ գիւղաքաղաքի, որ
իբրև զգրախոս իմն զարդարեալ և վայելչացեալ էր,
և այսպէս բարձրավայելուչ երկիրն Հայաստան խրթ-
նացեալ ի զարթուց և ի շինուածոց, ևս և առաւել

դատարկացեալ ի բնակչաց, սղալի լինի տեսողաց և
ողորալի, և ուր գտանին այժմ Երևանցիք և Կարբե-
ցիք և այլ արևելցիք, գոգցես յայսմ ժամանակի
գնացեալ են անդ: Եւ եթէ մնացին և փոքր ինչ վա-
յելչութիւնք երկրին, զայն ևս ի սատակել նազրին,
ազգք զեկաց (որք և լեզգիք կոչին) հետզհետէ ա-
ւերեալ ոչընչացեալ են որպէս և մինչև ի ժամանա-
կըս մեր ևս տակաւին կային քանդէին և գերէին
զմնացեալսն: Յայսպիսի աղմկեալ ժամանակի Մա-
ղաք հաւն մեր զպէսպէս տառապանս և զվիշտս կը-
րեալ ի պարսից և ի զեկաց և ծանր ծանր տուգա-
նաց և հարկաց ենթարկեալ առեալ զկին փախստա-
կան լինի յամուր տեղիս երկիրն հանդերձ զստերըք
իւրովք յահէ մանկածողով հրամանէ նազրին, և
հուսկ ամենայնի սպանանի ի լեզգեաց՝ ի Կարբի
յայգեստանս նորին, գոլով ծեր և ոչ կարելով ընդ
այլ ընկերացն իւրոց զփախուստ առնուլ այլուր, իսկ
կին սորին, որ էր դուստր փառաւոր իշխանին Մի-
րաքայ, կրեալ զբազում վիշտս ընդ առն իւրոյ,
յետ ամենայնի գնացեալ ի Գանաքեռ, վախճանի
անդէն առ զստերն իւրոյ Եղիսաբէթի, և այսպէս
իսպառ անհետ լինի յիշատակութիւնք նախնեաց
մերոց և նշմարանք թղթոց և զարալայից մերոց, բայց
որպէս աւանդութեամբ նախնեաց և ծերունեաց և
մանաւանդ ըստ պատմելոյ և վկայելոյ գրութեանց
պատմութիւնից ի լրոյ առեալ գրեցի աստէն զժը-
նընդարանութիւն Լեւոն—միրզային և թողին սորին
Լազարէ—միրզային հասուցեալ մինչև ցվերջին
ծնունդս նոցին, այսպէս ոչ դանդաղիմ յիշատակել
աստէն և զնական կալուածս, զայգիս, զանդաս-
տանս և զջրաղացս զպանդոկս և զայլ սեփական կա-
լուածս մեր, որք են ի Կարբի և ի վրացտուն որ-
չափ լուեալ եմ և գիտեմ ի հօրեղբարցէ իմոց և
այլ ծերունեաց, Արդ մեր բնական կալուածքն ի Կար-
բի են այսոքիկ, մէկ մեծ պանդոկ որէ քարուան-
սարայ, երեք այգի մեծ Կարբւոյ, երկու այգի ևս
գաշտափայրի նորին, բայց աւեր այժմ, տեղիքն մի-
այն կան, նաև թէ ի գաշտափայրս և թէ՛ ի լերինս
Կարբւոյ ունիմք բազում մեծամեծ արտս հողոյ և
զագարակս ի ձորն Կարբւոյ որչափ ջրաղացք գոն,
մեր են ամենայն, նոյնպէս և Միրաքայ բոլոր կա-
լուածքն, որք յայտնիք են ամենից Կարբեցւոցներ-
կայ եղելոց, մեր են, քանզի սերունդք Միրաքայ ոչ
գոն, և դուստր սոյն այս Միրաքայ էր կին Մաղա-
քայ և մայր Աւղուրլու հօր մերոյ՝ որ լինի մեր տա-
տըն և այլ բազում արտք և շինուածք կար ի քաղա-
քաւ (°) և ի վրացտուն, որոց և զապալաք կային
մինչև ի ժամանակս հաւուն մերոյ Մաղաքայ և Յօ-
րայ, զոր տեսեալ էին ծերունի իշխանքն Կարբւոյ և
ծերունի Ղոնջոնց Նիկողայոսն իւրով աչօք և ընթեր-
ցեալ, բայց կորեան ամենեքեան, որպէս պատմեցաք
լիապէս ի վերդ հանդերձ պատճառանօքն:

Արդ՝ ըստ որում ես այժմ ի Տփլիս քաղա-

քիս ընդ բոլոր միաբանիցն Սրբոյ Լճմիածնի պանտրիս-տացեալ, անհնարին իմն է մեզ զարդիս գնալ Նրեան՝ ի Վարբի և Վերահասութեամբ գրել զորոշ ինչ տեղեկութիւն զկալուածոց մերոց, բայց յորժամ ուղորմեսցի տէր Նրուսաղէմի և այց ինչ մեզ արասցէ վտարատելոյս և յերկիրն հայրենեաց մերոց կրկին զմեզ ժողովեսցէ, յայնժամ Աստուծով զամենայն կալուածս մեր յականէ յանուանէ տեղեկացեալ ի գիր եւմ արձանացուցանելոց հանդերձ որքանութեամբք, մեծութեամբք, լայնութեամբք և երկայնութեամբք նոցին, եթէ տէր ժամանակ տացէ երկար կենաց մերոց, Ընդ ժամանակն ընդ այնոսիկ, յորում աղմկեալ էր աշխարհն մեր պէսպէս խռովութեամբք և տառապակրութեամբք ի բռնաւորէն նազըր—շահի, որ է Թահմազ-ղուլի-խանն, հայրն մեր Ուղղուրլու ևս փախստական լինի յերկիրն Վրաց ի Տփլիս հանդերձ Գասպար, Մելքոն և Բաղդասար եղբարք իւրովք հինգ ամբ յառաջ քան զմահ հօրն իւրոյ Մաղաքայ յաւուրս մանկաժողով հրամանին նազրի և բնակեալ անդ ամս քսան ամուսնանայ ընդ զստեր Զաքարիայ Հեղինար անուն և ծնանի որդիս և զստերս անդանօր, և ի վերագառնալն ի Տփլիսեաց կրկին յերեան յետ իրր քսան ամաց՝ ծնանիմ և ես, որ եմ իրր խե. ամաց, Այժմ զօրացեալ հօր մերում յանդ յերեան բարի անուամբ և յաջողութեամբ եղև երեւելի յոյժ՝ ի մէջ ազգի մերում և բնակչաց երկրին յանուն կոչեցաք մեք յետոյ Ուղղուրլեանք, որպէս և մինչև ցայժմ ի բոլոր բնակչաց երկրին ազգ մեր և ծնունդք կօչին և անուանին Ուղղուրլեանք. զայսքանս առ այժմ բաւ համարեալ կնքեմ զրանս:

Յ. Վ. Տէր Մովսիսեան

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

(ԹՈՒՂԻ ԽԻՐԻԹԱՐ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻՆ, ՈՐ ԳՈՇՆ ԿՈԶԻՐ.)

(Շարունակութիւն) *

Վասն այն և Յեսու նաւեայ 1 նախ 2 անցուցել 5 ընդ Յորդանան զժողովուրդն ի խորհուրդ մկրտութեան 4, և ապա թլփատէր ի Գաղզաղիա 5, և նախ Մովսէս յամպն և ի ծովն մկրտել էր 6 *, Ու այլ զհաց 7 պատարագին բաղարձ հրամանցին 8 առաքեալքն, վասն զի Գրիստոս զբաղարձն էառ և ասաց. Այս է մարմին իմ. զայս արարէք առ իմ յիշատակ 9 **, և աւր բաղարձակեցաք 10 էր, Եւ արդ որ խմորով վարեն՝ լուծիչ են կտակին Տեառն: զի բաղարձն աւրինակ էր 11 անապական մարմնոյն Գրիստոսի. զի խմոր թէպէտ և ի նոյն բնութենէ հացին է, սակայն բազմաւրեայ լինելով, քացախել 12՝ նշանակ ապականութեան է. զի մարմինն 13 Գրիստոսի բնութեամբ մեր է, բայց ծննդեամբ աւանատ է և անապական, Բաւական է վասն խմորոյն ասացեալքն յԱռաքելոյն 14 և յԱստուածաբանէ: Եւ ի Պետրոսէ առաքելոյ 15 հռոմանեցւոցն 16 բաղարձիւ աւանդեցաւ պատարագել. և Լուսաւորիչն

* Տես Արարես 1900 թ. համար ժԱ. եր. 562:

1. Նաւեան.
2. Օ. Լաւր.
3. տեղացեալ.
4. մկրտութեան.
5. եւ. զժողովուրդն ի Գաղզաղայ Բ. ի Գաղզաղայ.
6. մկրտել.
7. Այլ եւ ի հաց.
8. բաղարձ հրամանցին.
9. առ իմոյ յիշատակի.
10. բաղարձակեցաք.
11. է.
12. քացախել.
13. Ա. մարմին.
14. յԱռաքելոյ.
15. յառաքելոյ.
16. Ա. Հռոմայեցւոցն. Բ. Հռոմայեցւոցն.

* Ա. Կորնթ. ժԱ. 23:

** Մատթ. ԻԶ. 26 Մարկ. ԺԴ. 22 Դուկ. ԻԲ. 19:

մեր Գրիգորիոս ի հռոմեացոց¹ առեալ աւանդեաց
 ի հայս: ԼԶ ազգն հռոմայեցւոցն . . . 2. ազգն
 ճենաց բաղարջիւ պատարագեն: Ուսանիմք և ի Սե-
 ղեստիանասէ և . . . 3 հակաճառու-
 թենէ զիրս խմորոյն: Եւ Յոբնաղ . . . 4 երկու
 բնութեան⁵ դաւանող է: ըստ ժողովոյն Բաղկեդո-
 նի: սակայն յիւր պար . . . 6 յեթներորդ⁷
 ճառին գրել է: Թէ չէ պարտ խմոր և աղ գնել ի
 հաց պատարագին⁹: բայց Լեոնին¹⁰ հաստատել¹¹
 ժողովն Բաղկեդ. . . 12, զոր ասէ թէ պարտ է
 գնել խմոր: զի մանուկն աճէր՝ ասէ աւետարանիչն:
 Որք անգիտանան: զի Աստուած էր Բանն¹³ որ առ¹⁴
 մարմին: և ամենայն ինչ նմա հնարաւոր է: զի
 որպէս առանց սերման էր յղանալն և անապական
 աճումն¹⁵: Իսկ ջուրն պատճառ ունի ընդ արեա-
 նն¹⁶ ելանելն ի կողէն Տեառն: զոր բաժանեն¹⁷
 խառնեն յոյնք և այլք: Բայց գիտելի է: զի Տէր¹⁸
 զջուրն¹⁹ մկրտութեանն²⁰ անուանեաց: ասելով
 որդւոցն Ջերեթեա²¹: Կարէաք²² ըմպել զբաժակն
 իմ և զմկրտութիւնն իմ մկրտել^{*}: զոր հայք ա-
 մենայն և Եփրեմ ի խորհուրդ առնուն մկրտու-
 թեան²³, թէպէտ և ջուրն զմահն ցուցանէր և ա-
 րիւն զԱստուածութիւնն զկեանդանի²⁴: Ահա յայտ-
 նէ²⁵ երկու բնութիւնն միութեամբ: զի թէ ոչ էր
 միացեալ Աստուածութիւնն: միայն ջուր ելանէր:
 և ոչ արիւնն ընդ նմին²⁶, որպէս ի նալ . . .

1. Ա. ի հռոմեացն Բ. ի հռոմայեցոցն, եւլն.
2. եւ.
3. Ա. ի Պարսումայ Բ. ի Պարսումա.
4. քպէս եւ.
5. բնութիւնն.
6. պարապումն.
7. է-րդ.
8. գրեալ է.
9. Ա. պատարագի.
10. Բ. գլեռնիկն.
11. հաստատելն.
12. Ա. Բաղկեդոնիկն. Բ. Բաղկեդոնի.
13. մարմինն.
14. կառ.
15. եր աճումն.
16. արեան.
17. ի բաժակին.
18. Տէրն.
19. զջուր կողիկն.
20. Ա. ի մկրտութիւն Բ. մկրտութեան.
21. Ջերեթեայ.
22. Կարէի.
23. մկրտութեանն.
24. զկեանդանի.
25. յայտ է.
26. ընդ նմա.

* Մատթ. Ի. 22. Մարկ. Ժ. 39:

. . . 1 մարմնոյն էր: և խռովեալ . . . խա-
 ղացուցանեալն² միացել աստուածութեանն: Այդ³
 ցոյցք և որ ինչ նման դոցին եր . . . 4 բնութեանն
 է: բայց հանդերձ բա . . . 5 միութեամբ: ըստ որում
 ասաց. Եւ ոչ որ ել յերկինս . . . 6 յերկնից որդի
 մարդոյ: որ էն յերկինս^{*}: Արդ, ոչ զմարմնոյն⁷
 ասէ յերկնից բերե . . . 8 ի մարմնի էր՝ ասաց
 զնոյն լինել յերկ⁹ . . . 9 զի ոչ ի Հաւրէ բա-
 ժանեցաւ . . . 10 և ոչ ի մարմնոյ՝ յերկինս գնա-
 լով. ամենայն ուստեք զմիութիւն տեսանեմք և ոչ
 շարայարութիւն . . . 11 տոմարին 12 Լեոնի և ժո-
 ղովոյն Բաղկեդոնի: Թովհանէս¹³ աւետարանիչն¹⁴
 գրէ. Արիւն Որդոյն Աստուծոյ սրբէ զմեզ յամենայն
 մեղաց^{**}: զի թէ բաժանեա զաստուածութիւնն ի
 մարմնոյն՝ արիւն մարդոյ սրբել ոչ կարէ: Աստուա-
 ծաբանն ասէ. Արիւն և չարչարանք լսելով մի ի
 վայր անկցիս անաստուածաբար. անաստուածութիւն
 ասէ զարիւնն լոկ մարդոյ համարեալ¹⁵: Արդ,
 տուաւ մեզ ջուրն ի մկրտութիւն: և արիւնն ի հա-
 ղորդութիւն: զոր և Քրիստոս ի բերոյ որթոյ ասաց
 չըմպել¹⁶: և որթն, որպէս մեկնէ Յոհան Ոսկե-
 բերանն¹⁷, զինի և ջուր բերէ¹⁸, և յանդիմանէ
 ասելով. Ո՛ւր են որ¹⁹ ի սուրբ խորհուրդն ջուր
 ի կիր առնուն: Թէպէտ յոյն լոկ ջրամատուցու-
 ցեն²⁰, բայց ի կիր առնուն զխառնուածն ցուցանէ:
 Ահա յայտ է: Թէ յաւուրս նորա չէր կարգ ջրոյն:
 որպէս ոչ տաւնել²¹ ի²² զեկտեմբերի: այլ ըստ կա-
 նոնաց ի զ²³ յունվարի, զոր և գրել է²⁴ Սոկրա-

1. ի նալիկն ի քուն յիմեղն.
2. խռովել զծովն եւ խաղաղացուցանել.
3. Արդ.
4. ք.
5. բանիկն.
6. երե ոյ որ ելն.
7. Ա. ըստ մարմնոյն.
8. բերել. քպէս.
9. յերկինս եւ ի մարմնի.
10. ի մարմին յիմեղով.
11. ըստ շարայարութիւն ըստ.
12. տոմարին.
13. Ա. Յոհաննէս. Բ. Յոհաննէս.
14. աւետարանիչ.
15. Ա. համարէ. Բ. համարեալ.
16. ըմպել.
17. Բ. Ոսկեքերանն.
18. Ա. եւ ոյ ջուր բերէ. Բ. զինի եւ ոյ բերէ.
19. Օ. որ.
20. Թէպէտ եւ յոյն լոկ ջրամատուցած ասին.
21. տաւնել.
22. Ա. Օ. ի.
23. ըստ կանոնացն ի վեցն.
24. գրէ.

* Յովհ. Գ. 13.

** Յովհ. Ա. 7.

տէս՝ զմերժեալն¹ Յովհաննու յեկեղեցւոյն մինչ տաւնէր զյայտնութիւնն և զծնունդն, որպէս Աստուածաբան ի ծննդեան ճառին զծնունդն յայտնութիւն անուանէ ասելով² ³ այժմ՝ Աստուծոյ յայտնութեան տաւն է, զի երեւցաւ . . .⁴ ծննդեամբ ի կուսէ: Զնոյն Բարսեղ անուանէ ի ծննդեան ճառին ասելով. Անուն զիցուք տաւնիս Աստուծոյ յայտնութեան⁵, և մարմնոյն աստուածութեամբն միանալոյն է⁶ յայտնութիւնն⁷: Այլ այնքիկ, որ աղ և ձայթ⁸ յաւելուն՝ զհոգւոյն տալ զաւրինակ և զաստուածութեան⁹, և խմորոյն՝ զաճման⁹ մարմնոյն,— և այս . . . անմանն¹⁰ ապա կարծիս յատուկ ունել ¹¹ այլ ասել զաստուածութիւնն և այլ զմարդկութիւնն. այլ զի պարզ աստուածութիւն¹² միացաւ՝ բիծ և արատ ոչ ունելով, և հաց պարզ լինել խմորեալն ոչ կարէ, այլ ունի փրացումն նշանալ անպարտաւանութեանն¹³, իսկ աղն և ձայթն¹⁴ համեմելոյ¹⁵ է աւրինակ, և մարդկան հնարիցն ոչ էր կարաւ տէրունական մարմինն. զի աղն բանի աւետարանին է աւրինակ և ձայթն¹⁶ խորհուրդ մկրտութեանն. ի պատարագն ոչինչ յարի, զի զաճեալն¹⁷ մարմնոյն տան միայն՝ աստուածութեան անհնար ասեն զաճելն, այլ ճշմարիտ միութեանն տան, զի և առ մեզ մարմինն աճէ. սակայն հոգոյն ներգործութեամբ աճէր մարմինն Տեառն, Բանին ներգործութեամբ¹⁸ անպական անապականութեամբ աճել, ըստ աւրինակի մանանային:

Իսկ վիրք զողջոյն ամի լուծանեն զչորեքշաբթի¹⁹ և զուրբաթ, և զկնի յարութեանն պահեն, պատճառելով թէ Ծ. աւր պահել²⁰ և Ծ. աւր ուտել՝ այդ աստէն հասուցանել է. ոչ յիշեն զասելն Տեառն. Յորժամ վերասցի Փեսայն, ապա պահիցեն²¹ զայն պահեն, որ ոչ է

1. զմերժելն.
2. Ա. և զյայտնութիւնն անուանելով. Բ. յայտնութեան անուանելով.
3. բայց.
4. Աստուած մարդ.
5. յայտնութիւն.
6. Ա. միանալութիւն.
7. յայտնութիւն.
8. Ա. զաստուածութիւնն. Բ. զաստուածութեանն.
9. զանման.
10. բաժանումն.
11. աստուածութիւնն.
12. աստուածութիւնն.
13. ամբարտաւանութեան.
14. ձկն.
15. համեմելոց.
16. զձկն.
17. զանման.
18. Օ. աճեր—ներգործութեամբ.
19. զչորեքշաբթի.
20. Ա. Օ. Ծ. աւր ուտել.
21. պահելն.

ըստ կանոնաց, Որպէս ասորիք զսկիւրն¹ աւուրն յերեկոյն² զնեն, և զչորեքշաբթի և զուրբաթն³ լուծանեն, հրէաբար թուելով, մոռացեալ⁴ զգրեալն⁵ ի Մովսիսէ. Ասաց Աստուած, Եղիցի լոյս՝ սկիւրն աւուր: ⁶

Զկրճդատեալ զանասունն աւրէնքն ի պատարագն ոչ ընդունէր, զիւրդ ի քահանայութիւն ընդունելի իցէ, ըստ սովորութեանն յունաց. և ոչ ըստ բնութեան պատահեալսն աւրէնքն ընկալաւ, զիւրդ ի մարդկան զեղեալսն ընկալցուք. Զի Որոգինէս ժպիրհ անուանեցաւ և Արարչին հակառակ լինել ցուցաւ, զի հարկաւ առաքինութիւնն և բանադատեալն անընդունելի է. զի ըստ բնութեանն և բազում կեանդանիք⁷ ողջախոհք են, որպէս տատրակ և արագիլ, և այլք. թէ խոտան լինել ըստ աւրինացն կարծէ որ՝ ցուցցէ ըստ աւետարանիս, թէ ոչ ընկալաւ ի սրբոց կամ ի ժողովոց. զի ի բազում ժողովս նշովս⁸ եղեալ է, և որք արարին առաքինութիւն կարծելով՝ որոշեցան, որպէս այնոքիկ, որք յԱղեքսանդրիայն արարին:

Տես որքանն է մարմնաւոր⁹ բաժանելս ի Տէր հաւատացելոց, զի հռովմայեցիք¹⁰ բազմաւրեայ նշխարով¹¹ պատարագ մատուցանեն, մտացածին պատճառաւ, զի կանոնք առաքելոցն ջերմ¹² հրամաէ զհաց պատարագին հանել ի սեղանն, նաև աւրէնք¹³ զհաց երեսացն յաւրն հրայէ¹⁴ զնել և առնուլ, որ են¹⁵ նշանակ Բրիստոսի միում աւուր պատարագելոյն ի վերայ խաչին:

Այլ հռովմայեցւոցն¹⁶ անկին լինել քահանայ աշխարհի՝ ընդդէմ է առաքելական կանոնաց և բազում ունի վնասու պատճառս¹⁷, զի անխոր վարեն շնութեամբ և չար խառնակութեամբ, զոր և մերժէ կանոնք եկեղեցոյ սրբոյ. զի քաւիչ թարգմանի քահանայն, զի թէ ինքն մեղուցել է՝ զիւրդ քաւէ զմեզս բազմաց, զի ոչ միայն չէ քահանայ, նաև ոչ հաղորդի արժանի է ընդ աշխարհականս: Զի թէպէտ և զմարդասիրութիւն

1. զսկիւրն.
2. Ա. երեկոյի.
3. և զչորեքշաբթի և զուրբաթ.
4. Ա. Օ. մոռացեալ.
5. զգրեալն.
6. սկիւրն աւուր.
7. կենդանի.
8. նշով.
9. մասնաւոր.
10. հռովմայեցիք.
11. նշխարաւ.
12. ջերմ.
13. օրհնել.
14. հրամայեք.
15. ք.
16. հռովմայեցիք.
17. Ա. վնասու պատճառ.

պատճառէ և համարձակի 1, զիւրդ և զիրաւունս մոռանալ և ընդէր ոչ լսէ զքարոզ պատարագին, թէ մի 2 յապաշխարոզաց, Թէ 3 աշխարհականաց ոչ տայ թոյլ հաղորդել, որոց պէտք էն ապաշխարութեան՝ որպէս անարժան քահանա քահանայ 4 իշխէ. քանզի կանոնքն 5 6 թէ զորս արժան է կոչելոյ քահանայութեան 7 և զոր ոչ, և որ զշնացեալն քահանայ ընդունի և զպատարագ նոցա՝ զԱստուած բարկացանէ 8 աշխարհի, քան թէ հաշտեցուցանէ. Եւ ոչ ետ կանոնք մկրտել և ոչ սարկաւագի պատարագ մատուցանել 9՝ զիւրդ լոկ աշխարհականի արժան է հաղորդեցուցանել զհիւանդ, որպէս առնեն բազումք յազգաց. զի յոր կոչումն կոչեցել է՝ արժան է նմին 10 կալ ըստ առաքելոցըն 11 * . Կանոնք 12 ի հասարակաց տան ոչ հրամանն պատարագել, բայց միայն ըստ վտանգի, զիւրդ ի փողոցս և ի հրապարակս, ուր ոչ է կանգնել սեղան ըստ կանոնաց, և ոչ խնկարկութիւն, և ոչ լուսաւորութիւն, և անպատրաստ և անարժան հաղորդեն. զի որպէս արհամարհանաւք շինեցաւ եկեղեցին, իբր տղաց խաղ՝ նոյնպէս հաղորդեն քամահանաւք. Զմիւրանս 13 վասն զաւրաց թոյլ ետ կանոնքն 14, այլ զաւրէն բազորաց առնել խոճակ, մանաւանդ ուր հնար գոյ եկեղեցի լինել յոր կանոնաց է. յայտ 15 արհամարհութենէ 16 լինել, թէպէտ և այլ ազգ ինչ պատճառեն. Նոյնպէս և ազգ 17 զպահս ունին հեշտութեամբ և արհամարհանաւք. զձուկն և զձայթ 18 և զգինի պահոյ անուանեն. Կանոնք 19 առաքելոցն ի շաբաթու 20 և ի կիրակէի հրամայէ լուծանել զպահս, որում և պատարագեալն է 21, այլ չեն յայտ արարել զպահ

հոց և զտաւնից 1 կերակրոց. յայտ է զի և զմիս միայն արգել ուտել 2, զի զատկին հրամանէ զեւնուլ գառ 3. ապա և թան և պանիր և իւղ և ձուկն և ձէթ և գինի ըստ հրամանի նոցա տաւնի է, զոր բազում ազգ պահոց արարին. Այլ ամենայն ազգ 4 չէ պարտ ուտել ի գրոց, և թէ որ պատճառէ զկանոնք, թէ ըստ կարի պահք հրամանեաւ, որպէս պատմէ Սոկրատ՝ զկամաւոր պահոց ասէ, ոչ ըստ կարգելոց ի պահս 5 ըստ կանոնաց. Զի ի կանոնաց առաքելոց չորեքշաբաթ և ուրբաթ ի պահս գրել է. եթէ յամենայն աւուր 6 ուտէ որ և ըմպէ՝ ցուցցէ թէ զոր պահէ. զի զատ ի մոյ գիրք վկայութեամբ զամէն միասին յուտել և յըմպել և ի պահել. առաքել մարմին ասէ, և վերք ջուր. Զիսաչ և եկեղեցի ոչ աւրհնեն վերք, զի կանոնք զսեղան 7 միայն յիշէ աւրհնել. բայց արդ տեսնենք, զի յայլ խաչէ մասն գնեն, և այն նոյն է, զի և ոչ այն է աւրհնել. զի թէ այդպէս է՝ քահանայ զի աւծեալ է, զորդին չէ արժան աւծանել, և հայրն մկրտել է՝ զորդին չէ պարտ մկրտել. արդ, կամ չէ ի դէպ գնել, կամ աւրհնելոյ 8 գնել, կամ աւրհնել և աւծել 9, զոր կանոնք յիշեն զաւծելն. Եւ թէ վասն այն չաւրհնեն, թէ Քրիստոսի աւրհնեցաւ, և ջուրն Յորդանանու Քրիստոսի աւրհնեցաւ 10, ընդէր զջուրն աւրհնեն, և մեռունիւ 11 որ ոչ երկրպագի, և զիսաչ զերկրպագելի ոչ աւրհնեն և ոչ աւծանեն. զի այդ այնոցիկ է, որ ոչ խոստովանի ի խաչին զաստուածութիւնն. Եւ թէ զեկեղեցի վասն այն չաւծանեն, զի իբր 12 ի տուն ժողովին յաղաւթս, բայց եկեղեցի հաւատացելոց է արինակ, և աւծանին Քրիստոնեայք, զոր և արժան է աւծանել զեկեղեցի, որպէս հայք, և պատուել վասն աւծման և չառնել 13. Այլ հաւատացել 14 ի Քրիստոս երկիր ոչ պագանել միմեանց խաչի և եկեղեցոյ՝ յորժամ 15 հակառակ է Աստուծոյ. զի յանուն Քրիստոսի կանգնեն ամենայն ազգ. զՔրիստոս անպատուէ, որ զիսաչ և զե-

1. համարձակի.
2. մի ոք (0. րէ).
3. եւ րէ.
4. քահանայ քահանայէ.
5. կանոնք.
6. ցուցնալ է.
7. ի քահանայութիւն.
8. բարկացուցանէ.
9. մկրտել սարկաւագի, եւ ոչ մատուցանել պատարագ.
10. արժան էին.
11. ըստ առաքելոց.
12. Ա. Կանոնք.
13. զվրան.
14. կանոնք.
15. յայտ է.
16. յարհամարհութենէ.
17. 0. ազգ.
18. զձուկն եւ զձէթ.
19. Ա. Կանոնք.
20. Ա. ի շաբաթս.
21. յորում եւ պատարագելն է.
- * Ա. Կորնթ. Է. 20. Եփես. Դ. 1:

1. solis.
2. արգելու չուտել.
3. զառնել.
4. յամենայն աւուր.
5. զպահս.
6. or.
7. զսեղան.
8. Բ. յորդանան.
9. օծանել.
10. 0. եւ ջուրն—աւրհնեցաւ.
11. Ա. մեռունաւ. Բ. մեռունաւ (0. եւ).
12. իբրեւ.
13. օրեալն ի նմա.
14. հաւատացելոց.
15. յոյժ.

կեղեցի անպատուէ և իբրև զանհաւատ դատաւար-
տէ 1. Զի որ պատճառէ զմեռոն 2 հայոց անկատար
լինել, և 5 վասն այն անպատուէ 3 յոյժ ստուծիւն
ունի 4. և զինքեանց մեռոն 5 պատուեն յոյժ, թէ
պալատանի ձէթ և այլ անուշահոտ խունկ խառն
է 6. և կանոնք ոչ տա խառնուած առնել մեռոնի 7,
որպէս ի հաց պատարագին 8, և ի բաժակն ջուր
և ոչ է գրել թէ հարկաւոր է ձիթապողոյ ձայթ
աւրհնել 9. ըստ գաւառաց զինչ պատահի ձէթ. ըն-
դունելի է, և թէ շուշմանի 10 և թէ այլ ազգ-
եւ թէ Մովսէսի հրամայեաց Աստուած զձիթապը-
տուղ խակակութ 11 ըստ 11 պատահելոյ գաւառին
էր 12 և այն. այլ որպէս զհաց պատարագին աւրհ-
նութիւն առնէ մարմինն 13 Գրիստոսի՝ նոյնպէս
ձիթն աւրհնութիւն առնէ հոգոյն նշանակ 14. զի
Հոգին սուրբ է, որ կատարէ զաւրհնութիւնն, և
յայտ անուշահոտ լինելին է 15, թէ պատարագն
և թէ մեռոնն. եւ թէ զաւրինացն 16 ասիցէ որ,
զի չորք խունկք անուշահոտ խառնեցան ի յիւղն 17
աւծութեան, զի աւրինակին այն վայելէր, բայց
ճշմարտութեանս չէ ինչ խառնուածքն պէտք. զի ա-
մենայն ինչ անմարմնաւոր էր 18 և աստ հոգեւոր,
Իսկ կենդանոյն 19 առնել ժամ՝ գիտեմք զի վասն 20
այնորիկ մեռաւ և յարեաւ, զի կենդանեաց և մե-
ռելոց 21 տիրեցէ, — ընկալեալ եղև ... 22 յեկե-
ղեցի, այլ զի պատճառել և ծուլութիւն 23, և յա-
ճախելոյ ի հեշտութիւնս, և վասն այն անընդու-
նելի եղև ի հաց, եւ Տէր Յիսուս զպատարագն յի-
շատակ 24 անուանեաց, և յիշատակ մահու լինի

և անուանի. և առաքեալն Փիլիպոս 1 յետ մահուն
պատուիրէր Բարթողէիմոսի 2 մատուցանել պատա-
րագ, զի մի զոր շինէ որ՝ զնոյն և քակէ, Բարի է
յետ մահուն լինել պատարագին, զի ազահելոյ 3
պատճառ է քահանայից և վաճառաշահոյ 4, զի
յայն ասպաստանել 5 ոչ հատանի ի մեղաց. Ապա թէ
սիրէ որ կենդանոյն ժամ առնել՝ զգուշանալ պարտի
ի մեղաց, իբրև զմեռել, և զի հասարակ փրկագոր-
ծութիւն եղև՝ հասարակ պարտի պատարագին լինել.
բայց զի ըստ գոյին զանպանի ընծաողացն 6 շատ
համարեալն և սակաւն, զի 8 մի քահանայք հեղգաս-
ցեն՝ աւուրբք թուեցաւ. եւ զի կանոնք առաքելոյն 9
Փիլիպոսի զքառասունս 10 հրամայէ՝ արժան է և
թուելին լինել և հասարակն, ըստ ասացելոյ պատ-
ճառին.

Իսկ հոռմանցիք, զի բազում կանայս առ-
նեն որքան ի 11, մոլորեալք յառաքելոց 12 բանն,
զոր Գրիստոս ասէ և յաւրէնսն, նոքա ասեն կար-
ծեալ յայր և ի կին զասելն. Ապա թէ մեռանի
այրն՝ չհամարել շնութիւն 13 լինիցի 14 առն այ-
լում *. այլ ինչ պատճառ ոչ թողուն, Այլ կանոնք
առաքելոցն 15 ոչ ընդունի, յասելն երրորդին, աւ-
րէնքն չեն դաստուր, այսինքն ձեռնառու. զինքեանց
կանոնս աւրէնս անուանէ, եւ Պաւլոս երկրորդին
հազիւ տայ թոյլ ասելով. Ապա թէ չունին ժոյժ՝
ամուսնացի. և զերկրորդ ամուսնութիւնն ապաշ-
խարութեամբ սահմանէ կանոնք. Այլ զկերակուրս 16
աւրհնել և կամ պղծել է 17 կանոնք. զՋրհորս ոչ
պղծէ վասն անհնարութեան, բայց զայլ ինչ պղծեն
և ազահութիւն համարին. բայց հաւատովք սրբի
ըստ առաքելոյն, զոր վասն խոզենոյն ասացել է:
Այլ կրանաւորք հայոց զի ուտեն միս, և հոռմա-
նցիքն 18 զմիս խոզենի 19 ևս՝ կանոնական է և այն,
զի զուտելն ընդունի և զչուտելն, բայց պատճառ
ունի կանոնք զոմանց պիղծ համարել միս 20, զոր

1. դասապարտի.
2. Ա. զմեռոն.
3. Ա. Օ. եւ.
4. ունի.
5. զմեռոնն.
6. անուշահոտի խունկ խառնելու է.
7. Ա. ի մեռոնն. Բ. ի մեռոն.
8. Ա. սուրբ պատարագին.
9. ի միքսպողոյ օրհնել մէք.
10. քե շուշմայի (օ. եւ).
11. զքս.
12. Օ. եւ.
13. օրհնութիւնն առնէ մարմին.
14. զմէքն օրհնութիւնն առնէ նշանակ հոգւոյն.
15. Ա. յիւղոյն. Բ. յիւղոյն է.
16. Ա. Օ. (եղի մահուր ք բողոս). Բ. — մացն.
17. յիւղ.
18. Ա. անդր մարմնաւոր է. Բ. անդ մարմնաւոր
էր.
19. Ա. կենդանոյն.
20. Ա. վասն զի.
21. Ա. օ.
22. այդ.
23. պատճառ եղև ծուլութեան.
24. իւր յիշատակ.

1. Փիլիպոս.
2. Բարդուղիմոսի.
3. ազելոյ.
4. վաճառաշահելոյ.
5. ասպասան.
6. ընծաողացն.
7. շատ համարելն.
8. եւ զի.
9. առաքելոցն.
10. զքառասունս.
11. որքան մեռանի.
12. յառաքելոյ.
13. յիւղեալ շուն.
14. երբ յիւղի.
15. առաքելոյն.
16. կերակուր.
17. ցուցելու է.
18. հոռմանցիքի.
19. խոզի.
20. զմիս.

* Հոռմ. է. 2.

նգով և հրամաէ ուտել, և բանադէ որ զբան-
ճար մսոտ ¹ խոտէ. բայց այնքան խորշին յոյնք և
վիրք, որ զՏեառն ուտելն ի վերնատանն ըստ աւրի-
նացն զգառն ² ձուկն նկարագրեն. Արդ, որպէս խո-
տելի է ուտելն, խոտելի է և այնքան չուտելն
խղճիւ. գովելի է չուտելն, զի անդէպ է կրանաւո-
րի ³, բայց պարսաւի խղճիւ և պիղծ կարծեւք ու-
տելն. իսկ իւրաքանչիւր ⁴ աւուր ուտելն ⁵ ձուկն
և ըմպել գինի՝ ամպաստանի ⁶ յաւրինաց և ի կա-
նոնաց, զի և ոչ մի աւր պահոց առ նոսա գտանիւ
նաև ի քաղմաց սակաւ գտանի ի հայոց կրաւորաց ⁷
մսի ⁸ կերող՝ համարձակեալ ի կանոնաց. Այլ ոչ
առնել սարկաւագ և դպիր, և ոչ բացաւ գլխով և
հանդերձիւ եկեղեցոյ պատարագել՝ այդոցիկ խա-
փանումն չէ յաղանդոյ, այլ յաւերմանէ եկեղե-
ցեաց, և ուր կաքն է շրջառաւ ⁹ և հանդերձիւք
պատարագեն և ի քահանայ ¹⁰ կարգեն սարկաւագ
և դպիր, զի ի խակ մանկունս չհամբարձակին զա-
հագին խորհուրդն պատարագի ¹¹. Այլ զի կրանա-
որք հերս ոչ ունին, և վասն այն ոչ բանան զգլու-
խն ¹², և աշխարհի քահանայք բացաւ գլխով պա-
տարագեն և աղաւթն. Իսկ ամպաստանելն թէ
զպատկերս սրբոց ¹³ ոչ ընդունին ¹⁴ հայք, և կարի
առաւել ընդունիմք, զի առաջին պարգևս ¹⁵ ի
Քրիստոսէ իւրն ¹⁶ տուաւ պատկեր հայոց թագա-
ւորին Արգարու, և զառաքելոցն ունէր զպատկերն ¹⁷
սուրբն Սեղբեստրոս, և ամենայն սուրբք ընկալան.
Բայց եղև երբեմն հակառակութիւն ի յոյնս, թէ
նմանութիւն է կոնց, և ոչ ընկան ¹⁸ ի թագաւո-
րաց, այլ և այրէին ¹⁹ ևս, մինչ նշանք եղև՝ Աս-
տուածածնին ²⁰ պատկերն ի հրոյն ²¹ արտաքս ան-

կաւ, և դարձեալ տեսիլ ցուցաւ ¹, և ապա ըն-
կան ². Նաև Յուլիանոս ամպարիշտն ³ ընդ իւր
պատկերին և զսատանան ⁴ նկարեաց և ի հայս
առաքեաց՝ զնել յարբունական յեկեղեցին, զոր
առեալ Յուսկանն և Դանիէլի ⁵ քահանա կոխեաց,
և վասն այն սպանաւ ի Տիրանայ. Բայց զի կարի
բաղմացուցին, և անարգեցաւ սրբոցն պատկերքն ընդ
այլն ⁶. Զի որպէս հայք զխաչ անարգեցին, արհա-
մարհանաւք յամենայն տեղիս կանգնելով՝ նոյնպէս
յոյնք և վիրք զպատկերս. զի զոր գլխովք ընդու-
նիմք և պատուեմք, զի յիշեցուցիչ է, որպէս պատ-
մութիւնն վարուց սրբոցն, բայց զի արք տգէտք
զպաշտելին ⁷ կարծեն, վասն այն և ոչ փութան ⁸
առնել հայք. այլ իմաստունք զարարեալն ոչ անպա-
տուեն:

Եւ վասն առաջաւորաց ⁹ պահոցն առաւել
գայթակղին յոյնք և վիրք ի մեզ, և յիշատակ ¹⁰
տաւնի սրբոյն Սարգսի անդ պատահեաց, և կարծի
այն պահք նմա լինել, և սնդիտանան զի պատմու-
թիւն նորա յասորոց է. զի ի պարսս նա վկայեց ¹¹,
և անտեղեակ են պատմութեանն ¹². և այն առա-
ջին պահք է ¹³, զոր կարգեալ է ¹⁴ սուրբ Գրիգոր
ի ¹⁵ թժշկել զՏրդատ թագաւոր, որպէս պատմէ
Ագաթանգեղ ¹⁶, այր հոռմանցի և ոչ հայ, և Զե-
նոր ասորի եպիսկոպոս, աշակերտ սրբոյն Գրիգորի,
ընդ զոր յիւրում պատմութեանն, և յաւելու
ի պատմեայն, թէ և Ն. աւր պահք Մեծին Վոս-
տանդիանոսի կարգեցաւ ի թժշկեալ ¹⁷ զնա, և վասն
այն առաջաւոր անուանի, զի առաջին պահք այն
եղաւ ի հայք, և թէ զայլ պահքն ¹⁸ յիշեմք,
վասն աւրինակի միայն՝ զնինուեացիոցն ¹⁹ և զայ-
լոց. Բայց մանիքեցիք, թեպետ և ազգաւ չեն ի
հայոց, այլ զի ի հայք ընկել են և զհայոց ունին
զլեզու ²⁰, և վասն շահի երթան ի յոյնք և ասեն

1. զմսոս բաւար.
2. 0. ըստ աւրիկայն զգառն.
3. 0. գովելի է—կրոնաւ(որ)ի. Ա. փոխարեւր՝
ևւ պիղծ.
4. յիւրաքանչիւր.
5. ուտել.
6. ամպաստանի.
7. կրոնաւոր.
8. մսոյ.
9. շուրջառոց.
10. ի քահանայից.
11. յիւրաքանչիւր զանգիւն խորհուրդ պատարագին.
12. գլխով.
13. սրբոցն.
14. ոչ ընդունիմք.
15. պարգեւ.
16. Ա. իւր.
17. զպատկեր.
18. ընկալան ումանք.
19. ներքին.
20. յԱստուածածնին.
21. որ ի հորոյն.

1. 0. ևւ դարձեալ տեսիլ ցուցաւ.
2. ընկան.
3. ամպարիշտն.
4. պատկերին ևւ զսատանայն.
5. Ուսկանն ևւ Դանիէլ.
6. ընկալան.
7. պաշտելի.
8. ևւ յփուրան.
9. առաջաւորացն.
10. զի յիշատակ.
11. վկայեաց.
12. Ա. պատմութեանն.
13. եղև.
14. որ կարգեաց.
15. 0. ի.
16. Ա. Ագաթանգեղոս Բ. Ագաթանգեղ.
17. ի Սեղբեստրոսի ի թժշկել.
18. ևւ զայլ պահք.
19. Ա. զնինուեացիոցն. Բ. զնինուեացոցն.
20. լեզու.

զինքեանս հա¹ լինելի և մկրտին վասն ընչից² և զաղանդն իւրեանց ասեն նոցա³ և նոքա⁴ զի սիրողք չարի են՝ ճշմարիտ կարծեն ընելի թէ Սարգիս ոմն արեստիւ հալաջ⁵ աղանդ կախարդ⁶ և ազգաւ հայ⁷ շուն ունէր և յուր⁸ երթալն կամէր⁹ շունն յառաջէր և այս է նոցա առաջաւորաց պահն¹⁰ զոր ընդ շունն և ընդ գայլն¹¹ եղիցի բաժին ասողացն։ Այլ Սարգիս զաւրաւարն յաւուրս Կոստանդիանոսի էր և Յուլիանոսէ հալածել ի Կապոդիկիէէ¹² եկն ի հայս առ Տիրան թագաւորն հայոց¹³ և նա առ իւր ունել զանդիտեաց ի Յուլիանոսէ, զնաց ի պարսս առ Շապուհ թագաւորն Պարսից¹⁴ և նա պատուեաց և զաւրաւար կարգեաց ընդդէմ տաճկաց¹⁵ հանգերձ որդովն իւրով զոր գերի վարեցաւ ի նոցանէ և աղաւթիւք հաւորն¹⁶ նշանաւք և տեսլեամբ դարձաւ ի նոցանէ. որ և այս շնորհ եղև տուեալ սրբոյն զի տակաւին աղաւթիւք նորա ազատին գերիք։ Եւ զի զաւրաւար և յաղթող¹⁷ ցուցաւ ի պատերազմունս և յայտնի եղև քրիստոնէութիւն նորայ և սորին ազգաւ կոչէր¹⁸ Շապուհ և ստիպէր զոհել կոնց¹⁹ և նորա չառել յանձն՝ վկեաց որդովն որ աւնուանել կոչէր Մարտիրոս յամսեանն յունվարի որ աւր 1. Ա. 11. Եւ ոչ կա ի պատմութիւնն²⁰ յունաց²¹ այլ յասորոց²² և վասն այն նոցա անհատաւի թուի և թէ կամին և թարգմանեն՝ արդարեւ պատուեն²³ և նոքա տանեն։ Պահքն առաջաւորացն²⁴ է և տաւն Սարգսի զաւրաւարի և վասն այն պահքն Սարգսի կարծի²⁵ որպէս յառաջին շարաթն յաղուհացան անուանեալ պահքն շարաթն աւրն Թեոդորոսի տանի և շարաթն նորա անուանի պահք։ Յառաջագոյն յայն շարաթն թագաւորացն տաւնէին՝ Կոստանդիանոսի և Տրդատայ վասն Ե. աւրեայ նոցա պահքն և յետոյ Սարգսի վասն անդ պատահելոյն տաւնեցաւ²⁶։

Այլ պանրուաէքն այսպէս կարգեցաւ. թագա-

1. հայ.
2. արուեստի հայան.
3. և ի կախարդ. Ա. օ. ազգաւ.
4. ուր.
5. Բ. օ. կաւեր.
6. պակիւ.
7. գայլ.
8. հալածեալ ի Կապոդոկիէ.
9. Ա. յաղթող.
10. կոչ.
11. շա. եր.
12. պատմութեան.
13. անպատուելոց և Բ. պատուել.
14. առաջաւորաց.
15. Ա. կարծեն.
16. անուանեցաւ.

ւորն յունաց Զենոն մասնէր էր և բազմակեր, և յաւուրս բարեկենդանին բազմաճաշակ եղեալ ի միս և տաղաւորեալ ի վաղիւն խղճիւ աւրէնս¹ կարգեաց, յայնմ² շարաթ ոչ ուտել միս և այդ սովորութիւնն կալաւ։ Այլ մատաղ առնել ի տաւնի հայոց³ ոչ է հրաբար⁴, այլ որպէս գրեալն է ի կանոնս. զի հրեքն⁵ ընդ բաղարջի⁶ և ընդ եղեգն ուտեն, և հաւատացեալք պարզաբար, զի չէ ինչ նման հաւատացելոց և հրեից տաւնեալն⁷։ Եւ ոչ զանկակ ունել ի բուրուա(սն)⁸ և կամ⁹ չունելն հերձուած է, այլ որպէս ի քչոցն է՝ ազգաւորն միայն խորհրդական աղաւթիցն և ահաւոր առնել զժամ պատարագի¹⁰ ի լսելիս և զի խորհուրդ սերորեից¹¹ սրբասացութիւնն¹² է։ Այլ քահանայք և կրանաւորք զինուոր են Քրիստոսի, և զփիլոնն¹³ և զվեղարն¹⁴, որ ասի քուսիթա¹⁵, որ է կուսի¹⁶ պսակ՝ որպէս զէն զանձամբ ունին, և չէ պարտ անգէն լինել, Իսկ յոյնք և վիրք այսպանեան¹⁷ զբեւեւ խաչի՝ յոյժ անգիտաբար ապաստամպն¹⁸, զի ասեն թէ զաստուածութիւնն խաչել ասեն հայք, և վասն այն է բեւեւն։ ԶԱստուած ասեմք խաչել՝ ոչ զԲանն, այլ զմարմինն աստուածացեալ Բանին. զի ոչ էր բաժանեալ Բանն ի մարմն¹⁹, որպէս ասաց նեստոր, զի ուր մարդկաւորէնն ասի՝ ոչ առանց Բանին, և ուր Բանն՝ ոչ առանց մարմնոյն։ Այլ բեւեւ խաչի խորհրդական է, որպէս գրեալ է ի կանոնս և որպէս առաքեալն Պետրոս մեկնէ՝ ուղիղ փայտն աստուածութեան Քրիստոսի է աւրինակ և խոտորնալն բնութեան մարդոյն, իսկ բեւեւն դարձն և ապաշխարութիւն²⁰։

(Երար-նալիւն)

1. Ա. օրեւ.
2. յայն.
3. Օ. հայոց.
4. հրեաբար.
5. հրեայք.
6. ընդ բաղարջս.
7. օսելն.
8. Ա. ի բուրվաւն. Բ. ի բուրվաւն.
9. օ. կամ.
10. պատարագիւ.
11. Ա. սերօքիցն. Բ. սերօքիցն.
12. սրբասացութեան.
13. զփիլոն.
14. ա. զվեղար.
15. քուսիթայ.
16. կուսից.
17. զի այսպանեւ (ք. այսպանեւ).
18. աստուածանեւ.
19. ի մարմնոյն.
20. ապաշխարութիւն.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԲԱՅՈՒԱԾ Ի 1901 ԹՈՒԱԿԱՆԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱ-
ԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄՈՒՐՃ

ԳՐԱԿԱՆ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳՐԻ

Խմբագրութեան և մշտական աշխատակիցների ներկայումս: Խմբագրութեան անդամներն են՝ պ.պ. Լ.Ե.ԻՈՆ ՍԱՐԳՍԵԱՆ և Լ.Է.Օ:

«ՄՈՒՐՃ» ամսագրին առայժմ՝ խոստացել են աշխատակցել. Ա.Հարոնեան Աւետիս, Աղայեան Ղ., Առաքելեան Հ., Արծրունի Վ. Բ., Բալազեան Սամուէլ, Բալուդեան Ջ., Բաշինջաղեան Գ., Երմայեան Մ., Թումանեան Յովհաննէս, Լիսիցեան Սա., Լուսիկիչ Վ., Խալաթեան Գր., Ժառուբեան Ալ., Կարամուրզա Ք., Կուսիկեան Կ., Մալխասեան Ստ., Մելիք-բեկլարեան Օհանեան Բժշկուհի, Մխիթարեան Արշ., Յովհաննիսեան Տիգրան, Յովհաննիսեան Միք., Շիսեան Արմ., Սաղաթելեան Յ., Սարգսեան Գար. Բ., Սարուխանեան Ա.ճ., Տոսովեան Վ., Քալանթար Ալ., Քոչարեան Յ., Օհանեան Ք. Բ. և այլն:

«ՄՈՒՐՃ» անսագիրն ունենալու է հետևեալ բաժինները.

1. Վէպեր, պատմութեան, գրամա. 2. Բա-

նաստեղծութիւններ. 3. Գրական-պատմական և հրապարակախօսական յօդուածներ. 4. Քննադատութիւն և Մատենախօսութիւն. 5. Նորութիւններ ռուսաց և արտասահմանեան գրականութիւնից. 6. Գիտութեան, գիւղարուեստի և տեխնիկայի աշխարհից. 7. Տնտեսական հարցեր. 8. Ներքին տեսութիւն. 9. Գաւառական կեանք. 10. Արտաքին տեսութիւն. 11. Նամակներ արտասահմանից. 12. Պարբերական հրատարակութիւններ. 13. Յայտարարութիւններ ամեն լիզուով:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆԸ

ՌՈՒՍԱՍԱՆ. տարեկան 10 ռ. ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ՝ 30 Ֆրանկ.

„ կէս տարին 6 „ „ 18 „

„ 1 ամսուան 1 „ „ 3 „

«Մուրճ» ամսագրին կարելի է գրուել Թիֆլիս ՍՈՒՄ—խմբագրատանը (Յրեանեան հրապարակ, տ. Խարազեանի):

ԿԱՅՐՈՒԹԵԱՆ ԱՅԼ ՏԵՂԵՐԻՑ պէտք է գրուել՝
Тифлисе, въ редакцію журн. „Мурчъ“.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԻՑ՝ Tiflis, Rédaction de la revue „Mourtech“.

ՅԱՆՈՒԹԻՒՆ. 1900 թուի այն բաժանորդները, որոնք յետ չեն ստանայ այդ թուի բաժանորդագրի մնացորդը (5 ռ.) բայց և չեն ուղարկել 1901 թ. կիսամեակի 5 ռուբլին, կը ստանան «Մուրճ» միայն մինչև Յունիս ամիսը. Ով դժուարանում է տարեկան բաժանորդագրին (10 ռ.) վճարել միանուագ, կարող է տալ մաս-մաս (սկզբում 5 ռ., Մարտի 1-ին 3 ռ. և Յունիսի 1-ին 2 ռ.):

Հրատարակիչ և ժամանակագոր խմբագիր
Կ. ԿՐԱՍՆԻՔԻԱՆ.

ВИЗАНТИЙСКІЙ ВРЕМЕННИКЪ

ИЗДАВАЕМЫЙ

ПРИ

ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ

ПОДЪ РЕДАКЦІЕЮ

В. Г. Васильевского

и

В. Э. Регеля

Ординарнаго Академика.

Пр.-Доц. Спб. Университета.

«Византийскій Временникъ» выходитъ четыре раза въ годъ книжками отъ 10 до 12 листовъ, всѣ 4 книжки составляютъ одинъ томъ.

Подписка принимается у книгопродавца-издателя К. Л. Риккера, Невскій пр. № 14, въ С.-Петербургѣ.

Подписная цѣна за годовое изданіе съ пересылкою 5 рублей для Россіи и 12½ германскихъ марокъ или 16 франковъ за границу.

Редакція журнала помѣщается у В. Э. Регеля, на Васильевскомъ Островѣ, по 10 линіи, домъ № 15, въ С.-Петербургѣ.

ЦЕРКОВНЫЙ ВѢСТНИКЪ,

ИЗДАВАЕМЫЙ ПРИ С.-ПЕТЕРБУРГСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМІИ

— ЕЖЕНЕДЕЛЬНЫЙ ЖУРНАЛЪ —

СЪ ЕЖЕМѢСЯЧНЫМИ КНИЖКАМИ ПРИБАВЛЕНІЙ.

Г О Д О В А Я Ц Ъ Н А:

а) за оба журнала «Церк. Вѣст.» и «Христ. Чтеніе» съ прил. «Твореній св. І. Златоуста» 9 р., въ изящ., англійск. пер.—9 р. 50 к.

б) отдѣльно за каждый журн. съ прил. «Тв. св. І. Злат.» 6 р. 50 к., въ перепл. 7 р.,

в) безъ прил. Твор. Злат., за оба журнала 8 р., за кажд. отдѣл.—5 р.

Отдѣльные № № «Церковн. Вѣст.» (текущ. года) по 15 к., книжки «Хр. Чтенія» (тек. г.) по 50 к., отдѣльные томы. Тв. св. І. Злат.» по 3 р. съ перес.

Иногородные подписчики надписываютъ свои требов. такъ: *Въ Редацію „Церковн. Вѣстника“ и „Христ. Чтенія“ С.-Петербургъ.*

Открыта подписка на 1901 годъ на журналы „Церковный Вѣстникъ“ и „Христіанское Чтеніе“ съ приложеніемъ „Полнаго собранія Твореній св. Іоанна Златоуста“, въ русскомъ переводѣ, тома VII, въ который входятъ **Весѣды на Евангеліе отъ Матѳея.** Подробнѣе см. № 41 въ объявленіяхъ.

ОТКРЫТА ПОДПСКА

НА

„С.-ПЕТЕРБУРГСКІЯ ВѢДОМОСТИ“

на 1901 г.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:

Безъ казенныхъ прибавленій.				Съ казенными приб.	
на годъ.	6 мѣс.	3 мѣс.	1 мѣс.	на годъ.	6 мѣс.
Съ доставкой по гор. почтѣ. 16 р.—к.	9 р.—к.	4 р. 50 к.	1 р. 80 к.	18 р.—к.	10 р.—к.
Съ пересылк. иногородн. . 17 „—“	10 „—“	5 „ 50	2 „ —	19 „—“	11 „—“
За границу 26 „—“	14 „—“	8 „ —	3 „ —	28 „—“	16 „—“

Подписка на газету съ казенными прибавлениями принимается только на годовой и полугодовой срокъ. Въ розничную продажу казенныя прибавленія не поступаютъ.

Допускается разсрочка платежа подписныхъ денегъ чрезъ гг. казначеевъ (по особому съ ними соглашенію); для частныхъ же лицъ, обращающихся прямо въ контору редакціи: 7 руб. при подпискѣ, 5 руб. въ концѣ марта и 5 руб. 1 августа.

Для духовныхъ лицъ, воспитанниковъ высшихъ учебныхъ заведеній, преподавателей народныхъ училищъ, и всѣхъ среднихъ и высшихъ учебныхъ заведеній, а равно для общественныхъ библіотекъ и читаленъ подписная цѣна: 12 руб. въ годъ или *по 1 руб. съ мѣсяцъ* (только чрезъ контору «СНБ. Вѣдомостей», Шпалерная, 26 и книжн. маг. Цинзерлинга, Невскій, 20).

Въ Москвѣ подписка принимается въ конторѣ Н. Печковской, Петровскія линіи, № 61. Иногородныхъ просить адресовать прямо на Шпалерную, 26.

Редакторъ-Издатель князь Э. Э. Ухтомскій.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1901 ГОДЪ

НА ГАЗЕТУ

„КАВКАЗЪ“

съ бесплатнымъ приложеніемъ

„ВѢСТНИКА ГОРНАГО ДѢЛА И ОРОШЕНІЯ НА КАВКАЗѢ“.

ИЗДАЕТСЯ КАНЦЕЛЯРІЕЮ ГЛАВНОНАЧАЛЬСТВУЮЩАГО ГРАЖДАНСКОЮ ЧАСТІЮ НА КАВКАЗѢ.

„Вѣстникъ горнаго дѣла и орошенія на Кавказѣ“, въ виду своего спеціального характера, редактируется горнымъ инженеромъ, при содѣйствіи особаго редакціоннаго комитета.

Приложеніе это выходитъ 2 раза въ мѣсяцъ, въ форматѣ $\frac{1}{4}$ листа, въ количествѣ 1—2 листовъ.

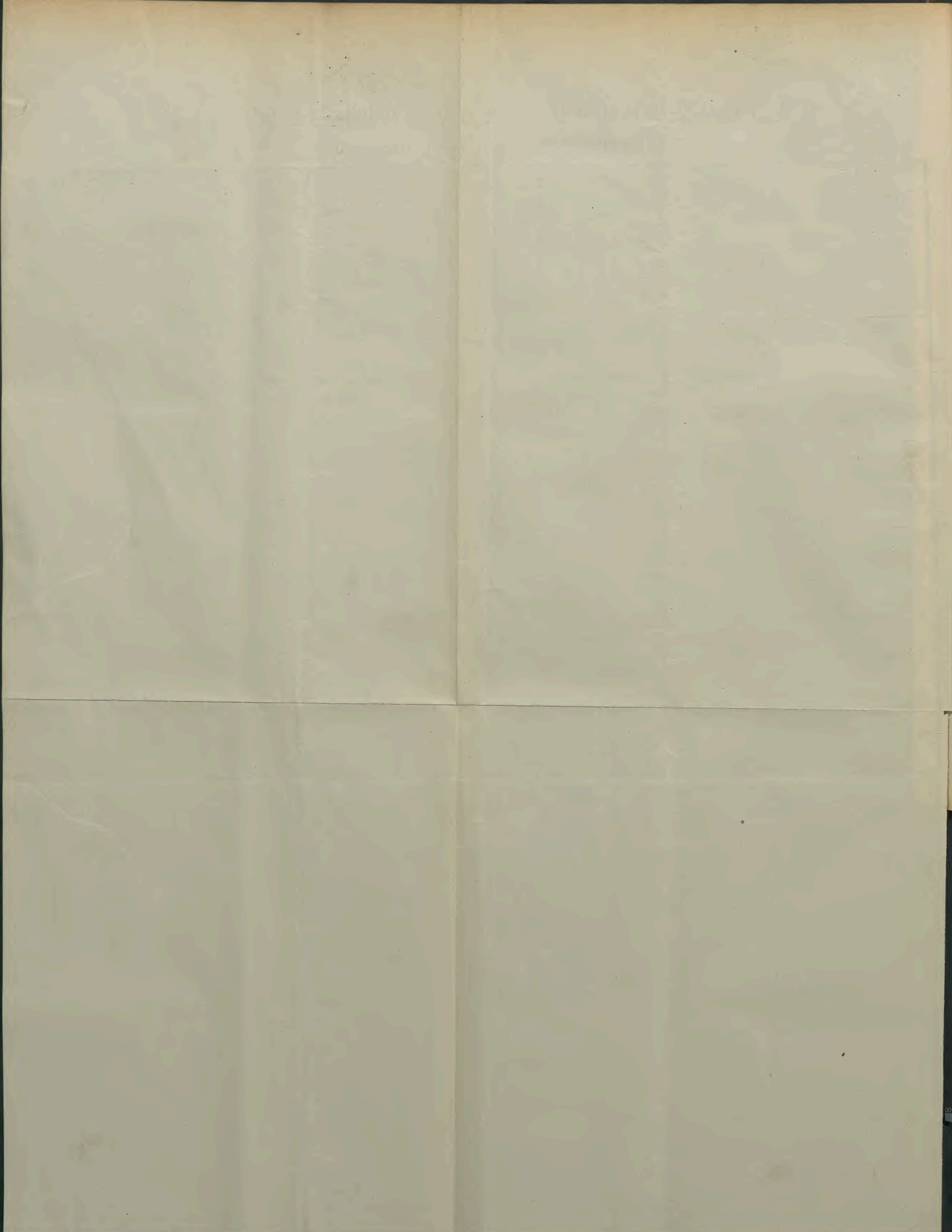
ПОДПИСНАЯ ЦѢНА на газету «Кавказъ» съ приложеніемъ «Вѣстника горнаго дѣла и орошенія на Кавказѣ»: съ доставкою въ Тифлисъ на годъ—11 руб. 50 коп., на $\frac{1}{2}$ года—6 р., на 1 мѣсяцъ—1 р.; съ пересылкою иногороднымъ: на годъ—13 р., на $\frac{1}{2}$ года—7 р., на 1 мѣсяцъ—1 р. 50 коп.; за границу: на годъ 18 р. 40 к., на $\frac{1}{2}$ года 10 р., на 1 мѣсяцъ—2 руб.

Отдѣльные №№ «Кавказа» въ розничной продажѣ безъ приложеній по 5 коп.

ПЛАТА ЗА ОБЪЯВЛЕНІЯ: въ самой газетѣ—для объявителей Кавказскаго края впереди текста 16 к. и позади текста—8 к. со строки пегита или занимаемаго ею мѣста; для остальныхъ—20 коп. впереди текста и 10 коп. позади текста; «Вѣстникъ»—15 коп. съ такой же строки или 20 руб. со страницы. Многократныя объявленія—по соглашенію, со скидкою.

Иногородные подписчики и объявители благоволятъ присылать плату по подпискѣ и за объявленія въ канцелярію Главнoначальствующаго гражданскою частью на Кавказѣ полностью, безъ вычета за пересылку, и съ точнымъ указаніемъ, на какой предметъ (за подписку или за объявленія) высланы деньги, а при заказѣ объявленій—гдѣ таковое должно быть помѣщено: въ газетѣ или въ «Вѣстникѣ».

АДРЕСЪ РЕДАКЦИИ «Кавказа»: Тифлисъ, Эриванская площадь, домъ Харазовой. Телефонъ редакціи № 184, а конторы № 182. Адресъ редактора «Вѣстника»: «Кавказское горное управленіе».

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА НАУЧНО-ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЖУРНАЛЪ ГОДЪ II. КАВКАЗСКІЙ ВѢСТНИКЪ 1091 г.

Издаваемый въ г. ТИФЛИСѢ В. Д. Коргановымъ подъ редакціею К. Н. Бѣгичева.

Редакція помѣщается на углу Тургеневской и Авчальской ул. №№ 11—28

ПОДПИСКА принимается въ конторѣ журнала (Головинскій пр. № 10) и во всѣхъ книжныхъ магазинахъ.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ:

Для городскихъ
подписчиковъ

Для иногороднихъ

За границу

На годъ	9 р.	10 р.	12 р.
„ 1/2 года	5 „	6 „	7 „
„ 3 мѣсяца	3 „	3 р. 50 к.	4 „

За перемѣну адреса взимается 50 коп.

ОТДѢЛЬНЫЕ ЭКЗЕМПЛЯРЫ ПРОДАЮТСЯ ПО 1 РУБ.

Въ числѣ рукописей, имѣющихся въ Редакціи КАВКАЗСКАГО ВѢСТНИКА находятся:

Амазонки на Кавказѣ, Э. Апарина.	школь). Г. Везирова.
Армяне въ Румыніи, Авдѣева.	Мемуары Сербской Королевы Наталиі, съ фран-
цузскаго.
Анна Сароянъ, соч. Наръ Доса, съ арм.	Обычное право и законъ на Кавказѣ, Л. Петрова.
Бѣглець, повѣсть В. К.	Очеркъ развитія образованія среди Терскихъ
казаковъ, Т. К.
Бечи, рассказъ Д. Ведрбисели.	О путешествіяхъ и открытіяхъ Александра Ма-
кедонскаго по одному мусульманскому раз-
сказу начала XIV вѣка. Проф. Катанова.
Воспоминанія о Н. Н. Муравьевѣ, быв. па-
мѣтникъ Кавказскомъ. Л. Исарлова.	Письма и записки графа Н. И. Евдокимова,
декабриста А. Бѣляева и К. Н. Леонтьева
къ А. Л. Зессерману, ген. Теръ-Гукасова,
ген. Кнорринга, гр. Гудовича, кн. А. Гор-
чакова, кн. Г. Гагарина, ген. М. Ермо-
лова, кн. Баграціонъ-Мухранскаго, гр. Д.
Милютина, кн. Леона Лузиньяна, гр. Ла-
зарева, гр. Н. С. Воронцова и др.
Ванскія клинообразныя надписи, съ армянскаго.	Присоединеніе Грузіи къ Россіи, историческая
драма К. Д. Капіани.
Въ трущобахъ стараго Тифлиса, А. Б.	Проектъ Азіатской академіи, Гр. Уварова.
Высокій родственникъ, рассказъ Ведрбисели.	Путешествіе Кавалера Шардена (по Кавказу
въ XVII в.).
Грезы, Е. З. Николадзе.	Русская Колхида, особенности ея современной
природы и ея культурное будущее, проф.
А. Краснова.
Горнозаводскіе пионеры на Кавказѣ, очерки В. К.	Театръ въ Персіи и Турціи.
Грузинологія среди предметовъ историко-филоло-
гическаго факультета, проф. Хаханова.	Хентъ, соч. Раффи, съ армянскаго.
Драма въ Кизлярѣ, А. Андреева.	Этюды, Л. Капіани.
Зѣница ока, этюдъ Ольги Шапиръ.	
Измѣнникъ, рассказъ Д. Мережковскаго.	
Историческій очеркъ, составленный по запискамъ
Дм. Ив. Капіани.	
Кое-что объ экономическомъ развитіи Закав-
казья, Сѣверянина.	
Краткій обзоръ дипломатическихъ сношеній Гру-
зій и Россіи. А. Мдивани.	
Культь лингама въ Грузіи, археологическая
замѣтка И. Р.	
Литературный дѣятель героической эпохи, Юр.
Веселовскаго.	
Мои воспоминанія о „Мактебѣ“, (мусульманской	

Въ 1900 году «КАВКАЗСКІЙ ВѢСТНИКЪ» далъ свыше трехъ тысячъ напечатихъ страницъ.

полный экземпляръ журнала „КАВКАЗСКІЙ ВѢСТНИКЪ“ за 1900 годъ стоитъ 11 РУБЛЕЙ.

Книжные магазины пользуются 5% уступкой.

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

1901

Ս. ԷՉՄԻԱԾՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌԻ ՊՐԵՏՏՈՆԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

Բ ա ժ ա ն ո թ ղ ա գ ի ն ն է { Ռուսաստանում 4ր.
Արտասահմանում 5ր.

Խնդրում ենք բաժանորդներին յայտնել իրենց ձեռք հասցեները.

Հասցեն՝ Св. Эчмиадзинъ. Типографическому Комитету,

Արտասահմանի համար. Rédaction de la Revue „Ararat“. Etchmiadzine
(Caucase)